

સ્વાગત.

આવો સખાઓ, સ્વદેશીઓ, આવો; ભયસ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાં ત્વંમા સ્વાગત કરવા હું તૈયાર થઈ જાઉં છું ! આ ખરેખર ભયસ્થાન ન છે, નેણું પ્રસ્તકનું નામ છે. તેણું ના. 'મૃત્યુના મ્હોંમાં' કાંઈ માત્ર મ્હારી કથાને નાયક અમૃતલાલ શેઠ એકલો જ છે એમ ના સંદેશજતા; ત્વંમે, હું, આપણે હિંદ—રે સારી સંસ્કૃત દુનિયા આજે મૃત્યુના મ્હોંમાં છે, સંસ્કૃતિ પોતે 'ભય' માં છે.

ધણાએ દિવસો—રે વર્ષો અને સૈદ્ધાંતો સુધી વ્યક્તિઓએ અને પ્રજાઓએ આરામ, ખાનપાન, વિધવત્પત્તિ અને 'નાજીકતા' માં 'મલ' માન્ય હતી; શું હજીએ આપણે 'ભય' માં 'મલ' માનતાં નહિ શિખીશું ?

જીંદગી એ અખંડ વહેતો ઝરો છે. એમાંનું જળ એકનું એક દેખાઈ જતાં ખરેખર તો પ્રતિક્ષણ બદલાઈ છે: કોઈ બિંદુ એક સ્થળે એક સમય કરતાં વધુવાર ટકી શકતું નથી. અમુક સ્થળે જળ શાન્ત લાગે છે, અમુક સ્થળે ફેફસ મારતું જણાય છે, અને અમુક સ્થળે વમળ રૂપે નાયકી દેખાય છે; પણ કોઈ પણ સ્થળે જળનું એકનું એક બિંદુ સદાકાળ ટકી નથી. દરેક બિંદુ વહાં કરે છે—ગતિ કર્યા કરે છે: અને તેથી જ એક 'ઝરો' બની રહે છે. જીવન પણ 'ક્ષેત્ર' અને 'કાળ' માં વહેતો ઝરો છે: એ ભયંકર વહેણ અને નાયમાં મજા માનનારા જ જીંદગી- 'માણી' શકે.

દુનિયાનો ઝરો શાન્ત ગતિ કરતો હતો. અંગ્રેજોએ ધનલોભના ધક્કા અને જર્મનોએ શૌર્યના ધક્કાથી એમાં મોલન અને વમળ ઉત્પન્ન થયું. દુનિયા એક ભયંકર નાય રૂપે વહેવા લાગી.

વિશ્વમાં નહિ ઇચ્છતા ભેગ કાંઈ બનતું જ નથી. નીતિવાદ કે છુવાઈનો રાજકંડ વિશ્વના ઝરાપર સત્તા ચલાવતો નથી ! એ ઝરામાં વરે જીવિંદુઓ—મનુષ્યો—ના મગજની વરાળ એ જ નીતિવાદ કે છુદ્ધિવાદનું મનસ્થાન છે. ઝરામાં તણાતાં કે નાચતાં લાગેલા 'ચાક' ને ભૂલ્યા માનવમગજ આ કલ્પિત 'આશ્વાસન' સજે છે: તેથી મનુષ્યોના સર્વેલા સાં 'વાદ' થી સ્વપતંત્ર એવો એ ઝરો તો નિશ્ચિંત વહાં જ કરે છે—નાચ્યા જ કરે.

એ નાય અનિવાર્ય છે. એ નાય વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ ભયંકર પણ વ્યક્તિ ભે પોતાને વિકસાવી સમઘિભાવનામાં લીન થઈ શકે તે આ ઝરાના ભયંકર નાયમાં સમ્પૂર્ણ મજા જ માત્ર અનુભવે.

સઘળા પ્રકારનાં યુદ્ધો સ્વાભાવિક છે અને વિશ્વના સમતોલપણા અનિવાર્ય છે. યુદ્ધને, કલહને, દુઃખને, ભયને નિરર્થક અને ત્યાગમ-ગણ રાજો તે ડાકરના જેવા છે કે જેઓ પેટના ખીચાડને બહાર કઢા મમત્રી કુદરતના પ્રયાસને 'દરદ' કહી કલ્પિત 'ઇલાજ' વડે કુદરતની ગેરકારના 'હડાપણ' થી દરદીને વધારે ખરાબ કરે છે.

ત્વંમે, યુદ્ધ અનિવાર્ય છે: દુનિયાનું-જીંદગીનું-સ્વરૂપ છે. યુદ્ધ દુનિયા 'જી' બનવા લાગી હતી: એ જડવાદને તોડવા થી કૃષ્ણે આ

દરેક મહાન હિલચાલ એ જીંદગીની મોજ છે. જીંદગીને ક્રીડા માફક પેટ ચાલીને પણ બે વર્ષ લંબાવવા ઈચ્છુ એના કરતાં હું કી. જીંદગીમાં ભયો અને સંકટો ઉત્પન્ન કરીને પણ 'મહત્તા' ગણાવવી એ જ વખત ઈચ્છવા લેજ છે. પૈસો, જ્ઞાન, શક્તિ, કીર્તિ એ સર્વ એવી મહત્તા મેળવાય એ ક્ષાન્તવ્ય છે. 'સંગ્રહ કરવા' માટે કે આરામ સાચવવા માટે મેળવાય એ અક્ષાન્તવ્ય છે. અને સગવડ પાત્ર કર્યો કે, બે ક્ષાન્તવ્ય છે તે 'પુણ્ય' અને બે અક્ષાન્તવ્ય છે તે જ 'પાપ' છે.

મુડદાને કોઈ પોતાની નજીકમાં રહેવા દેતું નથી. સગા સાથના એકતા એક પુત્રના મુડદાને પણ તુરતાતુરત બાળી કે દાદી દેવામાં આવે છે. મુડદું વહેતા જરાના જળણિંદુને-મનુષ્યને-પાણવે જ નહિ. ત્યારે શું માનવ-સમાજને 'સાવના' આપનાર લેખકવર્ગ સમાજમાંનાં મુડદાને 'જળવવા'ની—દેમનાપર દયા કરવાની—સાવના ઉપદેશી શકે? હરગીજ નહિ તે વેક જ શિદ્ધાણુ આપી શકે: "શ્રીમંતો અને ગરીબો! પુરુષો અને સ્ત્રીઓ! રાજાઓ અને પ્રજાઓ! રાજવાદીઓ અને પ્રજાવાદીઓ! હંમને સિદ્ધાંત ગમે તે હો ત્હોની બહુ ચિંતા ના કરો, પણ એ સિદ્ધાંત મારે નિર્દોષ બાળક માફક તનનુસ્ત્ર સુદ્ધ લરો, ખૂબ ઉલ્લાસથી લરો, આનંદથી લરો, 'નાનજા' સાથે 'લરો.' ત્હમારે સુદ્ધ જ વિશ્વતું સમતોલપણ જાળવી શકશે, તે જ 'ધર્મ' તત્ત્વને જાળવી શકશે, તે જ ત્હમને કીબ્યત તેમજ વિશ્વબ્રાહ્મણ આપી શકશે, અને તે જ વળી ત્હમારા પ્રતિપક્ષીને સંતોષ અને ફીટી જતો બચાવી શકશે."

[illegible]

કરી નાંખવાં, ધર્મધ્યાન માટે ક્ષવચિત્ત મળતો સમય મિલતી જાય
સાચમાં વ્યતીત કરી આત્મશ્રેય ચૂકવું: એ સર્વ હવે મહારાથી વધુ ન
બને તેમ નથી. તહેણે વળી ત્વશેષ કશું કે વાત કરતાં કરતાંમાં જે
સંખ્યાબંધ મારુસો અકસ્માતના ભોગ થઇ પડવા હેમની દશા જોઈને
હવે બાળ મનુરો પણ છટીના દિવસે કામ કરવાની ના કહે કે
અને તેટલા જ માટે હમારી હાજરીના જરૂર હતી. ”

“લોકો મૂર્ખ છે, અને કેશવરાઓ ગ્રંથાંચે મુદોટો મૂર્ખ છે.
વિશ્રાન્તિ, ધર્મધ્યાન, છટી એ સર્વથી ગરીબ મનુરોને શું સંબંધ
જે પૈસા મળતા હોય તો કામ કર્યા કરવું એ જ એમને માટે
શ્રેયઃકર છે... ..”

“જાણે કે ગરીબ મનુરોને આત્મા જ ન હોય ! ”

“સુશિ ડિઅર ! તું મહેને નાહક ચીડવે છે. એક ‘વ્યાખ્યાન’
માંથી માંડમાંડ છટયા ત્હારે હવે તું ત્હાઈ વ્યાખ્યાન ચલાવવ
લાગી છે. ”

“ત્હમને મહારા શબ્દો દુઃખ કરતા હોય તો હું ક્ષમા માગ
છું, ડિઅર; પણ ગરીબોને વિશ્રાન્તિ, ધર્મધ્યાન અને છટીને
આપણા જેટલી જ જરૂર છે—જલ્દે વિશેષ, એ વાત પર—બીજા કશ
આતર નહિ તો મહારી આતર પણ—ધ્યાન દેશો તો મહારા ઉપ
ઉપકાર થયો સ્હમજીશ. ” એટલું બોલી મુશીલા પીઆનો વગાડવ
બેઠી, કે જેથી અમૃતલાલનું મન શાન્ત થાય. જે પીઆનાનો સૂર અ
દંપતીને વીસ વર્ષ ઉપર સ્વર્ગના ખેંચી જનારી ‘લીફ્ટ’ તરીકે કામ
આપતો હતો, અફસોસ ! આજ ત્હેની કાંઈ અસર જ થતી નહોતી

મુશીલાએ પીઆનો જતો કર્યા અને વાત બદલવા કાશીર
કરી: “ડિઅર ! સખારાગની ખજાર કહાડવા આપણે જઈશું ? ”

“મહેને હમણાં અઘ્યાસચુદમા કામ છે. કાલે હું એકલો
ત્હેની ખજાર કહાડી આવીશ. દરમ્યાનમાં કેશવરાઓને ચીઠ્ઠી મોકલ
છું, તે ડાકટરની મદદ મેળવી આપશે. ” અને તુરત જ એક ચીઠ્ઠી લખી
નાખી પટાવાળા સાથે કેશવરાઓ મીલમંતેજરને મોકલી આપી.

મુશીલાથી હવે બોડ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ: “અવિનય
થતો હોય તો કામ કરશો, ડિઅર ! પણ હું ત્હમને પેલા જીવલેણ
અકસ્માતનું સ્મરણ કરાવ્યા સિવાય રહી શકતી નથી. તે દિવસે
રે ત્હમે એકલા જ ફરવા ગયા હતા અને પાછાથી સખ

વાવાઝોડું થતાં ઝેદાઝેદાં એકે મ્હોડું ધર દૂડી પડ્યું અને તેમાં
ત્હમે દબાઈ જવાની તૈયારીમાં હતા તે કઠાકઠીના વખતે જે
ગરીબ માણસે પોતાના જીવના જોખમે ત્હમને જયારી લીધા હતા
એને અંતે સમયે એવા જવામાં પણ આટલી બધી બેરહારી ત્હમે
કેમ કરી શકો ? સંભવ છે કે મીલના ડોક્ટર દુરતમાં ન પણ મળી
શકે અને વિલંબને લીધે બીમાર મરણ પામે. અરેરે તે બિચારા
ધરનાર વગરના અજીરનાં બેરીછોકરાં નિરાધાર થઈ પડશે. પ્રભો !
એમનો કાળ બેલી થશે ?”

“ સુશીલા ! સુશીલા ! તે આજે મ્હારા જીવ લેવાનો જ
નિશ્ચય થયો જણાય છે. હું આજે મ્હને જાણીપુઝીને ગીડવવા
અને દુઃખી કરવાનો આશય ધરાવતી જણાય છે. હું ત્હને સાર
કહું છું કે, ત્હને જે મ્હારું વર્તન અને મ્હારા ધંધો અસહ્ય લાગતો
હોય તો શાન્તિસાગરની શિષ્યા-સાધ્વી બની જાજો, પણ મ્હને
વધારે કશો નહિ આપતી.”

સુશીલાએ જે હાથ વડે પોતાનું મ્હોં છુપાવ્યું અને હાડ
કાખના યુગ નિસાસાં નાખ્યા. પછી તરત જ ત્હાથી એક દેશપારે
ચલેલી ઝોરતખી મારફત બાગસે પડે બીજા ખાંડમાં ચાલી ગઈ.

અમૃતલાલ ફેક દબે દીવાનખાનામાં એકલા પડ્યા. ધીમેધીમે
પીખાંતો, દંપતીનો લગ્નપ્રસંગે ભેવકાવેલો રોટામાર, સુશીલાની
પસંદગી મુજબ ખરીદવામાં આવેલું ફર્નિચરઃ એ વગેરેને જોઈને
ત્હેમના મનમાં જુના દિવસોનું સ્મરણ થવા લાગ્યું અને તે સાથે
સુશીલાનો પ્રેમ પણ તાજે થવા લાગ્યો. હમણાં તેણીને અપાંચવે
નિર્દય ગેરહત્તસાદ ત્હેમને દંખવા લાગ્યો. ત્હેમનું મન ડોકોળાઈ
ગયું, અમરાયું, ગુન્થ બની ગયું; અંતે તન્દ્રામાં—એક પ્રધારનક
નિદ્રામાં—તે લીન થઈ ગયા.

* * * * *

એ તન્દ્રામાં જે અદ્ભૂત સ્વપ્ન ત્હેમણે જોયું તે ત્હેમની આખી
જીંદગી બદલનાર થઈ પડ્યું. ત્હેમણે જોયું કે તે હંમે-હંમે બાકાચમાં
નહોં છે. પૃથ્વી પરના દરેક દેશ, દરેક ધર, દરેક બીજા ત્હેમની નજરે
પડવા લાગી. આશ્ચર્ય તો એ હતું કે દરેક ધરમાં જાંધનારણે ચત્તી
વાગચીવ પણ તે સંભળી શકતા ! પ્રાંતો અને અખીરના દાહ,
નાચમન, પાઈઓ અને ધંધાની ધગાલ ત્હેમણે જોઈ. ગરીબોનાં
બંધાં બાકીની મહાનો, ચીંચરેલાલ વગેરે, દેડી દેવા જેવાં ખાજાં,
ગુપ્તકર દરદો, અંતરની જ્વાળાએક એ સર્વ પણ ત્હેમણે

આ બેના મુકાબલો એમના હૃદયને તીવ્ર દુઃખ ઉપજાવતો રહ્યો. મનુષ્યો વચ્ચે આવીને બેસીને અંતર સા માટે હોયો બેઠો એકને જરૂર કરતાં વધારે મને અને પીળને માત્ર કુપાત્રતા છીપતો બેઠો પામી ન મને એવી સમાજવ્યવસ્થા સા માટે હોયો બેઠો અને સમાજનાયકો એવો અંતર જોયા છતાં કેમ આંખમીયાતો કરતા હશે પ્રત્યાદિ વિગતો તોમને થવા લાગ્યા. ધણી ગરીબો મહેનતથી એક ગાણસ થીમત બને છે, ગરીબોની મદદથી જ તેને સંસાર નહો છે, ગરીબો વડે જ તે સારવાર પામે છે, છતાં ગરીબો આટલી બધી અવગણનાને પાત્ર કેમ લેખાય છે. એ એમને ત્યારે તો આશ્ચર્ય લાગ્યું. હવે તોમણે શાન્તિસાગરના ઉપાશ્રમ શું બને છે તે જોવા ઇચ્છ્યું અને ઇચ્છા થવા સાથે જ તેમના દેખાવ તોમની નજર આગળ ખડો થયો. શાન્તિના સાગર પ્રાણી માત્રના નિઃસ્વાર્થ મિત્ર રૂપ મુનિ શાન્તિસાગર એક જોરે જોરડામાં જમીન પર બેઠા છે. તોમના શરીર ઉપર એક સિંચાળી બીજું વસ્ત્ર નથી. મોતીલાલ શેઠ એક પહેરણીને તોમની સ્થાને બેઠા છે અને એક ભારે કિમતની ગરમ સાલ સ્વીકારવા આગ્રહ કરે છે.

“ પ્રભો ! આટલી નિર્માલ્ય બેઠ તો આપે સ્વીકારવી પડશે. શિયાળાની સખ્ત ઠંડમાં તે આપને ઉપયોગી થઈ પડશે. ”

“ મોતીલાલ ! મને તોની જરૂર નથી. શિયાળાની સખ્ત ઠંડ શરીરમાં બીજા માગતા અને રસ્તા પર પડી રહેતા બિહુકો કરતાં અમને વધારે પીડા ન ઉપજાવી શકે. ”

“ પણ કૃપાળુ દેવ ! એ બિહુકો કરતાં આપનું જીવન ધણીને વધારે ઉપકારક છે. મને ઉપકૃત કરવા ખાતર—બીજા કશા ખાતર નહિ તો—આપે તે સ્વીકારવી જ જોઈશે. ”

“ ઉપકારી માણસને વધારે ઠંડ કે જૂથ લાગે છે અને બીજાને જોઈ લાગે છે એમ મને આજે જ જણ્યું. તોમને મહારા ઉપર જેવો પ્રેમ આવે છે તેવો અજણ્યા વટેમાર્ગી ઉપર અને દુઃખી બિહુકો ઉપર તોમને આવશે તોમને તોમને ખરા ‘ ભક્ત ’—ખરા ‘ મૃદુસ્થ ’ બન્યા એમ હું જણીશ. હાલમાં તો એટલું જ કહીશ કે મને તોની જરૂર નથી અને તોમને જરૂર હોય તોમને જરૂરી ખાતની ચીજ આપશે તો તે જણીને મને જે હુંક થશે તેથી શિયાળાની ઠંડ ઠાંમ અંતર દરી ચકશે નહિ. વાર, મોતીલાલ! તોમને હમણું એક નવી ખીલ દરી વાર ? ”

“ જી, હા. ખોલના મોતમાં રસ મારો છે, મારે નહીં અને આ
દેર મોતદયોગ વડે જ નિમજી છે. ”

“ જી, નથી મોતમાં રેડવાં માન્યો મમ, કર્યો કરો ? ”

“ મુમારે ૨૦૦૦, સતેન ! મ્હારે બીજી ૫૫ ૩ મોતો છે. એક-
૧ લગભગ ૧૦,૦૦૦ માણસો આપના સેવાના દાયે પોતાવ છે. ”

“ પણ ખુશ થવા જેવું, માતીમણ ! હું મારું પુ ૧ એ
૦૦૦૦ માણસો તમારી જ પી નીચેને જમતા કરો. હું મની કેમ-
ખ રાખવાની દરસ પામના કરો, ધર્મજ્ઞાન કરી દરતાં કરો,
દાવરવા માટે બે પૈસા ખચાવી દરતા કરો, સંતાનને મેલ કેમ
લેવી ખચાવી દરતા કરો, — દુઝામાં મનુષ્યજીવનની મજા માણી
કરને તે મરિ દુવા દેતા કરો. ”

માતીલાલ ચમક્યા. મુનિની કાપના એમને અસાધારણ લાગી.
મજુરીના બદલામાં મનુષ્યજીવનની તમામ જરૂરીઆતો મળતી જો-
ઈએ એ લેમની માન્યતા રોકે એક નવા સાચા રૂપ સાગી. અત્યારે
સુખી તે એમ માનતા હતા કે છંદગીની જરૂરીઆતો (અને તે
ઉપરાંત પણ મોજદીઓ) પર માત્ર લોકમી અને બહુ તો છુલ્લિને
જ દષ્ટ દોષ થકે; મજુરી માત્ર રેડવાના દુકાની જ દરવાર છે.
તેથી મુનિના પ્રશ્નો તેઓ વિચારમાં પડ્યા અને કેટલીક મારે
જવાબ આપ્યો:

“ ગુરૂદેવ ! એ વિચાર મને તો શું પરન્તુ કોઈ પણ કાર-
ખાનાના માલિકને યજ્ઞો હોય એમ મ્હારા જીવવામાં નથી, અને
કદાપિ સહે તો પણ મજુરો સુખી “ કહેરી ” મતી થકે એવી આશા
પણ રાખી શકાય તેમ નથી. તેઓ મ્હોટે ભાગે દારૂડીખા, નારકના,
વ્યસની, બેદરકાર લોક હોય છે. તેઓ ગૃહસ્થજીવનનું સુખ બાગ્યે
જ સ્વમજી થકે. ”

“ માતીલાલ ! માતીલાલ ! તમારા હૃદયને કોણ નહિ,
આત્માને વેચો નહિ. મજુરો જેવી પ્રમાણિકતા, સંપ અને આત્મ-
જોગને જુસ્સો તમારા કહેવાતા મીમંત અને આખરદાર વર્ગમાં
પણ નથી; અને જ્યાં એ યજ્ઞો છે ત્યાં સુખી ગૃહસ્થજીવન
શા માટે ન આવી થકે ? પણ કહેા કે, તમને માલેકો જ
એમના સહુ છે:—તમે લેમની પાસે જીવલેલ મજુરી કરાવી
લેમને સહી દો છે; એ ચાક અને કંટાળાને દૂર કરવા માટે,
ધરમાં કાંઈ આશ્ચર્ય ન હોવાથી, અને નીતિનું સિદ્ધાન્ત

પાની ત્હમે દરકાર કરેલી ન હોવાથી, તેઓ દારનાં પ્યાસ
 તરફ નજર કરે છે. દાર એમને કરજ કરવા પ્રેરે છે. અને ત્હાં પડ
 ત્હમારી જ સ્વાર્થાધતા એમની ખરાબીનું કારણ થઈ પડે છે; મતલબ
 કે ત્હમારા લાગવગવાળા મનુષ્યો ત્હમારી મંજુરીથી એ લોકોને
 નાણાં ધીરે છે અને ચાર કે ચૌદ-ગણી રકમ વસુલ કરવા પગા
 માસ્તર પાસે તેઓ દોડી જાય છે. આ પ્રમાણે ત્હમની આખી
 જીંદગી સખત મહેનત, વ્યસન, કરજ અને બૂખમરાની હાલતમાં
 પુરી થાય છે. ત્હમે ત્હમને માટે આરોગ્ય વિધાના નિયમ મુજબની
 ચાલીઓ બાંધી આપી બ્યાજ જેટલું ભાડું ત્હમની પાસેથી ઉપમવત
 હો, ત્હમારી તરફથી ખાસ મોદી રાખી ચાલીઓમાં રહેનાર મજુ
 રોને ચોખ્ખું અનાજ વાજખી જ ભાવે પુરૂં પાડવાની ગોઠવણ
 કરતા હો, દાર અને કરજ વિરુદ્ધ ઉપદેશ આપનાર અને સાદું સંતોષ
 તનદુરસ્ત જીવન નિર્વહવાનો માર્ગ શિખવનાર શિક્ષક કે ગુરૂ નીમવાની
 દરકાર કરતા હો, ત્હમનાં બાળકો માટે અલાયદી સ્કૂલો સ્થાપતા હો,
 ત્હમની ખરી મહેનતનાં નાણાંનો કરકસરથી ઉપયોગ કરવાની ત્હમને
 પ્રજા પાડનાર એકાદ અમલદાર નીમી ખચત રકમ સાચવવા 'મજુ
 રોની ખેંચ' સ્થાપતા હો, તો ત્હમે ત્હમારા હાથતળેના હજારો
 દુઃખી માણસોને કેવા સુખી બનાવી શકો? કેવાં નીતિમાન 'શહેરી'
 બનાવી શકો? કેવા પ્રતિષ્ઠાવાળા મજબૂત બનાવી શકો? અને
 તે સાથે તેઓ વધારે તનદુરસ્ત, બુદ્ધિશાળી અને નીતિમાન બનવાથી
 ત્હમારા ઉદ્યોગને પણ તેઓ કેટલો વધારે લાભદાયક બનાવી શકે
 એનો ખ્યાલ કરવાની ત્હમે કદાપિ દરકાર કરી છે? ત્હમારા દેશમાં
 ઉદરનિર્વાહનું મુખ્ય સાધન મજુરી જ છે, બ્યાપાર અને કળા તો
 અંશ માત્ર રહ્યાં છે; અને તે છતાં મજુરીનું ધોરણ મહડીઆતું બના
 વવા પાછળ કાષ્ટનું લક્ષ ન જાય એ શું દેશનું ઓછું કમનશીબ
 છે? યુરોપના મજુરો કેવા કેળવાયલા હોય છે તે ખાસ મજુર વગ
 તરફથી નીચળતાં રોજાં ન્યુસપેપર જોવાથી ત્હમે સ્હમજી શકશો
 હેમના માલિકો ત્હમની પાસે દોર જેવી મજુરી કદાપિ કરાવ
 ન નથી, ત્હમના પગારની કાપકૂટ કરી શકતા નથી
 વાજખી હક પર તરાપ મારવામાં આવે તો તુરત તેઓ
 નેડાધને હડતાલ પાડી માલિકોની બુદ્ધિ ઠેકાણે
 છે. મોતીમાઈ! એકદિવસ એવો આવવાનો છે કે ત્હમને

“ પ્રભો, પ્રભો ! આપની દરેક વાત મ્હારા જીગરમાં કોતરાઈ ગઈ છે. આજ સુધી હું સમાજનો લૂટારો હતો, ગરીબોનો યમ હતો. સ્વાર્થજીનો શિરદાર હતો, ‘ ઉજળો ચોર ’ હતો; આજે આપની કૃપાથી હું માણસાઈની ઝાળમાં આવ્યો છું. હું આપની સાક્ષિ. નિયમ શ્રદ્ધા હૈં છું કે, ઘેર પહોંચીને પહેલામાં પહેલું કામ આપની શિક્ષાને અમલમાં મૂકવાનું કરીશ. મીલના ઝોજન્ટથી માંડી મનેજર, સેક્રેટરી, ક્લાર્ક, મુદ્રાદમ અને મળુર સુધીનાં તમામ મ. જુસોને મીલના ભાગીદાર બનાવી સર્વને-ઝોજામાં જોડું-જોડુંગી ગરદીઆતો પુરતું તો અવશ્ય મળે અને પ્રમાણિકતા, શુદ્ધિ, ખંત મત્યાદિ વિશેષતાઓનો પણ બદલો મળવાનું ન રહી જાય એવી વ્યવસ્થા કરીશ. તેઓની જોડગી તનદુરસ્ત, નીતિમાન અને શુદ્ધ સાખ્યવાળી બને એ માટે પણ આપે દરેલી સૂચનાઓ પર આગળ વિચાર ચલાવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીશ. જોટનું જ નહિ પણ જોડેદરમાં બીજી સંખ્યાબંધ મીલો છે તેઓ પૈકીની જે મીલોના ઝોજન્ટે અને મારોડો પર મ્હારી સાગવગ ચાલી શકશે તેમને પણ મ્હારી સાથે આ સુધારામાં લેડવા બનતું કરીશ. ”

“ તમારી શુદ્ધિ પ્રતિદિન વિશેષ નિર્માણ થાઓ ! ” શાન્તિસામ દેહાસપર્વક વધા “ તમને એક વેળાએ કુટુંબમાં જન્મ પામ્યા હો, પા જન્મદારથી હું તમને પીઠાનતો થયો છું ત્હારથી મહેને પાપ ‘ સંસાર ’ ની કે એક ‘ સાચા જીવ ’ તરીકે તમને આદર્શ પુર પનરો. તમામ જીગરમાં કૌમલતા છે, આઈંતા છે, લાગણી છે, જે ‘ ધર્મનું-જીવનનું-મૂળ ’ નવ્ય છે. વાહ, મહેને પણ ‘ સ્વાસ્થ્યમનો વખત થયો છે. આ સાલ-કિમતી સામ-મ્હારા જે ‘ નિરમલ ’ ને જાણે નહિ, માટે કાલ ‘ શ્રીમંત બીજારી ’ ને ચો મ્હારીને એને એકાદાનિ. ”

મિત્રીમાત્ર અત્યર્થમાં પડ્યો : “ એમને ? ”

“ એમને જે જ કે, કુપતી સર્વ સમયો ધમવા છતાં જે કોઈકે કાલવેલના અને પેટો કાનિના કે સ્વાસ્થ્યમાં વાસ્તવ્ય મહેનતી કે જન્મ કલેદન જે સુધારી હોય અને જેને કલેદન સુધારી એક આદર્શ આપણે પૂર્વ કરાવી આગામી સ વાસે જે જાણે કોઈકે કુટુંબ કે જન્મ કે જન્મ ‘ શ્રીમંત બીજારી ’ ને એકાદાનિ કે કલેદન જેનાં મૂલ્યે કુસાં કલેદન જે સર્વ નહિ. ”

નિતિસાગરના આ દુનંદો હેમ જાણે અમૃતવાસને જ રહેલીને
 દોષ એમ લેખને દેખાવા મવાયો તેઓ ચમત્કામલ નિરોધ વખત
 કો યોગવાનું પસંદ રૂપ નહિ અને આમજ હારા સામ્યા કંઈ
 નેવું એવા કંઈ પણ નિમિત્ત વગર તે આમજ ને આમજ
 એવામાં "ઓહ! મુજો, મુજો!" એવો અવાજ લેખના કાને
 ને લેખના ખોલો પુત્ર રમણસાંવના જેવો સામ્યાથી તેઓ
 લેખને લેખને હસી જમ્યા; અને આપણે પાછળ લેખના
 ખાખા ઈંટિયા માત્ર ઈંટિયા રહેને પડેલાલી દોવાયી, તત્કાલ
 જ માનના યોરમાં કાપલ રવા, નહોં પચેક પુરાનો
 જેલી રવા દતા બીજી તરફ જલુ મુવાનો જમતા દવતાન
 ની દોલી હરી રવા દતા અને એક ઉપર એક સોનેરી ખાસા
 દરતા દતા એક કાચ પર એક મુર નખરાંખાજ યોરત
 ઇશ્વરનાં ગીત સમકારતી હતી, ધડીમાં કરાળ અને શુભારના
 પાણી બહારતી હતી અને ધડીમાં મિશ્રસ માગાંથી રૂપા
 થાનેનું આકર્ષણ કરતી હતી.

"ઓહ! મુજો, મુજો! સર્વસ્વ હારી મરે." એ જૂમ ખર-
 રમણસાંવની જ હતી.

"અરે માર! જૂમ ન માર, શરી સંભાળ! હર પેખાર—દિ
 એક ઉપદેસ મુવાન બોલ્યો.

"નહિ તો?"

"નહિ તો એ જ કે, તારી પેલી બ્હેન છે ને બ્હેન—
 બુલબુલ—શું નામ એનું? એની મને જરા ઓળખાણ—
 કાચન—માત્ર કરાવીય તોએ હું તારી હારેલી રકમ પાછી
 મેલ."

"જૂપ, ગમાર! વધારે બોલ્યો છે તો જૂમ જ બેચી કહાડીય"
 હું રહેતાં જ રમણસાંવે પેલા રક્ષકના માલ ઉપર એક તમાચો
 ની કહાડ્યો રક્ષકે પણ 'ચાર્જીસ્ટ્રીક' ઉગાળી અને લેખને લેખનાં
 જ બરાબર જાણી. "દુનિયા બજવાનની બેલમાં બેસે છે" એ
 ને આખી સોરર પાટી પેલા રક્ષકની મદદે દોડી. રમણસાંવ
 ર દેલ સાતો તો કોઈ તમાચા કોઈ ચોટીના મદાર તો કોઈ
 જ મારવા લાગી ગયા; પેલી નખરાંખાજ રંદા કે જે અત્યાર
 ની ઇશ્વરનાં આમંત્રણ કરતી હતી તે પણ દમણાં જે ચાર વખત

સર્વના સામાન્ય ભોગ ઉપર થુંકવા ચૂકી ન હતી. મામલો ચાર પડ્યો. થોડી વધુ મીનીટ, અને રમણલાલ દુનિઆમાં આવ્યો ન થઈ જત. પણ એ કટાકટીના વખતે એક યુવાન એકાએક દોડી અને પોતાના હાથમાંના જળરા લઠૂ વડે સર્વને ખસેડવા હીચકારા દારૂડીઆઓ તેમજ રંડા સર્વ કોઈ ચાલ્યાં ગય ડીનારો સાફ થયો. રમણને જરા ચેતન આવતાં આખ ચેતર્ય જુઓ છે તો સ્હામે—ખીજું કાંઈ નહિ પણ પોતાના જોના સુખમાં વિદ્ધ નાખે છે તે ચન્દ્રશંકર જાતે ને પોતે !

રમણ ગળગળો થઈ ગયો : “કો...ણ ?—શંકર ?— .....આભાર.....” એવા થોડાક ભાગ્યાટૂટ્યા શબ્દો ઉ વિશેષ હેનાથી બોલાયું નહિ.

“ભાઈ રમણલાલ ! એમાં આભાર જેવું કાંઈ મ્હેં ક્યું ત્હમારાં બ્હેન લીલાવતી સ્હવારે મ્હારા ઘેર આવ્યાં હતાં અને સાથે લગ્ન કરવાની પરવાનગી ત્હમારા પિતાશ્રી પાસે જ આગવાનો મ્હને આગ્રહ કરતાં હતાં, તેથી હું તથા લીલાવતી ત્હ ઘર તરફ જવાને નીકળ્યાં. રસ્તામાં આ મહાનમાં ગડબડ સાંભ મ્હારી ઇચ્છા ધધ કે જધને જોવું. તેથી લીલાવતીને નીચે રાખ કિપર આવ્યો અને ત્હમને પીછાન્યા સિવાય જ ત્હમારા જુલમગા હાંડી દહાડ્યા. પણ,—મ્હને માફ કરજો—ત્હમે અહીં કંઈકથી

રમણે રમાલમાં મ્હેં છૂપાવી જવાખ આપ્યો : “એ સ લનો જવાખ આપવો મ્હને બહુ દુઃખદાયક છે, મ્હારા પ્રાણુર મિત્ર ! પણ તે છતાં ત્હમે મ્હારા ઉપર કરેલા આભાર આ મ્હારે ત્હમારાથી કાંઈ છૂપાવવું જોઈતું નથી. જુઓ મિત્ર ! જ્હાન મ્હારા પૂજ્યશ્રી મીલના માલેક જન્યા છે સારથી એમને ધર ત નગર કરવાની કુરસદ મળતી નથી. મ્હને યાદ છે, હું જ્હારે વર્ષનો દતો ત્હારે તેઓ બહેન અને મ્હારા ઉપર એટલો ખ ખતાવતા કે ઘડી અહાર જાય તો પણ અમને ચુપ્પન કરત નિહાશથી બોલાવતા, આનંદથી વાતો કરતા, સાથે લગ્ન કરવા નત મીટી દયાઓ વાંચી સંજગાવતા અને ખીજ એક દબર ને એક ગ્રેમ સંજીવીઓ આપતા. ધંધાના લાગતાં—મીલના ભૂંગળામાં હોમાત તેઓ તત્તવ બદલાઈ ગયા; મા કંડાં છે કે અમો બાગકો કંડાં છીં ની હેમને હવે પરવાદ નથી; અગાડના જેવાં દસતાં મ્હેં હ

નતરે પાતાં નથી. સાથે હરણું-રણું કે સાથે જમનું એ અમારા
 ધરમાં એક નવાઈની સ્થિતિ થઈ પડી છે. અમને ધરમાં ત્યારે
 મજા ન પડવા સાચી ત્યારે અમારા પગ જમણે મજા દેવવા
 તૈયાર થયો. આસ્તેઆસ્તે મિત્રો મળ્યા, જેઓ કમનસીબે જુમારી
 અને દરમી દતા. અને પછી હોમની જાણ સુરતી સાચી; અને પરિ-
 શ્રામ સું આપ્યું તે આપે કમનસીબે જ લોકો છે. અને આ બેહી આસ્તે
 માટે બહુ લાગી આવે છે, "પણ જુરી આવતના કાવતરા" એટલી
 સ્થિતિ છે કે હોમની જાણ મારા જેવાં અનાથ થી બની શકે
 નથી. તમે મારા નાથ થયો? મિત્ર! તમે અને સદામ કર્યો?
 પિતાએ મારા અને મારાં બીજાં મંડુઓના આત્મા કરતાં મોક્ષનો
 ધમાકો અને રૂપના કુખને વધારે કિંમતી મણી અમારી જીંદગી રદ
 પાતલ કરી દીધી—પણ દીધી; તમે સું અમારા રણક અને
 મિત્ર બનશો? "

"પણી પુણીથી, -પણ તમારા વડીલ તે જાણે તો સું કહેશે?
 તમારાં બંધેન લીલાં અને કું કોઈ કોઈ વખત સાથે ફરીએ છીએ
 અને એક જીજ્ઞાસુ શુદ્ધથી આકર્ષાઈ લાગી મંડાવા
 માગીએ છીએ તે જાણી તમારા વડીલ મારા પર બહુ ક્રોધ કરે છે
 અને મારા મોં પછી જોવા રાજ નથી; તો કું તમારી દોસ્તીમાં
 ફરી રીતે આવી શકું? "

"મિત્ર! તમે એક ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મેલા શૂરશૂર છો અને
 પિતાજી વલ્લિય કુળમાં જન્મ્યા છે; તેથી લીલાનો હાથ તમને
 આપવામાં તેઓ દોષ માને છે. એ જ એ કોપનું કારણ છે. બાકી
 તો તમારા શુભો માટે તમને મોહનું માન છે. "

"અર્થ એ છે કે, હોમના જેવા સુધારાના વિચારવાળા
 શૂરશૂર આવા જીવમેસતા જોડા સામે, માત્ર નજીવા માતિભેદના કારણ-
 સર, અખુમ્મો ધરાવે છે અને પુત્રીના સુખમાં વિશ નાખવા હચે છે. "

તે જ ક્ષણે લીલાં ઉપર આવી. એ ક્ષણે સંધ્યા હતીકાલ
 તેણીને કુંકમાં જાણ્યો અને અંતે એમ કું કે લીલાં અને અન્ન-
 શંકરે અમૃતલાલને મળવું અને લાગી મંડુરી માટે કાલાવાલા
 કરવા તથા રમણલાલે તે કાલાવાલામાં સામેલ થવું.

x x x x x

દેખાવ અદભૂત થયો. ફરીથી અમૃતલાલ રોક ખાલી આકાશમાં
 પોતાને જોવા લાગ્યા. નીતિવાન સંજ્ઞાનો પણ કંપાકાપામા

લાગ્યા રહી કુટુંબ તરફ બેઠેરકાર રહેવાને પરિણામે કુટુંબની કોઈ
અવધાઈ કરી બેઠે છે હેનો ખ્યાલ હેમના મનમાં હમણાં રમી રહો
હતો. જે કંઈક સાચવવા અને વધારવા તે હમેશ કાળજી રાખતા
હતા તે કંઈક પોતાના જ પુત્રી કલંકિત થશે એ વિચાર બેઠે
મુંઝવવા લાગ્યો. પોતાની પત્નીની અંતરની પીડા પણ હેમને પીડવા
લાગી. પુત્રની અધોગતિ નજરે બેવાથી પુત્રી લીલાં માટે પણ શંકા
વિષ્ણુ થઈ અને તેણીના મનના ભાવો જાણવાની ઇચ્છા થઈ આવી.
કંઈક હતાં જ તેઓ પોતાને ચન્દ્રશંકરના શહેરબહારના અંગલાની
એક દીવનખાનામાં પોતાને બેવા લાગ્યા. તે સાદા પણ સુંદર
દીવનખાનામાં એક રાઉન્ડ ટેબલની આસપાસ ત્રણ ખુન્શીઓમાં
ચન્દ્રશંકર, લીલાં અને મી. દક્ષતરી નામનો ચન્દ્રશંકરનો ગિત્ર એ
માનુને બેઠેલાં અને ગંભીર વાતચીતમાં રોકાયેલાં બેવાં.

"सिंह ! समझावते तमाई अयानक मणवुं जने
महाशय रक्ष पशुं जे तमावा लाभमां परिजमे जेम तगने स
नदी लागत ? " हस्तरीखी पशुं.

[illegible]

માણસ જે ગોતાની સદસહિવેદ્યુદ્ધિ (conscience)ને પૂજીને ચાલતો હોય તો તે કદાપિ ગુન્હેગાર થાય નહિ. ”

“ચન્દ્ર ! ત્હમારા દરેક વિચાર મ્હને માન્ય છે, પ્રિય છે; ત્હમારો દરેક શબ્દ મ્હને ત્હમારો પ્રત્યે વિશેષ માન ઉપજાવે છે અને મ્હારો ત્હમારો પ્રત્યેનો ‘પ્રેમ’ એ ‘માન’માંથી જ જન્મ્યો છે; એથી હું ત્હમારા કેંઈ ‘રિન્સિપલ’નું ખૂન કરાવવા ખુશી નથી. બસે ત્હમે ત્હમારી ઇચ્છા સુજમ વર્તો; પણ ચન્દ્ર ! મ્હારી કોઈડી દશાનો ત્હમને કાંઈ ખ્યાલ આવે છે ? પિતાજી જે લગ્નની મંજૂરી નહિ આપે તો મ્હારી શી દશા થશે ? તેઓ મ્હને બસાત્કારે ખીજ પાત્ર સાથે પરણાવશે, કે જેમાં મ્હાઈ મન મ્હોંડી શકશે નહિ. પરિણામે મ્હારી આખી જીંદગી ધુરવામાં જ જશે. ચન્દ્ર ! ચન્દ્ર ! મ્હારા ભાવોની કાંઈ દેખના ત્હમે કરી શકો છો ? ”

“લીલા ! એવી નખળા બેઝની ન થા અને મ્હને પણ સાથે ઉરપોક ન બનાવ. હું ‘આશાવાદી’ છું; ત્હારો અને મ્હારો આશય ત્હકાં સુધી નિર્મળ છે ત્હકાં સુધી આપણને નિરાશાવાદી થવાની કાંઈ જરૂર નથી. આપણા નિશ્ચય અને આપણા પવિત્રતા ગમે તેવા અણુધાર્યા સંજોગો ઉત્પન્ન કરશે. દાખવા તરીકે મી. અમૃતલાલ સુધારક વૃત્તિવાળો છે, જે કે જ્ઞાતિબંધનથી મુક્ત થયેલા નથી; હવે ધારો કે કાલે જ જ્ઞાતિમાં કાંઈ બનાવ બને, જેથી મ્હોટો ખગમળાટ થઈ જ્ઞાતિ દ્વેડે; ધારો કે સુવારા પક્ષને કોઈ અણુધાર્યો ટેકો મળી જાય અને મી. અમૃતલાલ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં એ પક્ષના અગ્રેસર બને; એ વખતે શું તેઓ આપણા લગ્નને મંજૂરી આપવામાં આનાકાની કરે ખરા ? ”

“ તદ્દન અશક્ય ! ચન્દ્ર ! માત્ર હવાઈ ખ્યાલ ! સ્વપ્ન ! જમણા ! આવી આશાની જોડા ત્હમે જ જોડી શકો; મ્હાઈ તે ગળું નથી અને તેથી હું મનમાં બહુ મુંઝાડ છું. મ્હને તો લાગે છે કે ત્હને બલાદારથી કોઈ ખીજ સાથે પરણાવી દેવામાં આવશે અને મ્હારે આગમનના દરવા પડશે; અને..... ”

“ અને તે મહાન હુન્દાનો દોષિત મ્હને બનાવશે પડશે ! લીલા ! ત્હમારી ટંદણમાં આવા ખોટા મીઠા પડશે એમ મને પણ ધારતો નહોતો. ”

મી. દરતરીથી હવે ચુંપ બેસી ચકાચું નહિ. તે એક બાકોસ
 બીસીટર હતા તેથી લેવું કાનુની માન બહાર ફેંકીને મારવા
 યુગ્મ: " ચન્દ્રસેન ! તારા જેવું હૃદયવનગ અને આશાવાદ સર્વના
 હીનમાં હોઈ શકે નહિ. હું તો તારી પેઠે થિયે રાખી શકું નહિ;
 તારી જગોએ હું હોઈ તો સ્હામા-પક્ષને દાખલાદલીથી, સામાન્ય
 દ્વિધી અને શાસ્ત્રોના પુરોવાંથી સાગીત કરી જતાવું કે મિત્ર કેમો
 એ સમ રસ્તામાં બાંધ નથી; હું લેને જતાવી આવું કે જૈનધર્મ
 માં એવો બંધનને તોડવા માટે જ સમયો હોય તો જૈનોએ અને
 બાંધ દરીને સુશિક્ષિત જૈનોએ તો પોતાના જાત દાખલાથી એ
 ધાંડેલ કરવી જોઈએ કે જેથી બીજા ઓછા મનોજગતવાળાએ તો
 સપાટ થાય. અને તેમ છતાં જો સ્હામો પક્ષ માને નહિ તો પુષ્ટ
 ઉમરની કન્યાને પોતાની મરણ પડે તે માણસ સાથે સમ કરતાં કોણ
 રોકનાર છે ? કાયદો લેખીતું રક્ષણ કરે છે તો કાયદાનું ચરણ સા
 મરે ન લેવું ? "

ચન્દ્રસેન ખડખડ દરી પડ્યો: " હા, હા હા ! દરતરી, દોસ્ત !
 ત્યં પક્ષ રીત વડીલાત કરી ! મ્હારા મુખ માટે મ્હારે મ્હારા પ્રેમપાત્રના
 વડીલાને દાખલા અને જોબાજના ખાડામાં હોમવાં ? મી. અંમૂનજાત
 જેવા આખરદાર અમિસર બીમંતની પુત્રી પરદામના ધુવાન સાથે
 નાથી ગઈ એમ કહેવડાવવું અને લેમની ગોંધી મનજત પર છીંપી
 મૂકી એ એક જામાઈ તરીકે કેટલું કૃતજ્ઞતામર્પુ કામ ગણાર ? અને
 આઈયું બધું કરવું તે પણ સા અર્થે ? માત્ર સારીરિક મુખ-
 મોન માટે કે ? અમે ખુશી રીતે સમ કરીએ તો હંપની તરીકેના
 દડો બોમની સડીએ એટલા જ માટે કે ? ધારો કે અમને સમની
 મંજૂરી ન જ મળી. તો તેથી શું અમારા એક બીજા લખના કિચ્ચ
 બારો અને પ્રેમને તોડવા કેઈ સમર્થ છે કે ? અમે, તો પણ, કોઈ
 કેઈ વખત મળે છીએ, એક બીજાના હાથના ઉમરા કદાવી ચડીશું;
 એક બીજાના કિચ્ચીરણમાં સદાવમ્તા દઈ ચડીશું. એ આર્થિક
 લગાવી અને હાં મનેજ ન રાખી છડીએ ? અને, હવે તો મ્હને રદમ
 ગવ છે કે. મી. અપુત્તલાવ દ્વારિ જતારે જ અમારા લગની
 બહાલી આપે તો પણ તે પરવાગીનો લાભ મેવા મ્હારે નેપાર
 વડું જોઈએ નહિ; અર્થ સુધી નેઓ કેઈ પણ સતિ નામક
 સંસ્કૃતના સભ્ય અને અમિસર છે, જ્યાં સુધી એ સંસ્કૃતના સારા કે
 ખોટા કાનુનોનો અમલ બીજા લગ્યા પાસે તેઓ શરબાત રીતે કરાવે

છે, ત્યાં સુધી 'અપવાદ' રૂપ-અપાતી તહેમતી બહાલીનો લેવા મ્હારે તૈયાર થવું જોઈએ નહિ. ખુફી રીતે જ્ઞાતિમાં પરસ્પર સંબંધની છૂટનો કાયદો પસાર કરાવે અગર જ્ઞાતિને છોડી પો વિચારના જૂદી જૂદી જ્ઞાતિઓના મનુષ્યોનું એક મંડળ રચે, તે હું એમનું દાન સ્વીકારી શકું. ”

“ જો આકાશકુસુમ મળે ત્યાં સુધી રાહ જોયાં કરજે, ચન્દ્ર દેવતરી મળકમાં જ બોલ્યો, જો કે ચન્દ્રના ઉક્ત જવાબથી મનમાં તો તેના પ્રત્યે વિશેષ માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી.

“ રાહ જોવી એ પણ એક 'સદ્ગુણ' છે, મિત્ર ! અને સમુદાય માટે છે. હું સુધારાને ચાલનારો છું, પણ સુધારો જે દોષ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પામ્યો નથી તે દેશમાં સુધારાનો નામને માત્ર ફક્તથી નિંદાપાત્ર બનવું પડે એવું તો હું ચકા દેશને લોકોના રત્નો સુધારકોને મન મર્જતામર્જી લાગતો હોય તે સુધારકો પધારે વિમનરાજા, પધારે કાલિદાસ અને પધારે આલોકરાજા પર્ણનથી દેશને વિશુદ્ધ કરવા જોઈએ અને 'સુધારકો' પ્રત્યે અપર્યાપ્ત સન્માનનાઓના પણ હિતમાં 'સુધારકો' પ્રત્યે માનવિનય કરાવવું જોઈએ. સુધારાની જોડમાં બેસનારાઓના કારણે સુધારાના પરરાજા બનવાનું કામ આટલા મોટું જ નથી છે. મ્હારો હિતો સર્વા નહિ થાય તો હું માનસિક શ્રેય જ સંભળવા પામું છું, મ્હારી સ્ત્રીના દનેશ મ્હારી પાસે નહિ રહી શકે જો હું દનેશ મ્હારી મ્હારી જાણી-જાણી રૂપ-રંગત તે પણ નહીં પડે તે સ્ત્રીના મ્હારી સ્ત્રીના 'વિનિયમ' મ્હારીમાં રહેશે, એ હું જાણતા હોઉં જોઈએ. મ્હારો અધિકારો વિશેષ જગત નહિ તો અમારો 'વિનિયમ' નહીં રહે, ”

“ અને મ્હારો જનરલ મિત્ર મ્હારે પતિના 'વિનિયમ' રૂપ-રંગત તે પણ નહીં પડે તે સ્ત્રીના મ્હારી સ્ત્રીના 'વિનિયમ' મ્હારીમાં રહેશે, એ હું જાણતા હોઉં જોઈએ. મ્હારો અધિકારો વિશેષ જગત નહિ તો અમારો 'વિનિયમ' નહીં રહે, ”

કને—તારા પવિત્ર આત્માને વંરી છું. પરમાત્મા આપજીને દિવ
ને ભક્તિ આપે !” અને હાલમાં ચન્દના હાથ ઉપર એક મુખ્ય
આપુ અને નિર્મળ અશ્રુનાં બે ટીપાંથી તે હસ્તનું પ્રક્ષાલન કર્યું.

* * * * *

તે જ વખતે અમૃતલાલની આંખ આગળનો પડો ખસાઈ
પેા. પુનઃ તેઓ પોતાને ખુશ આશ્ચર્યમાં જોવા લાગ્યા. હાંધ પશુ
પાશ્વ વગર તેઓ ઉચે ને વધારે ઉચે ચડવા લાગ્યા અને છેવટે એટલે
ચે ચડીને અટક્યા કે જ્યાં તમામ આશ્ચર્ય, રોષી, રહેલું
પશુ તેમની નજરે પડ્યું. તેના ચહેરા ઉપર મૂર્ચ્ કરતાં પશુ અનંત
જો પ્રકાશ હતો અને તેનો અવાજ મધુર છતાં ઘેરો અને જાગવાન
તે. અમૃતલાલ તેને જોતાં જ મનમાં ડરવા લાગ્યા અને પાછો
ને નાસવા લાગ્યા. તે જ વખતે પેલા અદ્ભૂત મુખમાંથી આપુ
વેશ સાંભળે એવો અને મધુરા ઘંટનાદ જેવો અવાજ નીકળ્યો : “ઓ
નિવાના હીરા ! હર નતિ, દોઢ નતિ, ચાર ચાં સંભળ ! જે
તમારેથી હું આપાર ખોલી નાચી છટવું જોઈતું હતું તેને તો
હું જાણતાં મારક વળગી રહે છે—૪૦ વર્ષ સુધી તેને વળગી રહ્યો
મને હજી—જે, કે માત્ર એક જ અઘણીક તારે જોવાનું બાકી છે
શ પશુ—તું તે જમા તારા દોઢ છે. હા, તારે માટે તે
નિવાની દવા આવતું એક જ અઘણીક બંધી રહ્યું છે.
૧૦ વર્ષનો ઉપયોગ હું કેવી રીતે કર્યો છે તે વિચારવાનું કામ
હાં પોતાનું છે. જનસેવા અને પ્રેમ કે જેના ઉપર દુનિયાની દયાનીનો
પાધાર છે તે વસ્તેને ખીસવવા તેં કદપિ દરકાર કરી નથી. જલ્દ
ધર્મની પ્રાપ્તિ અને શુદ્ધિ એને જ તે તારા મનુષ્યજીવનની
પ્રથમતા બાની છે. તારા હાથ તમે મુકાવલા આત્માઓ—તારી
લી અને પુત્રપુત્રીઓ—એમને પણ મદદ કરવાનું તારાથી જન-
શી. પેલવ અને દુનીઆઈ કીર્તિથી તું ધન્યો નથી. અનંત પૂર
જોના પ્રમાણનું સાદું વાળવા માટે તને અપાવશે મનુષ્ય જન્મ,
નરુજી, ક્રેક રૂબ, આવેરાની, સદની, વિદ્યાવર્ગે સર સાધનોનો
માત્ર પેલા એકા કરવામાં અને વાદવાદ ખાટવામાં જ ઉપયોગ
માં છે. એવાન પર જન મેજવવા માટે તને એવાનના રાજમાં
પાસવામાં આપ્યો હતો; તું તે એવાનનો જ સહયોગ નથી કર્યો.
જાણને દ.કી દલાવા માટે તને જુદાનું સજ્જ આપવામાં આપ્યું
હું તને જ અઘણા રહ્યું અને પુદ્ધિમાં વાપરવા જ.

જેવું હેતાળ સુઝન તેઓને આખી જીંદગીમાં નહિ મળ્યું હોય ! પછી આવતી કાલે શું શું કામ કરવું હોતો 'પ્રોગ્રામ' નક્કી કરી સૌ નિદ્રાદેવીના ઓળામાં ઝંખ્યા. તેમ કરવા પહેલાં અમૃતલાલે ઘડીઆળની ઝંકાર આર વાગ્યા ઉપર મૂકી હતી, તેથી રાત્રીના આર વાગતાં જ ઘંટડી વાગી અને અમૃતલાલ જાગ્યા. બરાબર આર ! અમૃતલાલને મળેલો અઠવાડીઆનો પરવાનો આ પળે જ શરૂ થાય છે. આજે-હમણાં-આ પળે હોમનો નવો જન્મ થાય છે. એ એક અઠવાડીઆની નવી જીંદગીમાં તેઓ શું શું કામ કરે છે, ચાલીસ વર્ષની બગાડેલી બાજુ ફેટલી હાલ અને કેવી રીતે સુધારે છે અને દુનિયાને કેવો અનુકરણીય આદર્શરૂપ ઇતિહાસ તેઓ પુરો પાડે છે તે જાણવાની દરકાર હોય તો, પ્રિય પાઠક, જરા ચાલુર કર; રાત્રી ખલાસ થવા દે, પૂર્વમાં સૂર્યનો હૃદય થવા દે. તો જ હૃદયની રાત્રી જ્યાં સુધી અદૃશ્ય ન થાય ત્યાં સુધી અમૃતલાલ શેફના વૃત્ત હૃદયમાંનો સૂર્ય હોને પ્રકાશ નહિ આપી શકે. જો, નિર્મળ હૃદયમાં, ચોતરફ રાત્રી છતાં, હમણાં જાન અને ભક્તિના સૂર્ય ચંદ્ર એકી વખતે જળહળી રહ્યા છે. પ્રાતઃકાળ સુધી તેઓ પ્રાર્થના જ મશગુલ છે. અંતરાત્મસ્વરૂપ ભગ્ય મંદીરમાં બેસી શુદ્ધાત્મરૂપની પ્રાર્થના કરવામાં તેઓ એટલા મશગુલ છે કે કાલે તેઓ શું કરવા માગે છે હોતો હેવાલ હોને કે મળે કહેવાને હોમને કુર નથી. હોમને પ્રાર્થના કરી લેવા દે. ઘણા દિવસની ભૂખ ભાગ દે. એમની પ્રાર્થના પુરી થતાં સુધીમાં ત્હારી રાત્રી પણ પુરી થ અને હું પણ તે બદ્ધ પુરૂષને પૃથ્વીને હોમનું વૃત્તાંત હોને કાં ગાંડીશ. હાલમાં તો ત્હારે 'સાહેબજી !'... પણ ધ્યાન રાખજે, — જ અઠવાડીક ! — જીંદગીના પરવાનાતું બાકી છે માત્ર એક અઠવાડીક !

કરણ ૨ જું—ઉદ્બોધન અને શક્તિસંગઠન.

રવિવારનો મધ્યરાત્રિ!...અમૃતવાણનો હૃદયોમન સમય!...
 યાનના મર્મમાંથી પ્રસવકાળ!...પુણી—તનુરસત-હવાનો પહેલો
 !...આહ, કેવો માંગસિક પ્રસંગ!

પરન્તુ, પુત્રનો પ્રસવ એ ગમે એટલો આનંદનો વિષય હોય તે
 ાં તે આનંદ તે બીજું કંઈ નહિ પણ સંકટની સંગ એકીત્રીનું
 મિત્ર નહિ તો બીજું શું છે? લાંબા વખતના દુઃખનું
 મુક્તિદાન એ જ મુખ્ય કે બીજું કંઈ? ક્યો આનંદ દુઃખ
 સંકટની પ્રસ્થાવના પગર સર થાય છે? ક્યો પ્રકાર અંધકાર-
 ના મર્મ સિવાય અન્ય રથાંથી પ્રસવે છે? ક્યું માખણ વસો-
 નું સિવાય કાપન થાય છે? ક્યો જય મુક્તિ પગર પ્રાપ્ત થાય
 ?...અને તે છતાં મૂખ કંઈક દરખાસ મુખ્યશીળાઓ મનુષ્ય-
 દિટ, ભય, અંધકાર અને મુક્તિના નામથી કહે છે—એનાથી દૂર
 રં નાસતો હરે છે અને પછા લાંબા કાળની આદત છેવટે તેને
 માત્ર સિદ્ધિમાં સંતોષ એ જ પરમ મુખ્ય છે, સાદસ એ
 મુખ્ય છે, એવા ધુતારા સિદ્ધાન્તો—એની અગાનમંથે
 સિખવે છે, એ સિદ્ધાન્ત પથ છેવટે એટલું રૂઢ થઈ જાય
 તે મનુષ્ય બની નીતિ ને 'ધર્મ' અને તેથી જુદા પ્રકાર-
 વિચારને 'અધર્મ' તરીકે ગણી દે છે—ધિકાર છે.
 મનુષ્યના અગાનનું કંઈ પણ થાય શકે તેમ છે?

માવ એક આવાડીક! જાંઘીના પરવાનાનું બાકી રહેલું
 એ જ આવાડીક! કેવો દોર એ દુઃખ! કેવી ભયંકર એ
 ! કેવો ત્રાસદાયક એ ભય! અને તે ભય જ મનુષ્યગણના
 મધ્ય મિત્ર—પરમ ઉપકારી શુર અને ધૈર્ય છે, એ, મનુષ્ય
 નું શરૂ છે? સંદેહ તટકામાં છે એવું જાન મનુષ્યને
 નો ચેતન દશામાં લાવે છે, યોદ્ધા વ મતમાં અનેક બા-
 વિવેક (discrimination) દરવાની સક્તિ આપે છે, યો-
 યથી નિર્મળ

જામાં લાંબો કાળ મુખરવા

પ્રકરણ ૨ જું-ઉદ્વોધન અને શક્તિસંગઠન.

રવિવારની મધ્યરાત્રિ!...અમૃતલાક્ષ્મી ઉદ્વોધન સમય!...
અગ્નિના ગર્ભમાંથી પ્રસવકાળ!...પુત્રી—તનુરૂપત-હવાનો પરિવેશ
હમ!...આદ્ય કેવો આંગણિક પ્રસંગ!

પરંતુ, પુત્રનો પ્રસવ એ ગમે એટલો આનંદનો વિષય હોય તે
છતાં તે આનંદ તે ખીજું કંઈ નહિ પણ સંકટની સળંગ લીટીનું
દૃષ્ટુ મિંદુ નહિ તો ખીજું શું છે? હાંમા વખતના દુઃખનું
અનુસંધાન એ જ સુખ કે ખીજું કંઈ? કયો આનંદ દુઃખ
કે સંકટની પ્રવેશના વગર શરૂ થાય છે? કયો પ્રકાશ અંધકાર-
ના ગર્ભ સિવાય અન્ય સ્થાનેથી પ્રસવે છે? કયું માખણ વલો-
જી સિવાય જાળ થાય છે? કયો જલ મુદ્દ વગર માલ થાય
છે? ...અને તે છતાં મૂર્ખ કાપર ડરપોક સુખશીળીઓ મનુષ્ય
સંકટ, ભય, અંધકાર અને પુદના નામથી કંપે છે—એનાથી દૂર
દૂર નાસનો દર છે અને ધમ્મા લાંબા કાળની આદત હેતરે તેને
'આત્મ વિશ્વિત્તિ' સંતોષ એ જ પરમ સુખ છે,' 'સાદસ એ
દુઃખનું મૂળ છે' એવા પુતારા સિદ્ધાન્તો—એવી અગ્નિમય
'નીતિ' ચિખવે છે. એ ચિંતાનું પશુ હેતરે એટલું રૂઢ થઈ જાય
છે કે તે મનુષ્ય આવી 'નીતિ'ને 'ધર્મ' અને તેથી જૂઠા પ્રકા-
રના વિચારને 'અધર્મ' તરીકે ગણી દેડાડે છે—વિકારે છે.
અરે, મનુષ્યના અગ્નિનું શંતિ માપ થઈ શકે તેમ છે?

માત્ર એક અકારાડીક! જીંદગીના પરવાનાનું બાકી રહેલું
માત્ર એક જ અકારાડીક! કેવો કોર એ લુકમ! કેવી ભયંકર એ
રમતિ! કેવો જ સદાયક એ ભય! અને એ ભય જ મનુષ્યગણનો
સાર્થ મિત્ર—પરમ ઉપકારી ગુરુ અને કથિર છે એ, મનુષ્ય
ક્યાં જાય છે? સંકટ નટકમાં છે એવું જાન મનુષ્યને જડ
દશામાંથી ચિત્તન દશામાં લાવે છે, પોતા વખતમા અનેક ખાળ-
તેનો વિવેક (discrimination) કરવાની શક્તિ આપે છે, પોતાની
સપ્તગી નિર્મળતાએને—સુખશીળીઆપણામાં લાંબો કાળ મુન્દરવાથી

[illegible]

પ્રકરણ ૨ જું-ઉદ્બોધન અને શક્તિસંગઠન.

રવિવારનો અધ્યયનિ!...અમુક્તાલનો વરુદ્ધોન મનમ!...
અઘાનના મર્મમાથી પ્રસવશાળ!...મુક્તી—હનુરસત-દવાનો પહેરો
દમ!...આદ કેવો માંગસિક પ્રસંગ!

પરન્તુ, પ્રમતો પ્રસવ એ ગમે એટલો આનંદનો તિવ્ર દોષ તે
છતાં તે આનંદ તે ખીચું શર્ષ નદિ પણ સંકટની મર્મંગ લીડીનું
દેખું બિંદુ નદિ તો ખીચું શું છે? શાંતિ પશ્ચાત્તો દુઃખનું
અનુસંધાન એ જ મુખ્ય કે ખીચું કંઈ? ક્યો આનંદ દુઃખ
કે સંકટની પ્રદેશવના વગર શરૂ થાય છે? ક્યો પ્રસાદ અધિકાર-
ના મર્મ સિવાય અન્ય રથોનીથી પ્રસવે છે? ક્યું માખનુ વસી-
બા સિવાય વૃષ્ટિ થાય છે? ક્યો જય મુદ્ધ વગર પ્રાપ્ત થાય
છે? ... અને તે છતાં મૂખ કંઈક દરેક સુખશીળો મનુષ્ય
સંકટ, ભય, અધિકાર અને મુદ્ધના નામથી કંઈ છે—એનાથી દૂર
દૂર નાસતો દૂર છે અને પશુ સંખા કાળની આશત હેવડે લેને
'માનુ સિદ્ધિ' સંભાળ એ જ પરમ સુખ છે,' 'સાક્ષત એ
દુઃખનું મૂળ છે' એવા કુતારા સિદ્ધાન્તો—એવી અગ્રાનમય
'નીતિ' સિખવે છે. એ સિદ્ધાન્ત પણ હેવડે એટલું જ કંઈ જાય
છે કે તે મનુષ્ય આવી 'નીતિ'ને 'મર્મ' અને તેથી જુદા પ્રદે-
શના વિચારને 'અધર્મ' તરીકે મળી કદાકે છે—પિશાક છે.
અહો, મનુષ્યના અઘાનનું કંઈ માપ થઈ શકે તેમ છે?

માન એક અઠરાડીક! છંદગીના પરવાનાનું બાહી રહેલું
માત્ર એક જ આવાડીક! કેવો દોર એ કુકમ! કેવી ભયંકર એ
રમૂતિ! કેવો પ્રાસાદ્ય એ ભય! અને એ ભય જ મનુષ્યગણનો
સાચો મિત્ર—પરમ ઉપકારી શુર અને ધૈર્ય છે એ, મનુષ્ય
કદા જાણે છે? સંકટ નયકમાં છે એવું જ્ઞાન મનુષ્યને જડ
દશામાંથી ચેતન દશામાં લાવે છે, યોગ્ય વ્યવસ્થા અનેક જાણ-
તોનો વિવેક (discrimination) કરવાની શક્તિ આપે છે, પેતાની
સમજી નિર્જંગતાએ—સુખશીળીઆપણમાં લાખો કાળ મુન્નરવાયી

સ્વભાવરૂપ યોગી કાયસ્તાને—નૈસાડી મૂકે છે, ક્યાં અને કેમ ક્રિયા કરવી એનું હાજરજવાળી જ્ઞાન બક્ષે છે, આખી જીંદગીમાં નહિ ભોગવેલી એવી એકાગ્રતા, સહન શક્તિ અને હિમત તથા યોગ્ય શક્તિ અને ગતિ એ પાંચ હિમતી ખજાના આપે છે, યોગની ચાવીરૂપ મણિનિશ્ચય બલ અર્પે છે અને ટુંકમાં કહું તો, ‘માણસ’ ને ‘દેવ’ બનાવે છે !

* * * * *

અમૃતલાલ શેઠને પણ અઠવાડીઆમાં દુનિયા હોડવાની છે એ સ્મરણ—એ બયંકર રૂ. ૨૨૫—એવો જ લાભ આપનારું થઈ પડ્યું. જો કે આ સત્ય પણ દુષ્પાવણું જોઈતું નથી કે તે સ્મરણે એમના આત્મામાં જોશબંધ વલોણું કરીને દુઃખઉપજવવામાં પણ ક્યાંય રાખી ન હતી. પણ એ વલોણા—એ દુઃખમાંથી જ લાભ થઈ શકે—અન્ય રસ્તે થવો સંભવિત જ નથી. “બગડેલી બાજી મ્હારે હવે કેવી રીતે સુધારવી ?” “ફરજતું” મ્હડી ગયેલું દેવું કેવી રીતે ટુંક સમયમાં અદા કરવું ?” “પરમાત્માને ઉજળે મુખે જવાબ આપવાનું બની શકે અને અપરાધોના ભાનથી દૂરજવું ન પડે તે માટે શું શું કરી લેવું ?” આ વિચારોનું વલોણું થયા લાગ્યું અને હેમાંથી નિશ્ચય (Resolution) ડીપી માખણ પણ અવશ્ય તરી આવ્યું. એમણે હવે ‘ભય’ ને ચોક્કસ આપી, લડવાને સ્કામે આવી ઉમેલા મૃત્યુને હિમતની તલવાર વડે ‘સલામી’ આપી અને જીવનયુદ્ધ માટે સંપૂર્ણ રીતે પોતે તૈયાર છે એમ જાહેર કરી દીધું. એ યુદ્ધમાં પરમશક્તિમાન ઇશ્વરની આશિષ અને સહાય માગવા હેમણે હવે પ્રાર્થના પણ શરૂ કરી, જે સ્વહારના છ વાગ્યા સુધી ચાલી:—

“સર્વશક્તિમાન પ્રભો ! તું મ્હારો નિયંતા થા, મ્હારા સંશ્રામરચનો હાંકનાર થા, કે જેથી હું કોહાયુદ્ધમાં જીતો પડું નહિ કે સહયોગી હરી જાઉં નહિ. ઓ પ્રદાશમર્તિ ! તું મ્હારી આગળ ને આગળ ચાલ, કે જેથી મારા અંતરના સન્નિધિ દંડાયલા મ્હારા માર્ગ પર ત્હારા ભાગંડલનાં કિરણો પ્રદાશ ફેંકે. ઓ સીમંધર સ્વામી ! સમગ્રી સીનાઓને ધારણ કરી રહેલા એવા ત્હારા સ્વરૂપને મ્હારું આશ્રયસ્થાન બનવા દે, કે જેથી કામપણ સ્થળે યુદ્ધ કરતા મ્હને ‘હું અન્નપૂર્ણ શ્રમિમાં છું’ એવી ભ્રમણા ન થવા પામે અને ‘મ્હારા નાથની જ છાયામાં છું’ એવું સાચું—હિસાબ—

સારથી બનેલા કૃષ્ણ પરમાત્મા, અનંત શક્તિ જેનામાં ગુણપણ રહી
 છે એવો મનુષ્યનો આત્મા, કે અનેક ચમત્કારોથી—દાવપેચોથી—
 કુતુહલોથી ભરપૂર 'લય'કર સત્ય'—બલે એમાંના ગમે તે દેવ
 ગમે તે વાગક કદપી લે અને સ્વીકારે, પરિણામે સર્વને એક સરખો
 લાભ અને રહાય મળશે. સવાલમાં સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે,
 શક્તિની ઉપર જણાવેલી ભાવનાઓ પૈકી કોઇની પણ પ્રાર્થના ખરો દીલ-
 થી—રહમજૂર્વક—શ્રદ્ધાપૂર્વક—હરકોઇ ભોગે અને ઉદ્દેશાસથી
 કરવાનું ત્હમને પાલવે છે કે ? એને માટે—એ ભોગને માટે—ત્હમે
 ખરેખર તૈયાર છો કે ? કદાચ નહિ; પણ ત્હમને હજી 'ભય' નાં
 દર્શનનો લાભ મળ્યો નથી, એટલે ભોગ-આત્મભોગ-ની 'શક્તિ' ત્હમને
 ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? પણ ધ્યાન રાખજો, ત્હમે જ્ઞેનાથી હરતા
 ધરો છો તે જ ત્હમારો પરમ હિતેચ્છુ છે અને જ્ઞેને ત્હમે
 વળગો છો તે જ ત્હમારો દૃઢ શત્રુ છે: એ 'કાલકો' ત્હમારી
 જાતે જ ઉકેલજો અને ત્હમાંથી મળતા પ્રકાશ વડે ત્હમારો 'સાચા
 મિત્ર' ને શોધી ત્હેની મદદથી 'ત્હમારો સર્વશક્તિમાન દેવ' ને
 જાંઘ મળજો ! આ કામ સંભવિત છે, હિતપ્રદ છે અને આવશ્યક
 છે, એ બાબતની ખાત્રી જોઇતી હોય તો આપણી કથાના નાયક
 અમૃતલાલ શેઠ તરફ દૃષ્ટિ કરો. એમના મક્કમ પગ, પ્રકાશમય નેત્ર,
 ઉત્સાહપૂર્ણ વદન, અસરકારક ઉચ્ચાર અને-તે સૌથી વિશેષ-એમનું
 દેહના અઠવાડીઆનું વસ્ત્ર ન જુઓ !

પ્રકરણ ૩ જું, -સોમવાર.

શૌચાર્થી નિવૃત્ત થયેલા અમૃતલાલે આજે દમેદની માફક સ્વવારની ઝડા પોતાના ખાનગી ઓરણમાં નહિ મંગાવતાં દિવાન-ખાનાના રાઉન્ડ ટેમલપર આખા કુટુંબને એકઠું કરી તેઓની સાથે ઝડા પીવાનું રાખ્યું હતું. લેમની પત્ની મુશીલા, ખોરો પુત્ર રમણલાલ, પુત્રી લીલાવતી અને છેક ન્હાના પુત્ર બાલુથી ઘેરાઈને ઝડા પીવાનો લ્હાવો આજ લેમણે કેટલાં વર્ષો બાદ લીધો હતો ! અને ખરેખર પત્ની તથા સંતાનોને પોતાની સોમત અવારનવાર આપવી, લેમની સાથે બેસી જમવું, પડી બેઠકી લેમની વાતચીતમાં ભાગ લઈ ઉત્સાહ વધારવો, સર્વ સાથે નિર્દોષ મરહૂમાં અને પ્રેમથી અપાર્તાપ્રાસંગિક ચુંબનોઃ એ મૃદસ્થાવાસનો એક 'લ્હાવો' જ છે, કે જે પરસ્પર વિશ્વાસ અને સહાનુભૂતિ (Sympathy)ને ઉત્પન્ન કરી 'હૃદ' વધારે છે.

" બાપાજી ! " બાલુ બોલ્યો " આજે લ્હમે કેવા જુલાલા લાગેલો ! લેમની સાથે બેસીને ઝડા પીઉં અને બહુ મમે છે. જલ્દી રાજ અને સાથે રાખશો ? "

લેમના આ નિર્દોષ સ્વદોષે લેમની માનસ મર્મસ્થાન ચીર્ષી, "રોજ સાથે રાખવાનું હવે ક્યાં રહ્યું છે ? " એ વિચારનું કાણું વાળી લેમના પ્રેમાળ મુખપર જ્વાલ રહ્યું, તથાપિ પતિને પ્રસન્ન રાખવા ખાતર પ્રયત્નથી દિમિત એકી કરી તેણીએ બાલુના નાજુક કપાળપર ચુંબન કર્યું અને કહ્યું : "આજે સાંજે આપણે બધા સાથે રેરવા પણ જઈશું. બેટા, તું આવીશને ? "

" જરૂર, જરૂર ! " બાલુ બોલ્યો " આજે તો ત્હારે ખુબ મજા પડશે ! બાપાજી, લ્હમે ક્યારે ઘેર આવશો ? "

અમૃતલાલે તે ખાર ઉપજે એવા જાણકને પોતાના બન્ને લાવોમાં લઈ પુષ્કળ ચુંબન કર્યાં અને પછી મુશીલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું : " ડિઅર ! આજે સાંજે આપણે મર્વ જરૂર રેરવા જઈશું "

આજે બપોરનું ભોજન તો હું ત્હમારી સાથે નહિ લઈ શકું, એટલી બધી ફરજો મ્હારે બજવવાની છે; પણ સાંજે ૭ વાગે બધા સાથે વાળુ કરીને પછી ફરવા જઈશું. અત્યારથી સાત વાગતાં સુધીમાં મ્હારે ઘણું સ્થળે જવાનું છે.”

“ ત્હારે શું ત્હમે મીલની ઑફિસમાં હાજર રહેવાનો નથી બપોરનું ભોજન લીલા ત્હાં જ આવવા આવે તો ? ” સુશીલા બોલે.

“ બાપાજી ! એટલો લ્હાવો મ્હને જરૂર લેવા દેશો. ” લીલા વતીએ આગ્રહ કર્યો.

“ પણ બાપાજી ત્હારા અમર્યાદપણાથી નાખુશ છે તેથી ત્હારા માગણી ભાગ્યે જ મંજૂર રાખે.” રમણલાલે લીલાવતીના કાનમાં જ કહ્યું; તથાપિ તે છાકટાનો ગમે તેવો ધીમે અવાજ પણ ભાગ જ બીજાઓથી સંભળાયા સિવાય રહી શકે !

“ રમણ ! બહેનને તું હવે ગમરાવીશ નહિ. ત્હેની વર્તણૂક મ્હને ગઈ કાલ સુધી વાંધાભરેલી લાગતી હતી હવે મ્હને અર્થપૂર્ણ અને ગંભીર લાગે છે. ના, હું ત્હેને કંપકે નહિ આપું,—અન્દ્રશંકર ઉપર પ્રેમ રાખવા માટે ત્હેને કંપકો આપવાની મ્હારી વૃત્તિ હવે કાયમ રહી નથી. લીલાં ! તું હવે ગમ રાખશ નહિ તેમ શરમાઇશ પણ નહિ. હું ત્હારા સુખનો રસ્તો થોડા વખતમાં કરી આપીશ. પણ આજે બપોરે ભોજન લખતે તું મ્હારી ઑફિસે આવવા ઇચ્છા બતાવે છે તે બાબતમાં હું સહમત નથી થતો ત્હેનું કારણ જૂઠું જ છે. ” પ્રેમાળ પિતાએ લાંબ વખતથી ચિંતાતુર રહેતી પુત્રીને આશ્વાસન આપ્યું.

લીલાં શરમાઈ, પણ ત્હેના મુખ ઉપર આશાનો પ્રકાશ જળ દળી રહ્યો.

અમૃતલાલે વિષય બદલ્યોઃ “ ડિયર ! હું હમણાં મીલમાં જઈ કામકાજની વ્યવસ્થા કરી તે પછી અકસ્માતમાં સપડાયલા સખા-રામની ખબર મ્હાડવા જઈશ. ”

“ ત્હારે શું ત્હમે મીલનો દારોગ્યાર કોઈને હમણાં જ સોંપી દેવા માગો છો ? ”

“ હન્ગીન નહિ; હું એવો ઉતાવળો અને મૂર્ખ નહિ થાકું. દારોગ્યાર ઘોડવાથી લોકો દારણુ બાણવા ઇચ્છે અને ખર્ચ દારણુ

અને મીલમાં તથા સપ્તારામને ઘેર શું શું કરવાનું છે તે મન
સાથે નાપો કરી લીધું.

[illegible]

માં લદમે ઠમારા હરો તો હું પોતે લદમારા ટોળાનો સરદાર બની. લદમારી ઇચ્છાઓ પાર પાડવા તૈયાર છું. હું લદમે મધ ઠાસના અકરમાતમાં લદમારા વીસ દારીગર બંધુઓ ધરાવા તે માટે બેઠો હો ? તો લદમે 'નજુર' નથી પણ દેવ હો. હું લદમે લદમારા બીજા દારીગર બંધુઓને બલિષ્ઠમાં એવું દુઃખ અમલું ન પડે એટલા ખાતર મુદમાં ઉતર્યા હો ? તો ખરેખર લદમે પરગારી 'સંતજન' હો. હો, 'લદમને આટલાં વર્ષ 'સુધી' મજેલા મેરઘન-સારનો બાલો કેવા રૂપમાં મેવા મગો હો ? બોલો, ધવામલા કિમતી છોતી 'દાપ' હું વેર કરી રીતે લદમે મેવા મગો હો ? નહિ હો કે લદમે હું દાદ ઇચ્છો હો ?...પણ સામુર (જરા યોગીને) લદમને લદમારી આપણાઓ અલુકમે નહિ હરવાતું અને લદમારી દાદ ધટતા સુખોમાં ગોઠવવા જેટલું યાન અમે 'લદમારા વડીલોએ આપવાની ફરકાર કરી નથી, તેથી લદમે હમણાં ને હમણાં લદમારો 'કેસ' વારતવિક સ્વરૂપમાં રજુ કરી ચક્રો નહિ-સંભવ છે કે લદમને તેમ કરવાને વખત જોઈશે અને તે હું લદમને ખુશીથી આપીશ. આગનો દિવસ લદમને છટી છે; લદમે આખો દિવસ વિચાર કરજો, આજે લદમને આખી છટી છે."

"પણ અમારો પગાર ? અમારો પગાર કપાય તો અમે મરીમ માલસો ઉલટા દુઃખી થઈએ. અમારે છટી નથી જોઈતી." એક અવાજ બોલ્યો.

"સામાબાબાસ ! " અમૃતલાલે હસીને કહ્યું " એ સુગન્ધ કરનારને હું સાબાથી આપું છું. લદમને બધાને આજનો પગાર જાર મળશે; એટલું જ નહિ પણ લદમારે હવે રજના દિવસોમાં કામ જ નહિ કરવું પડે એ હું લદમને ખાત્રીથી કહું છું. પણ એટલું જ લદમારા સુખ માટે અને સુધારા માટે બસ નથી. લદમારાં ધણાં દુઃખો દૂર કરવા જેવાં છે, જે માત્ર મધ રાત્રે જ હું સદમનવા પામ્યો છું. પરંતુ લદમારો 'સરદાર' બન્યા પછી મદારે લદમને કહેવું જોઈએ કે લદમારાં દુઃખો લદમે પોતે સદમને નહિ અને સદમને તે ટાળવા દોરીશ કરો નહિ ત્યાં સુધી લદમને લદમારા માલેકો પર ચુરસો કરવાનો અને લદમને 'સ્વાર્થ' કહેવાનો કરો. હજી નથી. ફનિયામાં બધીબધ સ્વાર્થ ફેલાયેલો છે. શૌ પોતાને માટે ઓછામાં ઓછી મહેનતે વધારામાં વધારે લાભ મેવાની દોરીયમા લાગી

પડ્યું છે. પોતાનો લાભ શું એટલું પણ નહિ સ્વમનનાર આખી દુનિયામાં કોઇ હોય તો તે હિંદુસ્તાનનો મચ્છર વર્ગ છે. પરમેશ્વર પોતે પણ કાયરને મદદ કરતો નથી. 'જેઓ પોતાને મદદ કરે છે તેમને જ પરમેશ્વર મદદ કરે છે.' તમે લોકો મીલના સંઘના હાથા ફેરવો ફેરવીને મીલના સંઘ જેવા બંદ બની ગયા છો; બીજાઓ તેમને હથીઆર તરીકે વાપરે તેમ તમે પોતાને વપરાસ દોષો; એટલે કે તમે તમારું 'માણસપણું' વેગી શુલાગી ખરીદી છે, તમારે પછી માલિકોનો શું વાંક ? ખરીદનારને તો બધાં સુધી જે રૂપીએ એક ચીજ મળે ત્યાં સુધી ચાર રૂપીઆ ખર્ચવાની શી ગરજ હોય ? ખેર, પણ આજે તમે તમારી 'શુલાગીની બેડી' જોઈ શક્યા છો અને તે તોડવાની ધુન્ધાથી અને માણસોના હક્કો પાછા મેળવવાની ધુન્ધાથી તમે એકસ-પીમાં ઉતર્યા છો અને પોતાનું જોર બતાવવા પણ તૈયાર થયા છો, એ જોધ મૂકે તમારા ભાવી માટે કાંઈક સંતોષ થશે છે. ચાલો હવે, તમારામાંના જે ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણસોને મહારી સાથે મોકલો; હું તેમના વિચાર જાણી લઈને તમારી આખાદીના રસ્તા મુકરર કરીશ અને પછી કાલે તમને આ સ્થળે ફરી મળીને તમારી સાથે એકમત થઈ નવા કાયદા અમલમાં મૂકીશ. એટલું તમારું સહભાગ્ય છે કે આ મીલ તો સદંતર મહારી માલિકોની છે, તેથી લીમીટેડ કમ્પનીની માફક મહારે કોઇ 'કમીટી' ની મંજૂરી લેવાની રહેતી નથી. બોલી જાઓ તમારે હવે દોસ્તો, તમારામાંના કયા જે ડાહ્યા માણસો પર તમારો સૌથી વધારે વિશ્વાસ છે ?"

આખું ટાળું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયું. અમૃતલાલ શેઠના મોંમાંથી આવ્યાં વચન નીકળશે એવી તેમને સ્વપ્ને પણ આશા ન હતી. આજ સુધી તે તેમને ડરામણો, કડક, આપણુક, સ્વાર્થી માલેક જણાયો હતો; આજે તે એક ખાનગી અને અમતાણુ મિત્ર તરીકે તેમની મધ્યમાં ઉભો હતો !

એક મજૂરે આસ્તેથી પોતાના પડોશીના કામમાં ડુંક મારીઃ "પણ આ શું માનવા લાયક છે ? ગોરા લોકોના જેવી આ પણ એક ચાલાકી તો નહિ હોય ? આપણા ભાઈમંઘ બની જઈને આપ-આજે ટાકા પાડી દેશે અને પછી આપણા બે આગેવાનોને ? ઘેર લઈ જઈ ધમકાવીને અગર લાલચ આપીને તેમના જ બોલાવરાવશે કે 'આવા બલા શેઠના સામા થવું એ

જે અનુભવી માણસોને મ્હારી સાથે મસલત કરવા તુંડી આપો. પણ હું જોઈ છું કે પસંદગી કરવાનું ઠંડાપણું તમારામાં નથી. વાતો હું પોતે જ તે પસંદગી કરીશ; કારણ કે વખત જરૂર પડે છે અને મહેને સખારામ વગેરે ધવાયલાઓની ખબર મ્હાડવા જવાની તારી છે. તમારામાંના જે—મ્હારી સાથે હોવા હિમતસિંધ અને મગનીશી—મ્હારી સાથે ચાલો. આપણે પ્રથમ સખારામની ખબર મ્હાડવા જઈશું અને પછી મળુરો સંબંધી બિચાર કરવા ખેંચીશું. બન્ને કામ પૂરા થતા સુધી હું એક ક્ષણનો પણ આરામ નહિ લઉં ચાલ, હિમતસિંહ ! મગનમીશી, ઉતાવળ કર !”

તે બન્ને મળુરો કે જેઓમાં થોડી પણ પર શેઠના શબ્દોમાં અશ્રદ્ધા આવવાથી ઉસ્કેરણીની ધગ્ગા થઈ હતી તેઓનાં જ નામ શેઠ તરફથી પોકારવામાં આવતાં તેઓની સ્વમાનની લાગણીને ગભરાવી આં થયાં, તેઓ મનમાં જરા કુલાયા અને ‘આપણને જ શેઠ પસંદ કર્યા તે ઠીક થયું, નહિ તો ખીજે કોઈ કાચોપોચો લેમન જાળમાં ફસાઈ જત’ એમ મનમાં જ કહી પોતાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. પછી તેઓએ શેઠને માનપૂર્વક સલામ કરી અને લોકોનાં શાન્ત રહેવાનો ઇસારો કરી તેઓ શેઠની પાછળ ચાલ્યા.

એક તરફ શેઠ, મેંનેજર અને જે કારીગરો સખારામના ધન તરફ રવાના થયા; ખીજી તરફ શાન્ત પડેલો પણ મક્કમ દીલને મળુર વર્ગ હાલ તુરતને માટે ઘેર જઈ આરામ કરવાના ઠરાવ પાંચાની પોતપોતાને રસ્તે વળ્યો.

ગરીબ બિચારો સખારામ ! એક કોડપતિની સ્વાર્થી જીંદગીને ચોડા વધારે દિવસો સુધી લખાવવા ખાતર જેણે પોતાના કિમતી જીવનો ભોગ આપવા જેવું સાહસ એક વખતે કર્યું હતું તેની મરણપથારી પાસે આજે તેની મૂર્ચ્છાંગત સ્ત્રી અને જે નિરાધાર બાળકો સિવાય ખીજું કોઈ નથી ! જે યમના નામ માત્રથી સ્વાર્થી શ્રીમંતો અને કાળાધોળાં-કરનારા સત્તાધીશો હરીને પોક મૂકે છે, તે યમને આ અદનો મળુર ઉલટો હપકો આપે છે કે તે કેમ જલદી રહેને ભેટતો નથી ! એને આ સ્વાર્થપરાયણ દુનિયા જેટલી સલામ લાગતી હતી તેટલી તેની ચારીરિક પીડા અસહ્ય લાગતી હતી. તે ધીમે સ્વરે બોલ્યો: “એ પેટભરો શેઠીઓ મહેં આજીજી કરવા છતાં મ્હારા અંત વખતે પણ મદદ ન આવ્યો ? અરેરે મહેં તે

(Sympathy) વગર એટલા જ પોતાના માનસિક કુખમાં જાળી કરવું પડે છે.

અમૃતલાલના હૃદયમાં અનુભવાતી રેડનામાં વર્ગી સંખારામની સ્ત્રીની મૂર્છાગત દશાએ તથા સાત અને ચાર વર્ષની ઉંમરનાં બે ન્હાની બાળકોના આક્રંદે ઉગેરો ધ્યો. લગભગ દસ મીનીટ સુધી તે સંખારામના પગ આગળ માથું નમાવી ગમગીનીમાં હોવા જ રહ્યા અને પછી બોલ્યા: “ કેશવરાઓ ! ત્હમને મ્હારી ઓઢી નહિ મળી હતી વા? ”

“ જી હા, મળી હતી ” કેશવરાવે જવાબ આપ્યો. “ અને હું તુરત જ ડાક્ટરને ઘેર ગયો હતો. ‘આપે એક મળુરની સારવાર કરવાનો હુકમ કર્યો છે એમ સહમજેલા ડાક્ટરે એક દલાદ તો ખીલ દરદીઓની વાતો સાંભળવામાં જ કહાડી નાખ્યો અને છેવટે મ્હારી સાથે અહીં આવી ધા પર પાટો બાંધી તુરત રવાના થયો. એક મળુરની સારવાર ડાક્ટરો આથી વધારે સારી બાગ્યે જ કરે. આપને હું અરજ કરવા આવ્યો હતો કે આપ જાતે પધારો, એમ સહમજને કે આપની હાજરી દરદીને મળુર તરીકે નહિ પણ આપના કૃપાપાત્ર તરીકે ગણાવનારી થઇ પડશે અને તેથી ડાક્ટર તુરત આવશે એટલું જ નહિ પણ લાંબો વખત રોક્ષાઈને ખનતી સારવાર કરશે. પણ હું આવ્યો ત્હારે આપ વ્યાખ્યાનમાં ગયા હતા અને મ્હારા બાંધને હું મ્હારો સંદેશો આપતો ગયો હતો છતાં આપને મ્હારી અરજ મૂર્ખતાભરેલી જણાઇ. ”

“ ત્હમે નહિ, કેશવરાઓ, પણ હું જ મૂર્ખ હતો. ” અમૃતલાલે કહ્યું. “ અને હું માત્ર મૂર્ખ નથી પરંતુ હત્યારો—મનુષ્યવધ કરનારો દસાઇ છું. સંખારામના મૃત્યુનું કારણ હું જ છું. ત્હેના પ્રાણ પાછા લાવી આપવાની મ્હારી દોલતમાં સત્તા નથી, ત્હેની વિધવાને પતિ અને બાળકોને બાપ લાવી આપવાની મ્હારી અક્ષલ, લાગવગ કે લક્ષ્મીમાં લેશમાત્ર તાદાદ નથી. હવે હું શું કરું ? કેશવરાઓ, એક દષ્ટિએ ત્હમે નીમદ્ધરામ છો જે નોકરો પોતાના માલેકને ભૂલ કરતો જોવા છતાં ચુપ બેસી રહે, રખેને શેઠને ખોટું લાગવાથી નોકરી જશે એવા થાથી ડરને લીધે શેઠને કૃત્રિમાં પડવા દે, એ નોકરો નીમદ્ધરામ દેવવાય. ત્હમારી સૂચનાનો અમલ ન થયો તો ગમે તે જોખમે પણ ત્હમે ફરી મ્હને મળીને મ્હારી ભૂલ સહમજની હોત તો શું આ

એક આરસનું રાઈન્ડ ટેબલ જેથી લાખ્યા, પેલા ગોરટીઆ હોકરા-
એ ટેબલ પર એક પછી એક એમ પાંચ ગરમુ ચંદાના કપ લવી ગૂ-
પ્યા અને હીમાંએ ટેબલની આસપાસ પાંચ ખુરશીઓ ગોઠવી દીધી તથા
પિતાને વિનંતિ કરી કે લેજે, જા ન્દાની નાટકીઆ ટોળીના માનમાં
ચંદાને ધનસાધ આપવો ! અમૃતલાલે તે આમંત્રણ હર્ષથી સ્વીકાર્યું
અને પાંચે સાથે બેસીને ચંદા પીવા લાગ્યાં.

વાચકની દૃષ્ટનાશક્તિને શું આ ખુલાસા વડે મદદ કરવ ની-
જરૂર રહે છે કે, પાંચ વર્ષનો ગોરટીઓ નાચનાર ને બીજા કોઈ
નહિ પણ અમૃતલાલનો લઘુતમ પુત્ર બોણુ અને કાગા ચંદેરાવાળા
જે બીજા નાટકીઆ તે ગરનાર સખારામના કમનસીબ પુત્રો હતા ?
જે હજી તે બન્ને હોકરાઓ આ જંગલમાં દાખલ હતાં તથા તે જ
હજીથી જ્યાં સ્ત્રીમાંએ લેખને પોતાના ' માજી ' મા કીધા હતા
અને એક દલાકમાં તો સગાં શાધ--જેન જેવો પ્રેમ તેઓ વચ્ચે
તેણીએ હત્યના કર્યો હતો. પિતાને આવવાને હજી ૪-૫ કલાક
જેટલો દાકગ દોવાથી તેણી જાતે બજારમાં જઈ ત્રણ હોકરાઓ
માટે ત્રણ દસામણા ફેન્સી ફૂલ ખરીદી આવી અને આગળે તથા
આ હોકરાઓને તે ફૂલ પહેગવી લેખને ' સીધીનો નાચ ' શિખ-
વવા માડ્યો. હોકરાઓને ખરેખર એમાં બહુ જ લહેજત પડી;
તેમાં પછી જલ્દારે સ્ત્રીનાં હાથોનિયમના મધુર અવાજ વડે લે-
ખના નસને તાલ આપતી તલ્દારે તો તેઓ ' રંગ ' મા આવી જઈ-
ને ખૂબ નાચવા લાગી પડતા. આ ' રીદર્સલ ' પ્રથમ તો માત્ર
સ્ત્રીલાની જ સમક્ષ ચાલ્યું અને એમ સુમારે દલાક ચાલ્યું હશે એ-
ટલામાં અમૃતલાલ આવી પહોંચ્યા હતા.

તેઓ સપજાએ ચંદા પીવી શરૂ કરી એટલે સ્ત્રીનાં આસ્તેથી
મુઠીલાની બેઠકમાં દોડી મઠ અને મુઠીલા તેમજ રમણને લઈને
પાછી ફરી તે જ વખતે તોફાર બીજા બે ચંદાના કપ અને બે ખુરશીઓ
લાખ્યા; અને આખું કુટુંબમંડલ આ ન્દાનકડી નાટ્યમૂનિપર
ચંદાની મીઠસસનો આનંદ ભોગવતું દેખાવા લાગ્યું.

પરંતુ એ આનંદ, વિચાર સમુદ વચ્ચે આવેલી એક
ચંદાનીસી ટેદરી જેવો હનો મતલબ કે લેખની પૂર્વે દુઃખ હતું તેમ
હિસારમાં પણ દુઃખ જ હતું.

અમૃતલાલ શેઠ અને કુટુંબમંડલ વાળુ કરીને ફરવા જવાની

તૈયારી કરતા હતા એટલામાં તારનો પટાવાળો હાજર થયો,
નીચે મુજબનો તાર અમૃતલાલના હાથમાં મૂક્યો.

" અમૃત " - અમદાવાદ.

તખીઅતમાં સુધારો કે ખીગાડો નથી, પણ એએની વિશેષ
જણાય છે. તહે અને લીલાવતી મળવા આવશો તો મહેને
હીક લાગશે. આજ રાત્રીની ટ્રેન પકડી શકશો ?

ધનલક્ષ્મી.

અમૃતલાલને આ તારથી અનેક સંકલ્પવિકલ્પ થવા લાગ્યા.
ધનલક્ષ્મી એ તહેમની એકની એક જહેન હતી અને લાંબા વખતથી
ખીમાર રહેતી હોવાથી તેણીના પતિને લઇને અમદાવાદ
નજદીકના આનંદ ગામમાં પાણી બદલા માટે જઇ રહી હતી.
આજ રાત્રીની જ ટ્રેનમાં સવાર થવાનો ઇસારો તેણીએ તારમાં કરેલો
હોવાથી, જે કે તખીઅતમાં સુધારો કે ખીગાડો નથી એવા શબ્દો
લખ્યા હતા તોપણ, જરૂર કંઈ ધારતીભરી સ્થિતિ હોવી જોઈએ
એવો તહેમને વહેમ પડે તો તે અસ્થાને નહતો. રાત્રીના ૯ ની ટ્રેન
પકડવા પિતા-પુત્રી તૈયાર થતાં હતાં તે જોઇ નહાતો. બાપુ પણ
સાથે જ ચાલવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો; તેથી આખરે તહેને પણ
સાથે જ લેવામાં આવ્યો. સંજળાએ પહેલા વર્ગના ડબ્બામાં પોતાની
જગા લીધી અને થોડી મીનીટમાં ટ્રેન ઉપડી. આનંદ સ્ટેશન ખે
માઇલ દૂર રહ્યું જશે એટલામાં સહામેથી આવતી એક ખીજી ટ્રેન
સાથે આ ટ્રેન અથડાઇ પડી, જેથી ઝેન્જન અને એક ડબ્બાનાં તો
ટૂકડે ટૂકડા થઇ ગયા, બીજા પણ સાતેક ડબ્બાને સખત ઇજા પહોંચી
અને સુમારે ૧૦૦ માણસો ઓછાવધતા ધવાયા તથા ૫૦ માણસો
ને પ્રાણહાતક ચોટ લાગી. ચોતરફ અંધકાર છવાઇ રહ્યું હતું.
ધવાયલાઓની ચીચીઆરીઓ અને નાસભાગ કરનારાની ધમાલ એ
ભયંકર અંધકારને વિશેષ ભયંકર બનાવતી હતી. અમૃતલાલ અક-
સ્માતેના સંભવ જોતાં જ ટ્રેનમાંથી કૂદી પડ્યા હતા, પણ તેમ કરવા
જતા પત્થર સાથે જોસથી અફળાવાથી ખેમાન થઇ ગયા હતા. બાપુ
તહેની આસપાસના રેશમી તડીઆની ખેવડમાં દટાઈ જવાથી તહેના
શરીરપર કાંઈ ચોટ લાગવા પામી નહતી, માત્ર ભયથી ગભરાઈ
રહ્યા કરતો હતો. લીલાં જે ખહારીની બાબુમાં બેસી હતી તે,
બાપુની ટાપી પાંખ નીચે દબાઈ જવાથી સખત છુંદાઈ હતી અને

સોહીયુદ્ધનું કષ્ટ હતી. અરુણાચલે એમ ત્યાં પોતાને મદદ
 કરવા, જ્યેષ્ઠાએ પોતાની દૈવિક શક્તિઓ બતાવી મહેનત
 કરી રહ્યાં હતાં. દુષ્માનો એક જાન ત્યાં જવામો હોવાથી એ વિદે-
 શિયોને મન ખોલી પડી હતી. એટલામાં એક પુત્રનું જન્મમામ
 રાજવાની વિશાળ જગીર સાથે આવી પડે. એ અને અરુણે પ્રમુખ
 સેનાના લોકોનું મહેનતના પાયાં તે પુત્રનું મિત્રાઈ દેખી એને
 અને પોતાની માથાં લેખી લાકે દોષને દુર ના લેવું લાગે
 ખાતી ખતી દૂર થઈ અને પોતાની અને તેનું જીવન કરીને દુષ્માનો
 ને જાગ તે છોડીના કરીને રાત્રી રહી હતો તે મામ દેખી ક-
 ને રવા થઈયાં કરી, પણ તે જાણે નહ. આથી તે અમરાવત અને એ
 ને જોઈને જાણ છે તેમાં કદામ તેજીને આત્મા દેવતાથી ભૂતી થઈ
 કે એવા અવધી બેમાથે જાણી જાણીને મુજારીને ખાદે બેમાથે
 કે રીતીને દુષ્માનો તે જાણ કમળાઈ કાઠીય કરવા લાગ્યા, એમાં
 તેને ખરેખર રહેલ મળી. પાણુ વળત એટલું જાણું હતું કે મનુ-
 જનો એક પણ જો પોતાને લાગે એથી તે નો ખારીના બેથી તે
 જીવી લાગત તેમ નહતું. દેવે રાજાવધા લાગે પેલી છોડીને શી રીતે
 એથી કદાકરી, એ એક સરાસ મધ પડ્યો. પણ તે લાગતવાથી
 પુત્રને પોતાના લાગતું કામ પોતાના ખમાને થોડું અને એક
 લાગતું માટે લાગતે દુરા કરી તે વડે આરનેથી તે છોડીને બેથી
 સીધી અને પછી મનુ જાણીને પોતાના લાગતનો બોલો બેર-
 કારીથી જાનીન પર પડવા લાગ્યા.

છોડી તે વખતે ત્યાં જમાન હતી. વીઠળીક ખારી વડે
 લેના કરીને કોઈની જાણ વપાસતા પુત્રાન મનકોને અને 'તેને શું
 કરવું?' એ વિચારથી મુંઝવા લાગ્યા. છોડરી મદરની લાગતિક
 જાર હતી, પણ જે માલસ દોડી આનંદ મળા સિવાય કાઠરી મળી
 રહે તેમ નહતું; અને તેટલો વખત તેજીને એકલી છોડરી એ
 સહિસવામત ન હતું. અને તેજી પોતાનું પોતાનું કાઠી જાણ મળા
 દોડી વડેતું હતું તે દરેક જાણીને ખાદા ખાળા અને ખાલાપર
 ખાળી છતી રહેને સુદિમા લાવવાના કિતલથી કામ મુસારર પાડે
 ખાળીનું વાલજી દરી એમ ખારી તે ખાળીની વપાસ કરવા આવેનો,
 એટલામા લેના પગ સાથે લાકે અચકાતું, જે ઉપર ખાતોનો પ્રમુખ
 નાખતાં તેને જાણીનું કે તે કાલ બોલો થવા મયતો મુસારર છે.
 વધારે નાચા વળી તેને મદદ કરવા જતા ખાળીની લોકોદત મળી

અને મુસાફરના મહેમાનો " હાલો મો. અન્નશંકર ! " એવા આપોઆપ નીકળી પડ્યા.

" કોણ અમૃતલાલ કોઈ ? " મુસાફરના હાથને રોકી તેને કવો કરતાં કરતાં યુવાન પોતાનો " હું " બાકી રાખીને કે આ કાંઈ ગંભીર ક્ષતિ થવા પામી નથી. "

" એન્ક યુ " સરેજ ૨૨૨ યાદ અમૃતલાલે કહ્યું " તો કાંઈ ગંભીર ક્ષતિ થઈ નથી; પરંતુ મારી લીલાં અને આ શું ચુકું દશે તેની મોટી ચિંતા છે. મહેરબાની કરી હોમની તપાસ કરશો ? "

" લીલાંને માટે બનતું કરી ચૂક્યો છું, મુસાફરો ! ડાક્ટરી મદદની શોધમાં હોઈ તે પહેલાં પાણીની તગ્ગીજમાં હોતો એટલામાં આપ અકસ્માત મળ્યા. આપ મારા હાથના ટેકા નીચાં લીલાં પડી છે તે જગા સુધી ચાલો અને તેની પાસે બેસો તે નિશ્ચિંતપણે બાકીનું કામ કરવા છૂટો રહીશ. "

" અન્નશંકર ! આ અગુધાર્યા પ્રસંગે આ જીવલેણ અકસ્મમાં અમૃત્ય મદદ કરવા માટે હું તમારો નેટલો આભાર મ તેટલો થોડો છે. આરે હું કેવો—"

" કૃપા કરી એ વાતને હમણાં જતી કરો. " અન્નશંકરે હોંડે આગળ બોલતો અટકાવી કહ્યું " મેં કંઈ જ કંઈકાર કર્યો નથી. આપનાં બહેન કેટલુંક થયાં આનંદમાં જઈ રહ્યાં છે, અને જે ડાક્ટરની સારવાર તળે છે તે ડાક્ટર મહારો પરમ મિત્ર છે એમ મહેને આજે જ જાણર મળવાથી ડાક્ટરની મુલાકાત લઈ તેણીની ખાસ કાળજી રાખવાની ભલામણ કરવાના ધરાદાથી હું આ ટ્રેનમાં આનંદ જતો હતો. આપ આ જ ટ્રેનમાં હશે એમ મહેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો અને તેથી આપનો મદદે હું કાંઈ ધરાદાપૂર્વક આવ્યો નથી. અકસ્માતના ભોગ થઈ પડેલા હજારો પૈકીના એકમાં હું બેસવા પામ્યો ન હતો એ મહાઈ સદ્ભાગ્ય છે અને અકસ્માતમાં ફસાયલા હરકોઈ મનુષ્યને મદદ કરવાની ઈચ્છાથી કરતાં લીલાવતીના અગદાયલા શરીર પર મહારી બત્તીના પ્રકાશ પડ્યો એ મહાઈ ખીણુ સદ્ભાગ્ય છે. "

" તમારે હમે મહારા બાપુને પણ જોયો હશે ? "

" જી, ના. બાપુનો મહેને કાંઈ પતો લાગ્યો નથી. પણ હું હવે લીલાવતીને આપના ' આર્જ ' માં છોડી તથા પાણીનો બટોબસ્ટ

હરી તાપસનેજ બાણુની કૌતુહલ વાણી અને ત્વચાગી શબ્દોને
ગોલાવચા દેખીત. "

અમૃતસાગરને હાથપાતી પામે બેભાગી ચન્દ્રચંદ્ર ગુપ્તજ પેમે-
ન્યસ પામે પાણીનો ઠંડા કરતા મરેડ પેડી વાસના પાણીનું વાસનું
હાથને તે અમૃતસાગરને સોંપી હાથપાતીને શુદ્ધિમાં લાવવાનું કામ
તેમને અગતી પામે બાણુની શોધમાં નીકળે પામેડ તે જ કળ્યામાં
તપાસવાની યજ્ઞમાન હરી કે જેની નીચે-હાથપાતી મમલાવની હતી.
બાણુ ગોપીકાનને રજાવેલા પામે હને અને સદીસલામત
હતો, તે સેષ ચન્દ્રચંદ્રના પમમાં નજુ સેર બાણુ. તે
બાણુને બે હાથમાં લેવારી દેલતો તે અમૃતસાગર પામે આખો અને
એક કળા પળ બોલ્યા સિવાય તેમના હાથમાં જાગે છે. પી ગામ
તરફ દાડ્યો. પિતાને આ વખતે રહેલા બાણુનું વધારે વજન કાણુ
હરી ઘડી ?

દાડતો ને દાડતો બાણુનું કમ પોતાના મિત્ર તાપસને મળી
તેને ઘુરવ જ તેવારહરી તેની માડીમાં તેની સાથે જ ચન્દ્રચંદ્ર અક-
સ્માતની જગાએ આવવા નીકળ્યો અને પોતાને એટલા વેગથી દાડ-
વ્યો કે માત્ર પેડી નિનીટમાં અમૃતસાગર પામે હાથર રવે. તાપસે
હાથપાતીને જરાજર તપાસી પળ તપાસને અંત તેનો મહેરો પછે
ગંભીર બની ગયો.

અમૃતસાગર હેઠું કારણ પાળી ગયા તેમણે પ્રહર્યુ: " રાહર
સાહેબ ! તું દેખસ અસાધ્ય જળ્યામ છે ? મહારી હોસ તુ આ દુ-
નિવાને મહારા મહેલાં છોડી જશે ? " અને તેમની આખખાયા
બાણુની ધારા વહેવા લાગી.

" મમરાવાણું કારણ નથી, શેઠ ! " રાહરે હણું " હાથરીને
એટલી ગંભીર હજી થઇ છે કે તેના પરિણામ માટે આ પત્રે કરવાના
કરવાનું અસાધ્ય છે; તથાપિ દુ જનનું હરીક અને કામ જપેર પછી
કાંઈ અનુમાન જામવાની રિશ્તિમાં આવી ચડીય એમ આચા રાણું
હું. તેટલો વખત તો આવે તેની પામે બેઠા જ રહેડું પડશે. મહા
ઉત્તરે નહિ ત્યાં સુધીમાં એને અદીચી ખચેડી એ સદીસલામતી-
મણું નયાં માટે દુ દમણું જ ગામમાં જઈ એક તળુ મોક્ષલાણુનું,
તે આપ અદીજ દેડી દેલે અને છોડરી શુદ્ધિમાં આવે ત્યાં સુધી
અદી જ રહેલો. તંજુ લાવનાર માણસ સાથે એક કમ્પાઉન્ડને "

હું મોટલીશ અને આપ સર્વ માટે બિછાનાં તથા રહા-ન સામાન વગેરે પણ મોટલીશ. તે બંને માણસો, હું ફરી અહિં રહ્યાં મુઘી, આપની તહેનાતમાં જ રહેશે.”

“આપનો મોટો આભાર થયો, ડાક્ટર સાહેબ !” અમલ
લાલ ગદગદીત કંઠે બોલ્યા “પણ છોકરી બચે એવો કાંઈ પણ
મન આપને લાગે છે કે કેમ તે ખુદલા દિલથી કહેશો. તો હું એ
માન ગમરાટ વગર તે સાંભળીશ અને ભાવી સંકટ સ્થાને ટટાર ઉભ
રહેવા અત્યારથી જ તૈયાર થઈશ.”

“અમે ડાક્ટરો કાંઈ ધધર નથી” ડાક્ટરે જવાબ આપ્યો.
 “અને દરખાસ્તો બાંધી કોઈને ખોટી આશામાં કે ખોટા ભયમાં
 નાખવાનું મહેને પસંદ નથી. અત્યારનાં ચિન્હો પરથી હું એટલું કહી
 શકું કે શુદ્ધિમાં લાવવાના મ્હારા સારામાં સારા ઉપચારો કદાચ
 છતાં જો ત્રણ દલાકમાં શુદ્ધિ ન આવે તો ‘કેમ્સિ’ સુધરવાની આશા
 થોડી જ રાખી શકાય; અને તેટલા વખતમાં શુદ્ધિ આવશે તો
 નેવેવાની, સાંભળવાની અને ખોલવાની ઇન્દ્રિયો નકામી થઈ પડે એ
 મહેને ભય નહોતો. અલગત તેણીને શુદ્ધિમાં જલદી આવી જ
 તો એ ઇન્દ્રિયોને લગતો ભય પણ ખોટો પડે એવા ઉપચારો કરવા
 હું ક્યાંય રાખીશ નહિ. પરંતુ, આપણને હમણાં વાતો કે સંદેશ
 વિદેશોમાં વખત સુમારવો પાલવે તેમ નથી. અહીં મ્હારે જે દ
 કરવાનું હતું તે સર્વ પૂરું થયું છે માટે હવે હું આપની રજા લખદ
 કારણ કે ધનવદ્ધસીની સ્થિતિ પણ લગભગ એવી જ નાજુક થા
 પડી છે અને મહેને આગળની આખી રાત ત્હેની ‘ગ્રીટમેન્ટ’માં રહેવું
 પડે તેમ છે,—જે કે તેણી માટે કાંઈ બધું રાખવા જેવું
 નથી. રાત કાળમાં હું તેણીની તબીબતા સુવાસના ખુદખ પર સારું
 જ આપવા માટે તાગર દવા આઠા રાત્રી હું હાથ લો સાહેબજી!”

[illegible]

અવસર તેઓ ૧૪-૨૦ મીનીને અંદરે દીગંજી ખવડે ૧૬૫૬૮૪
તો મુક્તિ નહિ જ.

તેઓ જાને સોણા પાત્ર અમુકામથી મેળવે નિવાર રહી
સાચું નહિ. ન જી. ચન્દ્રચંદ્ર ! " લેખને રૂપું " લખાતી વિના જાને
સમજાવતા મારે અને કપાલકુલે જનુમાન હતું. જન્મ લખાતા પહે-
લાથી સ્વભાવનો પરિચય તો અને હજુ જ થયો. દીગંજી દાસ
મેળવવાનો લખાતી પ્રમાણિક આદાન જાન મુખી દું લખતો કંઈક
૨૫ ૬૪ પાસે છું તે મારે જાણે અને ખરેખર જન્મ પાસે ૧૬૫
છે, પણ આસોસ ! એ પાસાપાસે એટલો મોટો છે કે દું લખાતા
મુખનો મારે કરવાનો ઉપયોગી ૬૪ શકું એનો મોટો જ સંજોગ
છે. માનવસાથે મહારી લોગાં ખચવા પામે તો ૫૫ કાઠરે કંઈ
તેમ તેની જોવાની, સાંભળવાની અને બેસવાની દરિયો, રાજાતલ
ધરિ; એવી અપંગ કન્યાની લખતે "કોર" આપતી એ ૫૫ લખાતા
કપાલકુલેના બદલામાં અપકાર કે અપમાન કરવા મગજર જ માવ."
" નહિ, સાહેબ ! " ચન્દ્રચંદ્રે રૂપું " આ વિવરતી ચર્ચા
અત્યારે કરવી એ અને હવિત નથી; તથાપિ દું જાણારે જોડે રૂપું
કે આપ એક જૂદી જ ભાતની અને ઉમ્મ વિંતામાં પડ્યા હો ત્યારે
આપનાં સાંભળનું અર્થે મહારે મુખનો કરવો જોઈએ છે કે, આપની
બહેરી અને મુખી લીલાવતીના અંદરના ઉમ્મ મુખો—કે જે કંઈ
આંખના, બહેરા કે મુંઝા નથી—તે મુખેતિ દું ચાલતો હાપિ બંધ
૬૪ શકું નહિ અને અત્યાર મુખી તે મુખે આતર જ જો દું એને
મહારી બનાવવા મિલતો દતો તો હવે તો તેની અસહ્ય થઈ
પડેલી જાંઘાને મહારા પ્રેમ અને આપાસન વડે મથ અને મુખી
બનાવવા આતર મહારે તેને પોતાની બનાવવાનું હમેશ કરતાં વધારે
હંતાયા કમળું જોઈએ. તે જેમ મહારી મુખાતને કે કીમીન આકર્ષી
નથી તેમ દું પણ તેમનીની સુંદરતાને કે પેમાને ચાલતો નથી. અમો
એક ખીલના મુખો અને સ્વભાવને જ ચાલતાં શિખ્યા છીએ અને
તેથી આ સંકટ અમારા પ્રેમમાં વિંચન રૂપ ન થવા ૧૬૬ અમને
વધારે મનભૂતાઈથી જોડતાર ૬૪ પડતું જોઈએ. આ કપાલકુલેથી
તેને પોતાની જાંઘી અકારી ૫: ૫૬થી, એવે વખતે દું મહારા તે પ્રેમપાત્ર-
ને જોઈ રૂપ બોલવતું જોઈ શકું નહિ. મહારે તેના દુ:ખમાં
તો ખાસ કરીને ભાગ પડાવતો જોઈએ, અને એક ગ્રીના દુ:ખમાં
ભાગ પડાવવાનું એક પતિથી જોઈલી હરે બની શકે, તોલું છીજી
કાંઈક બાગે જ બની શકે. અને એટલા આતર દું કે જે આજ
મુખી લીલાના દાસની માગણી મહારા રૂપે પણ કરવા આવતી

આખો ન હતો તે જ હું આજે તો આપને ખાસ વિનંતિ કરું છું કે, જે લીલાં ચક્ષુ આદિ ગુમારી ન જોસે તો આપની ખુશીમાં આવે તેવી ત્હેની વ્યવસ્થા કરજો, પણ કમનશીએ ડાક્ટરનો ભય ખરો પડે તો તો એની દુઃખીઆરી જીંદગીના ભાગીદાર બનવાનું સહભાગ્ય મહેને જ આપજો. ”

“ ચન્દ્રશંકર ! ચન્દ્રશંકર ! હું બહુ ઠગાયો છું. ” ઉંડા નિશ્વાસ સાથે અમૃતલાલે કહ્યું “ દ્રવ્યોપાર્જનમાં હું એટલો મગશુલ રહ્યો કે મનુષ્યોની—રે મહારી સ્ત્રી અને સંતાનોની પણ—કિંમત સહમનવા નવરો જ થઈ શક્યો નહિ. સ્વર્ગ તેમજ નરક મહારા પોતાના આવાસમાં છે તે હું વર્ષો સુધી જોઈ શક્યો નહિ, તો પછી ત્હમારા આવા ઉમદા ગુણો જોવાને તો ક્યાંથી જ કુરસદ પામું ? હવે મહેને સહમન્ય છે કે ત્હમારા જેવો શુદ્ધ હૃદયનો માણસ ઍરીસ્ટરના ધંધા કરતાં લેખક અને પ્રોફેસર તરીકેનું કામ વધારે પસંદ કરે એ તદ્દન સંભવિત અને વાજગી છે. ત્હમારી બુદ્ધિની કિંમત આંકવાની મહારી રીત ખોટી હતી, મહાગં ઢાટલાં જૂઠાં હતાં, મહારી ત્રિવેક્રબુદ્ધિ અપંગ હતી, એમ હું હમણાં સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. મહારી લીલાં આ અકસ્માતમાંથી સહિસલામત ઉઠે અગર ન ઉઠે, પણ આજથી ત્હમારામાં મહેને એક કિમતી મિત્રરત્ન મળ્યું છે એ એક જ ખ્યાલ મહેને આશ્વાસન રૂપ થઈ પડશે. ”

ચન્દ્રશંકર બોલવા જતો હતો. એટલામાં કમ્પાઉન્ડર ધસી આખો અને લીલાં ગુદિમાં આવવા લાગી હતી એવા ખખર આખા ડાક્ટરને ગયાને જે ક્લાક થઈ ગયા હતા અને ત્હેની ‘ ટ્રીટમેન્ટ ’ ધારવા કરતાં પણ વધારે ઝડપથી અસર કરનાર થઈ પડી હા અમૃતલાલ અને ચન્દ્રશંકર તેણીના બીજાના પાસે ગયા. તેણી આસ્તેથી જરા પામું બદલ્યું અને દરદની વેદનાનો અરેકાર આસ્તે થયો, જે કે આખો તો હજી બંધ જ હતો.

કમ્પાઉન્ડર આ ખખર ડાક્ટરને પહોંચાડવા તુરત જ તૈય થયો, પણ ત્હેની હાજરીની નજર વિશેષ દેવાથી ત્હેને અટકા ચન્દ્રશંકર ગાડીના નડી બેઠો અને બા ક્લાકમા ડાક્ટરને લઈ પહોંચી હાજર થયો. આ વખતે સદ્ગારના પાંચ વાગ્યા હતા. પ્રા

જની રૂબરૂબ દવા મંદ મંદ ચાલી નહી હતી. એ દવા ડાક્ટરની દવાને કોમળના આપી અને છ સામતાના તો લીલાંની સિવત્તી વેદનાની કમંદ વાવા દારા દવા સન્નિમાન થા ડાક્ટર હવે જરૂરનું કે વાગ્યોત્તિ નથી જરા પામી છે તો આ અવે દર નરે જદ નિમલ્લ જરા જેવું કહી નથી.

પ્રકરણ ૪ ધું—મંગલવાર.

રવવારના ૭ તારે લીલાવતીની મુધગતી ગતી રિગ્તિના સ-
 સાથે ગેવો ડાક્ટર તંબુ બહાર નીકળવા જતો હતો તેના ન
 તલાસ બોમ્બી ઘણા " ડાક્ટર સારંગ ! જે અકસ્માત અને
 હે તે જ અકસ્માતમાં બીજા પણ મર્યા મનુષ્યો દસાયાં છે.
 જે પરિશ્રમ તો પડશે, પણ કૃપા કરી મ્હારી સાથે ચાત્રો તો
 ધોને કાંઈ માર કરી ચકાવ તેમ હોય રહે અને મદદ કરી આપીએ.
 કંપનીના ડાક્ટરને ઝાણી જ મરજ પડી છે કે ને આપણો
 મોટો આવવા તૈયાર હોય. દરમ્યાનમાં આપણી મદદ બહુ
 મન થઈ પડશે. "

" મી. અમૃતલાલ ! " ડાક્ટરે હમીને કહ્યું " આપની એ
 ના થવા પહેલાં, જ હું જરૂરની સામગ્રીઓ લેતો આવ્યો છું, જે
 મોટા ધરાધાનો આપ ખ્યામ કરી ચક્રી. રહેવે કંપની જે
 ધારી રૂબરૂ રદમગતી હોત તો અકસ્માતના ખબર આનાંદ અને
 મદાવાદ રહે અને પડોચિતારે જ બન્ને સ્થળથી સ્પેશ્યલ ટ્રેનો
 લાવી ધવાયલાઓની સારવાર માટે પુરતી સંખ્યામાં ડાક્ટરો અને
 પાર્કન્ડરો મોકલી મલાઓને બચાવી ચક્રી હોત. પણ માણસાઈ
 ફરજનો ખ્યાલ આજના સ્વાર્થી અને માધ્યમથી જમાનામાં કહ્યા
 વા પામ્યો ? આજે દરેક ધંધામાં મનુષ્ય દ્રવ્યપ્રાપ્તિને જ
 હિંમત મળી બેઠો છે, જે અમદારીઓ અને રહેતેના જાનની ત્હને
 હ મરજ નથી. આજના દેનિક પંચોમાં ત્હમે જોઈ ચક્રી કે રહેવે-
 જાઓ અકસ્માતથી મરણ પામેલા અને ઇલા પામેલાઓની સંખ્યા
 યુ છેક જ ઝોઈ જાહેર કરશે અને અકસ્માત વખતે અમુક અ-
 લદારોએ સ્મૃતિપાત્ર સેવા બજાવી હતી એવા વ્યુગલ દુકવામાં
 નુ બાકી નહિ રાખે. ચાલો, આપણે જઈને જોઈએ કે રહેવે કંપ-
 ની દોષ ડાક્ટર આવી પહોંચ્યો છે કે કેમ ? "

ડાક્ટર અને અમૃતલાલ અકસ્માતવાળી જગ્યાએ ગયા. સૂર્ય-
 દાયથી, ધવાયલાઓનો દેખાવ હવે સ્પષ્ટ જણાતો હતો. કોઈનો
 ય તો કોઈનો પગ આગ્યો હતો, કોઈને છાતીમાં તો કોઈને બર-
 માં ચેલ લાગી હતી કોઈ મર્મ સ્થાને વામચાથી બેભાન દયામ
 હતા અને કોઈ હુંગમ મરણ પામ્યા હતા. દેખાવ ખરેખર
 ભયાવક હતો. બચવા પામેલાઓ પૈકીના કેટલાક પગે ચાલી જ

વળતે ગામભોગ થઈ ગયા હતા, અને થોડાકો પોતાના સાથી સારવાર કરવા ત્યાં જ રોકાયા હતા.

જરાજર જે દલાદ સુધી જની શકે તેટલા પંડેન્જરોની સાથે વાર આ બંને પરોપકારી પુરોગોએ કરી એટલામાં રેલ્વે કંપની ડાક્ટર પણ આવી પહોંચવાથી બાકીનું કામ હેને સોંપી તે બે પોતાના તંત્રુ જરૂર પાછા ફર્યા.

રેલ્વે અકસ્માતથી ધવાયલાઓનો કમકમાટીભરેલો દેખાવ જોવાથી હમણાં અમૃતલાલને પોતાની મીલમાં થયેલો અકસ્માત અને સપ્તારામનું મૃત્યુ વગેરે બનાવોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, એટલે જ નહિ પણ મીલમજુરોના હુલ્લડવાળો બનાવ અને મજુરો પોતે આપેલું વચન એ વગેરે હકીકત હેની આંખ આંતરી રહી; તેથી હેમણે લીલાવતીને ડાક્ટરને ઘેર મૂકી ત્યાં ચન્દ્રશંકરને હેની સારવારમાં રાખી તુરંતજ અમદાવાદ જવાને નિશ્ચય કર્યો; કારણ કે 'તમામ આકાશને રોકી રહેલો પ્રકાશિત ચહેરો' હેમની આંખ આગળથી ક્ષણભર પણ ખસતો ન હતો અને તે ચહેરાએ આપેલી 'હારે માટે આ દુનિયાની હવા ખાવાનું એક જ અકવાદીક' બાકી રહ્યું છે' એવી ચેતવણી હેમના મગજમાંથી જરા પણ છુસાવા પામી ન હતી. હેમને મન એક મીનીટ એકયુગ જોડી દિમતી હતી. તેથી તંત્રુમાં પેસતાં જ પોતાનો નિશ્ચય હેમણે ડાક્ટર તથા ચન્દ્રશંકરને સંક્ષેપમાં જણાવી દીધો; અને ડાક્ટરે કહ્યું: "હવે નથી ધારતો કે હવે તમારી હાજરીની અહીં વધારે વાર જરૂર હોય. દરદીને લઈને આપણે સઘળા મહારી દવાશાળામાં પહોંચીએ પછી આપ મહારી સાથે ભોજન કરીને ખુશીથી અમદાવાદ જઈ શકશો."

સઘળી આવશ્યક કાળજી સાથે લીલાવતીને એક ખાટલામ નાખી મજુરોને માથે ઉપડાવવામાં આવી અને ચન્દ્રશંકર તથા કમ્પાઉન્ડર તેઓની સાથે પગે ચાલતા નીકળ્યા; ડાક્ટર, બાપુ અને અમૃતલાલ ગાડીમાં બેસી દવાશાળામાં જઈ પહોંચ્યા.

ડાક્ટર ધર્મચન્દ્ર (જે એનું નામ હતું) નું દવાખાતું દેશી પાશ્ચાત્ય દવાનાં સઘળાં આ દેશનાં દવાખાનાં કરતાં જુદી જ હતું હતું. આ દવાખાનાએ આનંદ ચહેરની એક ખુશ દાનનો ઘણો મોટો ભાગ રોક્યો હતો અને

ની મારી ઝાડી હતી તથા વચ્ચેવચ્ચે પૂષ્પકોટીના ક્યારા હતા.
 ટીકો અને સલાક લેવાં આંદનારાઓની પ્રથમ મુલાકાત માટે
 કે ખોડું દીવાનખાનું, રાખત્ર ઘરાના કરવાખાંથી પચાસેક કામ
 આવેલું હતું. આ દીવાનખાનામાં એી અને પુરોને ભેગવાની
 સાથેથી ગોઠવેલા કરવામાં આવી હતી. એમાં કરવાના બાટ-
 ઝીંકા કે વાદાવનાં ઓળચે કે એવી કેઈ પણ ચીજ રાખવામાં
 હતી નહતી. તે એક દુદરચના 'ફૂલિમ રૂમ' જેવો ગોઠવેલો હતો,
 જે ફૂલિમ રૂમની દીવાલો ઉપર રાખવામાં આવતાં નકામાં કે વિગત-
 નાં ચિત્રોને બદલે આ દીવાનખાનાની દીવાલો ઉપર લગતી હતી
 તે કલિની ભાવનાને પ્રતિ અપે એવાં ચિત્રો અને નનદુરસ્તી
 ભાવની રાખવાના તથા મુખાવેલી લનદુરસ્તી પાછી મેળવવાના
 ભામાં મદદ રે એવાં ઉપદેશો આપેલાં હતાં. અપેક્ષા નામને
 આ કાલે પૂજ્ય, દાવમાં આપેલા પર્વત ઉપાડી 'સમુદ્ર સ્થાપના'
 તથા હનુમાનનું, રાક્ષસોના સંહાર કરતા વજ્રવાન રામનું, વિદેશી
 દુશ્મનોને દોરવા ખડે પદોદ્યોગથી પંચનેને અંધ દોશવતી
 મુખમાંથી રીવાજ મહારાજનું, આખા ઘરખને હયમયાત્રી મુકનારા
 હર્ષદીર નેપેથેયનનું, દુરખનોએ પ્રથમેથી આપેલા દસાદસ વિવતી
 અસર દાઢ થવા છતાં અવને લાગે વચાં નાં કહેનારા અસાધારણ
 ગૌર સીમનું, પદોમાં સ્થાપી વિચરતા પંચપતિ (સિંહ)નું,
 આકલમાં સ્થાપી રાગા મારક પશીનું, સમુદ્રપદ પર તરતા
 સાથે ફરતી કરવાગ પદેવરાનનું, એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં—
 દક્ષિણી ભાવના પ્રેરનાર—નિર્મળતા અને મંદગીના આપને મુખથી
 દેનાર—ચિત્રો આ દીવાનખાનાની દીવાલો પર ચટાકેલાં હતાં.
 " અમુક પેઠે પેલાઓ ક્યાં હતાં છે, " " નિમાર કવું નેમજ
 અમરણ કવું નેમજા રાજાના હાથમાં છે, " " એણે ને રિધતિનું
 નામ છે કે એમાં " દક્ષિણ " અમરણ " કહી દેણ, " " નામગણી
 જેવું કાલવતર પડે, રીધતિ, આતે, કોયો અને વિમલો એ
 લોકો પડેલાં. એણે કવું છે, " " અગીય અને અગળ પ્રાણી
 કાળને સ્થાવર મુદ્દમ ન કાળકાં સલાક પર વિચર મેળવેલા
 કોયો, " " એઓ વિષ અને સ્થાવર મુદ્દમ દેવ તેઓને, અમર
 " રુદ્ર તેઓ દે મુખાં દોડવતો. પડે નિષેવ ન હરે ત્યાં દુર,
 કે આ અગિયમાવતમા અગિય આપરમા અવરો નહિ; કાળ દે આ
 " કાળ " કાળને કાળ " રાજાવેલ " નહિ, " " એઓ દક્ષિણે પુરેલા

મનેકે સંકાઓ લઈ જતા અને પાપા વગરની સંકાઓ કંપર
આણેની ધમારત રચવાને પણ ચૂકતા નહિ. પરંતુ સપના
આત્માઓની માફક સીતા કે સીતાના પરોપકારકુલજ પિતા
પદાના પદપદારાની મુદ્દલ દરકાર કરતા નહિ.

હા, ધર્મચન્દ્રના આ આપધાસવમાં કંપર વર્જવેલી ગૃહો કંપરોત
! ગૃહ, ડાકટરો—કૅમ્પાકન્ડરો અને નર્સોને રહેવાનાં મકાનો
'ધન-હાર' દરદીઓ માટે બોજનચાળા, નોકરોને રહેવાની ઓર-
તરવાની કસરત માટે એક ઓટો'હોલ, ફૂટ-પોલ વગેરે રમતો
એક વિસાળ ખુલ્લું ચોગાન, એવી-પુણ્યોને સાહે વિશ્રાન્તિ
ઓટલા, માટે દશાયલા જે અસાયલા બંગીયા, વગેરે વગેરે અનેક
ની સગવડ હતી.

અમૃતલાલ શેઠે આ સપનું, ધન્ય જ આનંદ અને આશ્ચર્યથી
અને પછી હા. ધર્મચન્દ્રની સાથે તે જમવા ગયા. ખાજરીનો
બો, દૂધ અને તાંદળજાની માછ સિરાય પીળે કેાઇ પદામ
સવામાં આળો નહોતો, પરંતુ વિચાળે કૅમ્પાકન્ડમાં પુષ્કળ
વાને લીધે ખરેખરી જૂખ લાગવાથી આ સાહે ખોરાક પણ આ
કપતિ અમૃતલાલને અમૃત જેવો મિષ્ટ લાગ્યો. જમતાં જમતાં
મૃતલાલે પૂછ્યું : " ડાકટર સાહેબ ! તંબારા આ આશ્ચર્યજનક
આપધાસવના બહોળા ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે તંબારે હી, ધણી
તરે રાખવી પાતી હશે ? "

ડાકટરે મૂકમાં જ દરદીને કહ્યું : " બીજકુલ નહિ, બલકે એમ
કું તો આશરો કે અમે હી જ લેતા ત્રીધી પલ્લાખરા દરદીઓ
! માત્ર સલાહ આપીને જ વિદાય કરવા જેવા જથ્થાવાથી તંબારની
સેવકી કાંઈ હી સેવાની જરૂર, જ વહેતી નથી, ફેટલાકોને દવા આપ-
વાની જરૂર જથ્થાવ છે પણ પહેલાગે દવાઓની પડતર કિંમત તંબે, ધારે
કે ઓટલી બારે, દોતી નથી. પ્રાઇવેટ ડૅક્ટરીસ કરતા ડાકટરો દરરોજ-
ના ચાર કે છ આના લે છે તંબે દવાનું, સરેરાસ ખર્ચ. એક બે પેસા
નેટકું જ હોય છે. અમારો રીવાજ, એ છે કે, દરદીને લેની પાછળ
ચતા દવાના ખરા ખર્ચનો, આકટે આપવામાં આવે છે અને કહેવામાં
આવે છે, કે જો તે ઓટલું પણ ખર્ચ બરવા અચકત હોય તો કાલ
પ્રરતમાં મુદ્દલ પેસા ન. આપતાં જલ્દારે તે આરોગ્યવાન અને રળવાને
ચકિતમાં આવ તંબારે આ આપધાસવમાં મુકાપલી પેટીમાં
પોતાની મરજી મુજબ રકમ તેણે નાંખવી. મદને પાંચ

સ્વામી તો દર રમી પણ મદારી પોતાની ઓ, પ્રુવ-પ્રતીતિ અને નવ્ય કુદ-મીનનોના પત્રુ વિવિધો વિચાર કાપિ રવે નથી, તેથી એ સ્વામીસાધુ, કલમથી આ પરમપરમાર્થો દોહરની કદર, મળી કેમ મળે ? ”

ચંદ્રાપર પુદિનો વિચાર મતાં અમૃતલાભે મુગ્ધુ: “ પરન્તુ, કા-કર સાહેબ ! આલું મોંદું ખાનું સ્વામી પુરતો પેસો ત્કમને કેરો રીતે મળે ? મું ત્કમે ગર્ભશીર્ષત છે ? મું પિતાએ વારસામાં આપેલા પૈસાથી આ મદાન પરોપકારી કાપું આરંભું હતું ? ”

“ એ પ્રશ્નો, હવે મણે લાંબો મરી ” કામરે કમું “ એવા જવાબમાં મદાઈ આપું જીવનચરિત્ર કહેડું પડે તેમ છે. જોજનન પ્રદેશમાં બાદ આપણે એક કલાક બેસીને એ વાત ચર્ચીયું; પરન્તુ હે મુક્તો, ન દોડ તો ત્કમને ત્કમારી ખીલમાં જાણી મળી તાણી છે એમ કમળાં જ ત્કમે કમું હતું. ”

“ હા, મને જાણી પળી જ તાણી છે ” અમૃતલાભે કમું “ કાદ પત્રુ માણસ ખ્યાલ કરી શકે તે કરતાં પણ મળીજ તાણી. મદારો ‘યરો - ૯૮૭૭ of ૧૧૦-મણે કુંકો છે અને મદારી એક મીનીટ અમૃત છે. પરન્તુ ત્કમારી વાતમાંથી મને એવું કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, નદેન પણ કિન્તુ થઈ શકે તેમ નથી. મદારી સીમાને અંકરમાંત સ્વામી હું ધાઈ છું કે, રેવનો જ કાલ દોનો જોઈએ, એવી મનંસળવી કે, ત્કમારા જેવા ઉદાન્ત આદમખાની કુલાકાવ પામી શકું અને જે દાર મદારા કિતિ કુંક જીવનને કંઈક ઉદાન્ત અને સરલ બતાવી શકે ત્કમાઈ આત્મકથન સંભળવામાં ખર્ચોતા એક કલાક સારામાં સા નાના જીવનઆધારમાં ખર્ચો એ જાગતમાં મને લેલ મા કંઈ નથી; માટે કૃપા કરી તે મને જરૂર મંજલાવશે. ”

જોજન સમાપ્ત થયું. તેઓ જાને જાણુના નાના ખમીયા અંદર જોડવાયલી આરામ પુરસીઓમાં બાડા થવા એટલે અમૃત લાલના આમદથી કાઠરે પોતાનું આત્મકથન ચર કર્યું:-

“ અમૃતલાલભાઈ ! ત્કમારી મદામે કંઈક જે મારજીતેત મુજો છે. તેને જન્મથી સદમુણી કે સદાચરણી માણસ હોવાન ખારતા હશે તો એ ધારણાને મદારી કમુપાતો જુડી વળી લીલાઓ વિચિત્ર છે; ‘મદાઈ’માંથી ‘પુરું’ અને ‘કેવી રીતે ઉપજે છે તેનો ઉત્તિદાસ’ બરાબર વચાચીએ તો

રૂપિયાની રૂપા વધુ કરેલા દરદીઓ પાછાગયા રજવાને સક્ષિપ્ત
 થતાં દસ રૂપિયા આ પેટીમાં પુરુષોની નાણે છે;—એમના બધા
 માટે અમે જે માગ્યું રાખીએ હોય તેની નૈતિક અસર એમના ઉપર
 એટલી બધી પડે છે કે તેઓ શુભગૌર થઈ શકતાં જ નથી. અમે
 ધીમંદો તો અમારા આસામારજી સરતા ખીલને જોઈ હસી જ પડે છે
 અને કહે છે: ‘ખીન કોઈ ડાક્ટર કે વૈદ્યને હાથ પડ્યા હોત તે
 અમારાં એકઠા રૂપિયા ગરબાદ થયા ઉપરાંત મદીનાઓ સુધી અમે
 ખીજાનાથી છૂટી શકત નહિ. માટે તમારાથી ચોક્કા અમારા ના
 જાના, સમયના અને પીડાના ગયાવ તરફ જ દૃષ્ટિ રાખીને બદલે
 આપવા માગીએ તો જે કંઈ આપીએ તેટલું થોડું છે’ એમ કહી
 તેઓ શક્તિ અને ધમ્મા મુજબ પચાસ-સો-પાંચસો કે કવચિત
 વધારે રકમ પણ આપી બચે. આ સંઘળી આવકથી અમે આ સંસ્થાનો
 નિર્વાહ ધણી જ કરકસરથી કરીએ છીએ. અલગત અમે ત્રણે ડાક્ટરોના
 કુટુંબનિર્વાહનો આધાર પણ આ આરક ઉપર જ છે; પણ અમારો
 માસિક ખર્ચ બહુ જ અલ્પ છે, કારણ કે અમે ધણું સાદું જીવન
 નિર્વાહીએ છીએ અને ‘સુડી’ કરવાની લેશ પણ ધમ્મા રાખતા નથી.
 અલગત આટલી કરકસર છતાં આ સંસ્થાનું એકંદર ખર્ચ આમદા-
 નીથી વધી પડે છે; પણ પાંચ વર્ષ સુધી એ ખોટને પહેચી વળાય
 એવી ગોઠવણ અમે સંસ્થાના જન્મ પહેલાં જ કરી રાખી છે. એ
 પાંચ વર્ષની સુદતને ખલાસ થવાને હજી છ માસ બાકી છે; પરંતુ
 અમને તે બાબતમાં કશી ચિંતા થતી જ નથી, કારણ કે દુનિયામાં
 જે કામો જરૂરનાં છે તે કામોના નિભાવ માટે કુદરત પોતે ચિંતા
 કરે છે. ”

અમૃતલાલ શેઠ તો આ હકીકત સાંભળી ચક્રીત જ થઈ ગયા
 અને ડાક્ટરના મ્હોં તરફ એકી ટસે જોઈ રહ્યા. તેઓ મનમાં જ
 બોલ્યા: “ શું આ સાચું હશે? શું આ હળાહળ કલિયુગમાં પણ
 આટલી હદના સ્વાર્થત્યાગીઓ હોવાનો સંભવ છે? ” પણ જેમ
 જેમ ડાક્ટરની પ્રકાશિત આંખો અને પવિત્ર વદન ઉપર હેમની આંખો
 વધારે ને વધારે ઠરતી ગઈ તેમ તેમ તેનું બહુ હેમના હૃદય ઉપર
 થવા લાગ્યું અને હેમણે મનમાં જ કહ્યું: “ કેવી દુષ્ટ શંકા! હું તેને
 પવિત્ર કામો હમણા જ જોઈ ચૂક્યો અને તે છતાં આ શંકા? ખરે
 ખરે સ્વાર્થજનો દુનિયામાં સર્વત્ર સ્વાર્થ જ ભાળે છે; કમળાની આંખ
 આળાને સ્વભાવતઃ જ બહુ પીળું જણાય છે. મ્હોં દુતીઆનું બહુ

‘રવાણ’ તો દર રથું જુ મ્હારી પોતાની કી, કુવ-કુવીએ જાને
નન્ન કુવ-કુવીએના પત્તુ દિત્તો નિમાર કાપિ કોઈ નથી, તેથી
તે સ્વાર્થસાધુ લાગી આ પરમપરમાર્થ કોઈની કાર થતી કેમ
કરે ? ”

ચંદ્રાપર કુદિતો નિમિષ દત્તાં અમૃતપાત્રે પ્રાપ્ત: “ પરન્તુ, કા-
કર સાદેજા ! આણું મ્હોડું ખાણું સ્થાપના પુરતો પેસો ત્હમને ફરી
રીતે ખતો ? શું ત્હમે મર્મચીમંત કો ? શું પિત્તએ વારસામાં
આપેલા પૈસાથી આ મહાન પરીપક્ષારી કાવં આરંભ્યું હતું ? ”

“ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળે છે જોયો થશે ” કાઠરે કહ્યું “ એવા
જવાબમાં મ્હારું આણું જીવનચરિત્ર કોણે પડે તેમ છે. બોજાન પ્રકૃ-
તિથી બાદ આપણે એક ક્ષણ મેમીને એ વાત ચર્ચીશું; પરન્તુ હું
બૂલતો, ન દોડું તો ત્હમને ત્હમારી પીઠમાં જવાની પછી તાણીદ છે
એમ દમણા જ ત્હમે કહ્યું હતું. ”

“ હા, મ્હને જવાની પછી જ તાણીદ છે ” અમૃતપાત્રે કહ્યું “ કાણ
પણ માણસ ખ્યાલ કરી શકે તે કરતાં પણ પછીજ તાણીદ મ્હારો ‘પરી’
- ૦૮૬૦ of ૧૧૦-પણે ફૂંકે છે અને મ્હારી અંકે મીનીટ અમૃત
છે. પરન્તુ ત્હમારી વાતમાંથી મ્હને એવું કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, જદેની
પણ કિમત થઈ શકે તેમ નથી. મ્હારી હીંગાને અકામાત ચવામાં
હું ધાડું છું કે, દેવનો જ દાગ દોવો જોઈએ, એવી અનુભવથી કે, હું
ત્હમારા જેવા ઉદ્ધાન્ત આત્માની મુલાકાત પામી શકું અને એ દ્વારા
મ્હારા અતિ ડુંક જીવનને કંઈક ઉદ્ધાન્ત અને સરલ બનાવી શકું.
ત્હમારું આત્મકથન સંબળવામાં ખર્ચાતો એક ક્ષણ સારામાં સારા
નદાના જીવનભાષણમાં ખર્ચાશે એ બાબતમાં મ્હને કોઈ માત્ર
શંકા નથી; ખારે કૃપા કરી તે મ્હને જરૂર સંબળાવશે. ”

બોજાન સમાપ્ત થયું. તેઓ જન્મે જાણુના ન્દાના બગીચાની
મંદર ગોડવાવલી આરામ પુરસ્તીઓમાં આઠા થયા એટલે અમૃત-
સાલના આમૃતથી કાઠરે પોતાનું આત્મકથન શરૂ કર્યું:-

“ અમૃતલાલભાઈ ! ત્હમારી રહામે દમણાં જે માણસને ત્હને
શુઓ છે તેને જન્મથી સદૃશથી કે સદાચરણી મળ્યું હોવાનું જો ત્હને
ધારતા હશે તો એ ધારણાને મ્હારી કબુલાતો જુદી પાડશે. કદર
તની લીલાઓ વિચિત્ર છે; ‘મલા’માંથી ‘પુરૂ’ અને ‘પુરા’માંથી ‘બહુ’
ફરી રીતે ઉપજે છે તેનો ઉત્તિદાસ બરાબર વ્યાસીએ તો ~ ~ ~

જ સિદ્ધાંતપર આવવું પડે છે કે 'બહુ' અને 'પુરૂ' એવું કાંઈ છે જ નહિ. આત્મા પોતે તો 'બહો'એ નથી તેમજ 'પુરો' પણ નથી; પણ તે બહારે સ્થૂલ દેહ દ્વારા ક્રિયા કરે છે ત્હારે સત્ત્વ, રજસુ અને તમસુ પૈકીની જે શક્તિની સહાયથી ક્રિયા કરે છે તેવી ત્હેની ક્રિયા બીજાઓને દેખાય છે. બલી કે પુરી દેખાતી ત્હેની દરેક ક્રિયા ત્હેને પોતાને તો નીજ સ્વરૂપના બાન તરફ જ દોરી જતી હોય છે. અને આ અનુભવ બહારે મનુષ્યને થાય છે ત્હારે તે ગમે તેવી વ્યક્તિના પણ તારણ માટે નાસીપાસ થતો નથી. બહારે પોતાનો ઇતિહાસ આ સત્યને વધારે સારી રીતે પુરવાર કરશે.

“ હું કાઠિયાવાડના એક ગામડામાં એક ગરીબ જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. જન્મથી હું તોશાની, કજીઆપોર અને મતલબી હતો. નીતિના કદા શત્રુ તરીકે હું મશહુર હતો. એક વખત એક બોડીંગ હાઉસ કે જેમાં હું રહેતો હતો ત્હેના વિધાર્થીઓએ 'કન્યાવિક્રય'ના વિષયપર વિવાદ ચલાવ્યો અને સધળાએ અનેક દૃષ્ટિબિંદુથી કન્યાવિક્રયને સખ્તમાં સખ્ત તિરસ્કાર આપ્યો, ત્હારે મ્હે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી ચીજની પોતાની ઇચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરવાનો મનુષ્યને હક્ક છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, એટલું જ નહિ પણ, એ પણ એક ભતનો 'વ્યાપાર' છે અને વ્યાપારની બાબતમાં ધર્મ-અધર્મનો વિચાર કરવો એ અગાન છે એમ પણ મ્હે જણાવ્યું હતું! આ એક જ બનાવપરથી મ્હારી પહેલાંની સ્થિતિનો ત્હમને ખ્યાલ થઈ શકશે. અંગ્રેજ સાતમું ધોરણ બહુતો હતો એવામાં એક જૈન ન્યુનપેપરમાં મ્હે એક ભંદેર ખખર વાંચી કે કલકત્તામાં વસતા જૈનોનાં બાળકોને પ્રાથમિક ધર્મશિક્ષણ આપવા માટે એક શિક્ષકની જરૂર છે. હું તરત જ ત્હાં કિપડી ગયો અને નામ્ની મેળવવામાં આવ્યો. શ્રેષ્ઠો ભદ્રિક હતા; વ્યવહારમાં ધર્મને બેળવવાને તેઓ ખુશી નહતા. ધર્મશિક્ષા અને સામ્રવચનના રૂઢીચૂંકોમાં તેઓ એટલા મદાગુ હતા કે એ બેના બોલા તમે ત્હેમને તમારા એ બદ જ મહેલું લાગે હતું. મ્હે એક ચુસ્ત જૈન તરીકેનો રેખાવ ધણી ખૂબથી ર્યો અને કેટલાક માસ પછી સાદુદીશા લેવાની કલંકા મળાવી. મેંના જૈનો મ્હારી આ કલંકા બેઠાં બેઠાં ખુશી થયા અને મ્હેને 'હાલો કિશનવજ' પોતાથી બનતું કરવા લાગ્યા. છેવટે મ્હે જૈનને જણાવ્યું કે, મ્હામાં રહ મા-બાપના એકનો એક પુત્ર હું હોવાથી આવી સિદ્ધાંતની મેંને પોતાના મુજરાન સંભાળવા માટે

મુસ્કેલી પાડી; માટે લેખને માટે કાંઈક સાધન સુધી જવાય તો ઠીક-
 આ ઉપરથી કોઈએ સો; કોઈએ પચાસ, અને કોઈએ પચીસ રૂપિય
 દેડાડીને મેળે રૂ. ૨૫૦૦) ની રકમ કરી આપી. તે પછી એ રકમ
 માનાપને સોંપવાના અને દીક્ષા માટે લેખની પરવાનગી લેવાના બંધા-
 નાથી હું દેશમાં ગયો; પણ એ રકમને સંસાર છોડવાની જરૂરીયા-
 તમાં ખર્ચવાને બદલે એ વડે હું સંસાર માંડી ખેડો અર્થાત્ બેરી-
 પરવ્યો ! હવે મહારાથી કલકત્તા તો જવાય તેમ રહ્યું ન હતું, પણ
 ત્યાંની તોફારી દરમ્યાન એક કાકર પાસેથી બાયોકેમીકલ દવાઓ સંબંધી
 ચોક્કસ જાન મેળવ્યું હતું, જેનો ઉપયોગ ધંધાતરીકે કરવા હવે મેળે કચ્છા-
 થઈ. એક ન્હાનું સરખું દવાખાનું દેશમાં જ ખોલ્યું, પણ મહાઈ ગાહું
 આવી શક્યું નહિ. પાસેની છેલ્લી પાછ પણ ખવાઈ ગઈ, અને ચોક્કસ
 દેવું પણ કરવું પડ્યું. ધીમેધીમે એવો વખત આવી જાયો કે ઉધાર
 સીધું આપનાર કે પાંચ રૂપિયા ઉછીના આપનાર પણ કોઈ મળ્યું
 નહિ. આ સ્થિતિએ મેળે મરણીઓ બતાવ્યો. દરલાઈકો ભંડારે વગર
 મહેનતે લાખો રૂપિયા રજા છે અને અમનચમન કરે છે ત્યારે હું
 મહેનત કરવાની છમછા તેમજ શક્તિ છતાં પેટનો ખાડો પૂરવા
 જોઈશું પણ પામતો નથી, એવો કુદરતનો પડાપાત હું વધારે વખત
 સહન કરી શકું તેમ ન હતું. મેં હવે વિચાર્યું કે 'કુનિયામાં તો કોઈ
 જીવવા માગે છે—કોઈ મરવા છમ્મતું નથી અને જીવવાનો હક્ક
 દરેક જીવાત્માને છે. વ્યક્તિમત જીવનને બેરી સામાજિક જીવન સરી-
 કારવા છતાં સમાજ જે સર્વ વ્યક્તિઓનો નિર્વાહ યાપ એવી યોજના
 કરવાને અદ્યપિ પર્વત કુરસદ ન મેળવી શકે તો, સમાજના
 અધેરને તાબે લઈ મરવા કરતાં બહોળા સમાજમાંના એકાદ ધર-
 વણા મર્મિતતા સીકારથી પણ ચોવાનું પોષણ કરી લેવું, એ ધનસાદ
 છે.' અને એ વિચારથી મેં જીવનને—અસત્ય અસત્ય સંજોગોમાં—
 દરેક રીતે જીવવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક છાપાવાળાની બલામલુથી
 એક ટીન સંસ્થાનો ટ્રસ્ટર (ખબરનામી) બનવા મેં કાર્યકર કરી
 અને નહીનજેને લેખો દ્વં શાખ્યો. મહારો ઉપરી એક પુરો માસ્ત્રાડી
 હતો, તેથી રૂ. ૨૫) નો પગાર મુસ્કેલીથી આપે તેમ હતું. 'શ્રીબીઆ
 વસતા દોષ ત્યાં ધૂતારા બૂખે મરે જ નહિ' એ કહેવત હું જરાબર
 બજુતો દોવાથી મેં મહાન ઉપરીને રહ્યું કે 'ધર્મોદાન' દાખ છે,
 માટે હું પગાર મુદ્દવ નહિ લઉં અને મહાઈ ગુજરાન વેદના
 સંધારી રહીશ. 'મારવાળી' યોગે આ વાત પસંદ પડી અને

નીમણુક થઇ. ધીમેધીમે મહે' તે હેયાકુટા શ્રીમંતને મહારા પંજમાં પુરેપુરે લીધો છેના કુટુંબની દવાદાર હું મદત કરતો, છેની પેટીને લગતું અંગ્રેજી પત્રવ્યવહારાદિ કામકાજ પણ હું જ કરી આપતો અને એક ધર્મસભાના માનદ પ્રમુખ તરીકે શેઠ બહુ ભોગ આપે છે એમ કહી ખુશામતથી પણ છેને પ્રસન્ન કરવાની તક લેવાનું ચુકતો નહિ. પરિણામે શેઠ સંસ્થાની સઘળી સૂતા મહેને આપી. પછી તો પૂછવું જ શું ? ધર્મનું ખાતું હોઇ ગામોગામથી સંખ્યાબંધ દાન આવ્યા કરતાં, જેમાંનાં કેટલાંક દાન તો એવા લોકો તરફથી આવ્યા કરતાં, કે જેઓ પહેાંચ તે શું ચીજ હશે એટલું પણ જાણતા નહિ. વળી મહે' વાર્ષિક હિસાબ બહાર પાડવાનું પણ, કામનો બહુ જ ખોળે હોવાના બહાના તળે, મુલતવી રાખ્યું હતું અને નામાનું કામ મહારા જ ખાસ માણસને સોંપવાની આગમચેતી રાખી હતી. એકાદ વર્ષમાં તો હું એક સારીસરખી રકમ બચાવવા શક્તિમાન થયો. બીજે વર્ષે મહે' એક ન્હાતું કારખાતું ખોલ્યું અને સમાની વગરપગારની—પણ ચારગુણી આવકવાળી—નોકરી પણ ચાલુ રાખી. પૈસો પૈસાને ખેંચી લાવે છે, એ નિયમ પ્રમાણે—પાંચેક વર્ષમાં મહારી પાસે વીશેક હજારની શીલીક થવા પામી. આ પાંચ વર્ષ દરમ્યાન હું છેક નિશ્ચિંત જ હતો એમ માની લેવાનું નથી. મહારા ખાઉકણપણાનો હેમ કામના કેટલાક બુદ્ધિયાળી પુરોને આવવા લાગ્યો; પરંતુ તેઓમાંના ધણા-ખરા તો જાહેર હિમત વગરના અને પારકી પંચાતથી દૂર રહી ઘર સાયવી બેસનારા હોઇ મહારી વિરુદ્ધમાં કાંઈ કાલાદત્ત થવાનો વખત આવવા પાંચે નહતો. પરંતુ પાંચમા વર્ષની આખરે સમા પોતે મરવા જેવી રક્ષામાં આવી પડતાં લોકો પુરંપુરા બેમાયા અને ચોપણ તપાસવાનું તથા ખુલાસા પૂછવાનું જોર બતાવવા લાગ્યા. અયમ તો મહે' હેમને મહારા હાથમાંના વાતરજી અર્થાત્ શેઠ માસદત હસાવનારા અને હસાવનારા જવાબ અપાવ્યા, પરંતુ આખરે બે હિમતવાળા ધીમતોએ ધર્મદા ખાતાનો હિસાબ તપાસવા સરકારમાં અરજી કરી અને ચોપણ સરકારમાં લેાપાવ્યા. બહારથી ગમે તેવું સિંકડું રૂપ કરવા છતાં અંદરથી તો હું ધૈર્યાની પેઠે હતો. દેવાથી હવે મહે' શું થશે એ વિચારવાનું પરિણામે મહે' દીકરીરીઆ જેવું જગ લાગુ પડ્યું અને અંદરમાં હું દીસા માટેના પૈસાથી ખર્ચિહી મહારી પત્ની જનુ મરજુ ૪૦૦૦ રૂબે વિદેશ લાચારી અને જરૂરી રહેઠું જોવનું મંદક : જન્નેથી બચવા માટે મહે' નાસી

છૂટવાનો દારાવ થયો. જર્મનીમાં મ્હાઈ દઈ મ્હાડનારા ખાસ તખ્તીય
 ખજા છે એમ હું જાણતો. હોવાથી અને મ્હારી પાસે પુરતા પૈસા
 હોવાથી છેવટે જર્મની ઉપડી જવાનું જ નક્કી થયું અને સારા
 મદદતે હું ઉપડી ગયો. 'સાઈ મદદત' દહેવાનું દારણ એ છે કે મ્હારી
 જીંદગી, મદદી નાખનારો-મ્હને દેવી જીવનનું પીજાન કરાવનારો એ
 જ દલાલ હતો, કે જેમાં હું હિંદને સલામ કરી પશ્ચિમપ્રયાણ કરવા
 ઉપડ્યો. ડૉ. રમુચલરના એક ચેલાને હું મળ્યો અને મ્હારા દરદની
 વાત કહી. તે પરાંપકારી પુરખે કાંઈપણ શી લીધાં સિવાય મ્હને યોગ્ય
 દિવસમાં નિરાગી બનાવ્યો અને મ્હને ખાયોકેમીક ઉપચારનું પ્રાથમિક
 જ્ઞાન ધરાવતો જાણી પંણી પ્રસન્નતાથી સૂચ્યું કે મ્હારે લેની સાથે
 બે વર્ષ રહી એ વિગાનો અનુભવયુક્ત અને સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો.
 મ્હે તે સૂચના ધજા આભાર અને માનની સામણી સાથે સ્વીકારી. હું
 પોતે માનસિક શક્તિ તો સારી ધરાવતો હતો અને વર્ગો મ્હારો
 વિદ્યાગુરુ સિખવવામાં ધજો દેંશીલો હતો, તેથી બે વર્ષમાં તો હું એ
 વિગાનો પારંગત બન્યો. હવે ફિનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં રહીને
 મ્હારો નિભાવ કરવાનું કામ મ્હારે માટે અતિ સરળ થઈ પડ્યું.
 પરંતુ મ્હોટો સામ તો અર્ધપ્રાપ્તિનું સાધન મળતું તે નહિ, પણ
 તેથીએ કાંઈ જૂદી જ પ્રાપ્તિના રૂપમાં હતો. મ્હારો ગુરુ અસત્યની
 સ્થિતિ પુદ કરવા માટે જ જન્મેલો એક અસાધારણ 'ચોક્કો' હતો.
 કાઠરોવડે ભોકોનાં ભોલીમાંસ અને દૂધ ચુસાતાં જોઈ લેનાયા
 યુવ બેઝી ચાહતું નહિ, તેથી તે પ્રચલિત ઔપધીસાત્ર અને કાઠરો-
 રોનાં ભોપાળાં ખુશ કરતો. ભોકોને કુદરતના કાનુનો સ્થમજવો
 આરોમ જાગવવાના રસ્તા બતાવતો અને દરેકને 'પીડા', સમાન માન-
 વાને બદલે આદાર-વિદાર અને આચાર-ચિચારની જૂનો સૂચવતાં
 ગિન્દ અથવા 'સીઅલ' તરીકે માનવાનું સિખરી સ્થેલાપથી અને
 નજરા ખર્ચે તે જૂનો સુધારવાના રસ્તા બતાવતો. સંખ્યાત્રધ
 પેપરો મારફત તે પોતાના પરાંપકારી વિચારો ધેરોધેર ફેલાવતો; આખી
 ફિનિયામાં ફરીફરીને બાપજો આખી ભોકોને જગાડતો, પોતે નિર્ધન છતાં
 ધનની વૃષ્ટાન રાખ્યાં સાધનહીન દરદીઓને વમર શીએ સાબ કરતો.
 આ મુખ્ય રૂપમાં અવતરેલા દેવની બે વર્ષની સોજતે મ્હારામાં, હું
 પણ ન જાણવા પામું એવી રીતે, અસાધારણ ફેરફાર કરી નાખ્યો. હવે
 તો હું પણ એના પવિત્ર 'ગોશન' માં જોડાયો. મ્હારી પાસે જ શીલીક
 હતી તે મ્હે તેના હાથમાં મુકી અને અને બન્નેએ નવું નવું વિશેષ જ્ઞાન

મેળવવા સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ આપશે. જેનાર પોતે જ દરદીગી પાસેથી મળતી
 શી અમારૂં જાનેતું મુન્દરાન મલાવવાને જાણ હતી, અને મ્હારી પાસેની
 મીઠીક મુસાદરી અર્થ તથા વિશેષ જ્ઞાન માટેના અખતરા અને અનુભવનાં
 સાધનો પાછળ અર્થાંતી. મુન્દરાસરીને લગતી તમામ પ્રકારની ઉપચાર-
 વિધા અમે ધીખ્યા, કાંઈ કાંઈ જાતનાં વિગિજ દરદીની ગિફતસા
 કરવાના પ્રસંગો અમને મળ્યા, અને છેવટે મદાન સત્તની એક જાગુ-
 નો પડેલો કાંઈક યદ્ય દેખાયું કે સપગા રમૂલ લપાળોની પેલીપાર-
 ગુદિની પેલીપાર-પ્રમોગોની પેલીપાર-‘કાંઈક’ છે ખરું કે જે અમે તેવા
 ભયંકર દરદને સદગમાં મટાડી રહે. તે ‘કાંઈક’ ને આગોં યોગવિદ્યા
 કહે છે, કે જે આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આ વિગાર સૂત્રતાં
 અમે અધ્યાત્મ વિદ્યા (spirituality) તરફ અમારૂં લક્ષ દોર્યું.
 મ્હને લાગ્યું કે એ માટે સારામાં સારું ક્ષેત્ર આર્યાવર્ત છે, કે જ્યાં
 હજારો વર્ષથી અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઝરો વહ્યાં કરે છે અને વહેતો
 વહેતો અન્ય પ્રદેશોને પણ શ્લદ્રુપ કરે છે. પરન્તુ મ્હને ભય એ
 હતો કે, આજના પરતંત્ર, દાસત્વભાવનાને પ્રજનનારા, અને તેથી
 દાંભિક અનેલા આર્યાવર્તમાં સાચા અધ્યાત્મીને શોધી કહાડવામાં
 ઘણી મુશ્કેલી પડશે. મ્હારી આ ચિંતા જાણીને મ્હારા મિત્રે કહ્યું
 કે, યદ્યપિ એ વિદ્યાનો મ્હોટો ખજાનો તો આર્યાવર્ત સિવાય બીજે
 ક્યાંય મળવો મુશ્કેલ છે, તથાપિ એ ખજાનાની પિછાન કરાવવા
 પુરતું જ્ઞાન તો જર્મનીમાંથી પણ મળી શકશે. પૂર્વના સધગા ધર્મો
 અને શીલસુરીઓને લગતા પવિત્ર ગ્રંથોના સૌથી પ્રથમ ભાષાંતર
 કરનારા બધા જર્મનો જ હતા. ખ્રુદ યુરોપમાં ધર્મ સંબંધી મ્હોટા
 ફેરફાર (revolutions) કરનારા પણ જર્મનો જ હતા, અને
 એમની સમાજરચના અને જીવનમાં વેદાન્તના સંસ્કારો એક અથવા
 બીજા રૂપમાં જોતપોત કરવામાં આવ્યા છે. બ્રહ્મર્ષિ અને રાજર્ષિની
 ભાવના ત્યાં નવી જન્મી છે, વસતિથી ઘણે દૂર ઝાડની ટોચપર નગનાવસ્થા-
 માં એકાન્ત જીવન ગુજારનારા ‘અવધુ’ પણ ત્યાં છે, કે જેઓનું ઉંડું
 જ્ઞાન ‘સંસાર’ની ‘રમતડી’ ઉપર મુંઝું હાસ્ય કરે છે અને જહેમના
 ‘ગરડ’ અને ‘સિંહ’ અદૃષ્ટ સૃષ્ટિમાં અપ્રતિબદ્ધ ‘વિહાર’ કરવામાં
 ‘મગ્ન’ માને છે. આ સાંભળતાં મ્હને તેવા એકાદ ‘અવધુ’ની મુલાકાત
 કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ આવી. મ્હારા મિત્રની મદદથી હું કેટલેક
 દિવસો એવા એક ‘નાગા’ અને ‘દુનિયાથી આધા, પુરપનો પત્તો
 મેળવી શક્યો, પરન્તુ તે વજન દીલવાળો અવધુ મ્હારી કથા અને

“ અને હવે મહેં ત્રીજાએ ત્હમારી એ ખાનગી ટોળીની ખાનગી દલીલત જાણી છે, માટે મ્હારે પણ તે ટોળીના સમાસદ થવું જ જોઈશે. હું ત્હમો જાનને સ્વદેશસેવકો હસ્તક રૂપિયા દસ લાખની રકમ મૂકવા માગું છું, અને તે પણ એ જ શરતે કે ત્હમારે મ્હારા નામ કોઈને જાહેર કરવું નહિ. ત્હમો જે સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવી છો તે માટે મ્હને ત્હમારી ઇર્ષ્યા આવે છે, અને એ આનંદમાં બાગ પડાવવાની હમણાં મ્હને ધણી ઘરજ છે. ચન્દ્રશંકર અને ત્હમે એ રકમના ઉપયોગ માટે કોઈ યોજના વિચારજો, અને હું મીલ-મજુરોને આપેલા વચન મુજબ એમને મળવા અને મોલ-વ્યવસ્થાના રસ્તા મુકરર કરવા જાઉં છું. ત્હમારી જીવનકથાએ મ્હારા મન પર જખરી અસર કરી છે, તેથી મ્હારે ત્હમારી સાથે ધણી વાતો કરવાની છે, ધણી સલાહો પૂછવાની છે અને મ્હારી લીલાં અને ચન્દ્રશંકર વચ્ચેના લગ્નનો માર્ગ શોધવા બાબતમાં કેટલીક શુદ્ધતો પણ કરવાની છે. માટે ફરીથી હું ત્હમને મળીશ; દર્પાનમાં ‘વન્દેમાતરમ્’ ! ”

તો કાંઈ પણ સંગીન, ચીન્સ્થાયી અને પ્રગતિવર્ધક કાર્ય બની શકે જ નહિ. એટલા માટે હું પોતે એવી પ્રતિજ્ઞા લઉં છું અને આશા રાખું છું કે તમે બધા પણ તમારા ઇષ્ટદેવની સાક્ષીએ એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને જ કામ શરૂ કરશો.

“શરીરના તમામ અવયવોનું હિત જેમ એકખીજના હિતથી સંકળાયેલું છે, બિન્ન નથી, તેમ સમાજના દરેક વર્ગનું અને વર્ગમાંની દરેક વ્યક્તિનું હિત એકખીજથી સંકળાયેલું છે. શરીરને માથા વગર નહિ ચાલે તેમજ પેટ કે પગ વગર પણ નહિ ચાલે, તેમ સમાજને નાણાંવાળા વગર નહિ ચાલે તેમજ મનુરવર્ગ વગર પણ નહિ ચાલે અને અનુભવી વ્યવસ્થાપકો વગર પણ નહિ ચાલે.

“સમાજના દરેક વર્ગની રક્ષા તેમજ ઉત્કાન્તિ યાવ એવાં જ બંધારણો સમાજને ટકાવી શકે અને અંધાધુધી કે શત્રુથી સડતો કે મરતો બચાવી શકે.

“પરંતુ મનુષ્યમાં રહેલી સ્વાર્થ વૃત્તિ તોને પોતાના વ્યક્તિગત—અને તે પણ તાત્કાલિક—લાભ તરફ ટેલી રહેલી છે, તેથી મનુષ્ય સમાજનું અને તેથી પોતાનું પણ અહિત કરી બેસે છે તોને જાન હોતું નથી. ‘ધર્મ’ મનુષ્યની દૃષ્ટિને વિકસાવનારું અને તાત્કાલિક નહિ પણ પરિણામે લાભ આપનારા વિચાર પ્રેરનારું તત્વ હોય. આપણા દેશના બુદ્ધિશાળી પૂર્વજોએ દરેક સામાજિક ઘટના ધર્મના પાયા પર જ રચી હતી, અને તે દારણથી ખીજ દેશોની મારફત મુડી અને મનુરૂ વચ્ચે વિગ્રહ યવાના પ્રસંગો આપણા સમાજમાં આજસુધી હિમા કયા નહોતા. યુરોપી પ્રજાનું રાજતંત્ર અહીં દાખલ થતાં એમની ભાવનાઓ અને એમનાં બંધારણો પણ સુખચાપ આપણા સમાજમાં અને મદવચા ધ્રુલવા લાગ્યાં. એમને જોઈને આપણે મીઠા અને દાર-આનંદો કરવા લાગ્યા અને ધણા મનુષ્યોની મહેનતે થોડાઓ માસદાર બનવા લાગ્યા. આ થોડાઓ જેમ જેમ માસદાર બનતા ગયા તેમ તેમ દરિદ્ર વધારે ઓછું. બુદ્ધિએ વધારે એકપક્ષી અને હૃદય વધારે બહીત બનવા લાગ્યા તેઓને જરૂર કરવા અતિ વધારે દ્રવ્ય વગર જીવનને કે એકલી જીવનને મરતું દેતું, તેઓએ છંદોની ગરૂરી અને વધારી નહીં અને પહેલાં ચીંતે, ગામે અને ઉણક-પણ તેને આ મહિરક દર્શનવાદ અને સત્યનો પ્રવચનના દેશમાં દાખલ કરી દેવાને પરત્રક બન્યાં. એટલું જ નહિ પણ મરીજ

રમં પાસેથી સખત મનુરી વસુધા કરી તેને નિર્માણ અને કુંડો
 જીવીવાળો જનારી રૂઢ રસાનું ખરું જગત મૂળી મોપું. એક
 તરફથી મુડીવાળાઓ જરૂર કરતાં પાતું વખારે મગસાથી નિર્માણ
 જનતા મયા, અને બીજી તરફથી મનુરવર્ગ જરૂર કરતું એકું
 એજવવા માટે પશુ કરી પાતી સ્વંકર જલની મનુરીને ધોળી
 નિર્માણ જનતા લાખે. મુરોપનો ચેપ આ પ્રમાણે આપણા આખા
 સમાજને નિઃસત્વ કરવા લાખે. આ પગી કુદરતી રીતે તો રેલ
 વસ્તુરિમિતિ ઉપલ્ભવ થઈ શકે તો તે એ જ કે મનુરી મુડીવાળા સ્થાને
 મારું ઉપાડે. મનુરવર્ગનું આકું મુદ સ્વામાયિક જ છે. એમાં
 અસ્વામાયિક કે આધર્મિક શંક નથી. આપણી ખીમમાં મર્મ કામે
 કશું થયેલું નહાતું મુદ. આખા હિંદના મુડી અને મનુરી નામના એ
 વર્ગો વચ્ચે ચાલુ થવાના અને લાંબો વખત દરવાના અવંકર મુદની
 રાજ્યાત માય છે. એ મુદ લાંબો વખત ચાલશે અને અવંકર મુદ
 મારજુ કરી એવી આગાહી કરવાનાં એ કારણ છે: એક તો, જેવો
 આપાત તેવો જ પ્રત્યાપાત હોય અને તેથી જોટલે દરજો મનુરીએ
 ત્રાસ ભોમબો હોય તેટલે જ દરજો પ્રત્યાપાત રહે મનુરી તરફનો
 ત્રાસ હોયો થાય એ સ્વામાયિક છે; અને બીજું કારણ એ છે કે,
 સુસિક્ષિત મનુષ્યોએ જાણેલા મુદને દલીલ અને સમજાવવાથી મોટા
 વખતમાં ચાન્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ અસિક્ષિત વર્ગે જાણેલા મુદને
 —લેમનામાં દલીલ સહમજવાની શક્તિ ન હોવાથી અને હિંદિયોપર
 કાશુ રાખવા જોટલું નેતિક જળ પસ ન હોવાથી તેમજ લેમનામાં
 'અધારણ' જેવું શંક ન હોવાથી—એ મુદને ચાન્ત કરવું લગભગ
 અશક્ય છે. તે મુદ તો મુડીનો નાશ થયેથી કે પગી મનુરીનો પો-
 નાનો નાશ થયેથી જ ખુશાય. મુડી પોતાનો નાશ થયા કે તેવી
 બોળીમાલી નથી એટલું જ નહિ પણ તેની પાસે એ કે પોતાનું જળ
 નો છે નહિ પણ બનાવટી જળ એટલી બધી જાતનાં અને એટલાં
 મજબૂત છે અને એજવી શકે છે કે તે વડે તે સ્વરક્ષા માટે મનુરવર્ગનો
 લગભગ નાશ જ કરી બેસે. એ બોળા ક્યાં છે? રાજસત્તા મુડીની સખી
 હોય 'હડનાળ પાટવી એ ગુન્હો છે' એવો કથદો તેઓ કરાવી શકે
 છે અને એ રીતે મનુરવર્ગનું એકું એક ચાન્ત નિર્દોષ લખીઆર
 માગી શકે છે. જ્યાં એવો કથદો નથી થઈ શકતો ત્યાં વગર
 કાયદાએ પણ પોલીસની મદદથી કે જરીસ્ટરોની વાળ ચીરવા જેવી દબી-
 મોની મદદથી મનુરવર્ગના એકપને ગુન્હાખરેલી એકસંધી દરાતી તેઓ

ઉપર ગોળીબહાર કરાવી શકે છે, જેલમાં મોકલાવી શકે છે. અગર મનુરોની છેડ કરી તેમને સ્વરક્ષણ માટે શરીરબળ વાપરવાની સ્થિતિમાં લાવી મૂકી એ સ્થિતિને દુહડનું નામ આપી સરકારને વચ્ચમાં નાખી શકે છે. મીઠાં વચનો આપી તેઓમાંના એકાદ બે મૂર્ખા કે સ્વાર્થીઓને સમજાવ કે લાલચથી પોતાના પક્ષમાં લઇ તેઓ દ્વારા જ મનુરોની એકસંપ તોડી પાછળથી અંકેકને વીણીવીણીને ખાનગી રીતે હડહડતું વેર પ લઇ શકે છે. મતલબ કે તેમની પાસે પોતાનું બલ ન હોવા છતાં સ કારતું, ધનતું, યુક્તિપ્રપંચતું ઇત્યાદિ ધણું પ્રદારનાં ઉછીનાં લેવાય બલો મોજુદ છે. આ બલનો ઉપયોગ કરવાથી મનુરો લગભ નાશ પામશે, અને મનુરોના નાશ સાથે જ પોતાનો પણ ના છે એ વાતનું તેમને ખુદ્દિમાનોને જ જો બાન ન હો નો, જેઓને ધરોહાપૂર્વક નિરીક્ષર રાખવામાં આવ્યા છે અ જડ સંચા જેવા ઑટેમેટીક બનાવી દેવામાં આવ્યા છે તેવા મનુ રવર્ગનાલોકો મુડીસ્થાને યુદ્ધ કરવાથી પોતાને શું તુલ્યાન થશે એ વિચાર કરે એવી આશા કેવી રીતે રાખી શકાય ? તેથી થશે એ કે, મનુરો પર જીલમ પ્રતિદિન વધતો જશે અને મનુરોનાં તોફાન પણ વધતાં જશે, પછી એ તોફાનોને દાખી દેવા ખાતર મનુરોની 'દય ખાત્રા' જેવી સિદ્ધાંત ફૂટવામાં આવશે, તેઓ માટે થોડીક ચાલીઓ ખાંધવામાં આવશે કે એકાદ ન્હાની સ્કૂલ સ્થાપવામાં આવશે કે અમુ ધૂર્તાભર્યા પણ સુંદર દેખાતા કાયદા રચવામાં આવશે, —જે કે મનુરોતુ લોહી 'પદ્ધતિસર' પીવાનું કામ તો ચાલુ જ રહેશે. અબણ, મૂર્ખા અને ભોળી મનુરો આ પ્રપંચોનું રહસ્ય સહમણ શકશે નહિ અને તેથી પોતામાં જ બે ભાગમાં વહેંચાઈ જશે: એક ભાગ મુડીન છુંદી નાખવાન છાટ ધડશે, બીજો ભાગ તેઓ વિરૂદ્ધ મુડીવાળાના આગ્રહ બનશે યુદ્ધ બંધારે આ સ્થિતિએ પહોંચ્યું હશે. ત્યારે સમાજની દશા ધણી જ ત્રાસદાયક થઇ હશે. એ વખતે મુડી તેમજ મનુરો મૂળ આ શયોને ભૂતી માત્ર વેરના લાગણીને જ વશ થઈ ધૂમશે અને ખૂના મરદી ચાલશે. ગમો લૂ ાશે, નિર્થક ખૂનો થશે, વ્યાપાર વાણીબ્ય અસ્તવ્યસ્ત અનિયમિત બનશે. દરેક પદાર્થની બેહદ મોંઘવારી થશે અને હંદગી અનિશ્ચિત બનશે. રાજ્ય પોતે વચ્ચે પડશે પણ એનાથી કોઇનું દિલ થઇ શકશે જ નહિ; કાગ્ય કે, 'રાજ્ય' એટલે જ મૂડી અને સત્તા; અને તેથી રાજ્ય બાણતા કે અજ્ઞતા (consciously or unconsciously) મનુરોને શુન્દેગાર કરાવી સત્તાવનાર થઇ

રહેના બદલામાં હેની 'જરૂરીઆતો' પુરી થાય એટલું તો હેને અવ
મળવું જ જોઈએ; હેનું અને કુટુંબનું શિક્ષણ રોટના ખર્ચે મ
જોઈએ; હેનામાં એક 'શહેરી' તરીકેનું ગૌરવ ઉત્પન્ન થાય અને ટૂંકી
એવી દરેક ગોઠવણ થવી જોઈએ; જીંદગીની જરૂરીઆતો મેળવ
માટે તેણે અસાધારણ મજુરી કે ચિંતા ભોગવીને નિઃસત્વ કે અદ
સુધી થવું ન પડે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ; અને સ્વરક્ષા મ
રહેને અર્થાદિત હક્કો મળવા ઉપરાંત રોટ તરફનું પણ રક્ષણ મળ
જોઈએ; આવા પ્રકારની સમાજરચનાને આદર્શ માનીને હું મહા
મીલ માટેના પ્રાથમિક સુધારા યોજવા માગું છું. મી. કેશવરાય
આ દૃષ્ટિબિંદુ નજર રહામે રાખીને કહો કે ક્યા સુધારાથી
કરવું જોઈએ ? ”

કેશવરાયો બોલ્યા: “ સાહેબ, મહારા આ લાઘનના વૌસ
ર્વના અનુભવથી મહેને જે કાંઈ જણાયું છે તે પરથી, તથા અ
હમણાં આપેલા દૃષ્ટિબિંદુ તરફ ધ્યાન રાખીને, હું જે સૂચનાઓ કે
શકું તે આપતી સમક્ષ રજુ કરીશ.

“ પ્રથમ તો, હાલમાં મીલમજુરો પાસે બાર કલાકનું કા
મેવામાં આવે છે તેથી તેઓ જલદી ટૂંકી જામ છે એટલું જ ના
પણ કામ પણ પૂરતું બની શકતું નથી. સાંચાને પણ પુરતી રાહ
ન અપાય તો તે બરાબર કામ આપી શકતા નથી, તો પછી ક
વતો મનુષ્ય પુરતા આરામ વગર પુરતું કામ કેવી રીતે આપી શકે
મહારી સલાહ એવી છે કે, મીલો આઠ કલાક જ ચલાવવી. સ
વારના ૭ થી ૧૦ સુધીના ૩ કલાક કામ ચાલે; ૧૦ થી ૧૨ સુધ
ના બે કલાક કામદારોને બોજન માટે મળે. ૧૨ થી ૩ સુધીના
૩ કલાક ફરી કામ ચાલે; અને ૩ થી ૪ સુધીના કલાક હોમ
આરામ માટે મળે. અને ૪ થી ૬ સુધીના ૨ કલાક વડે આ
કલાકનું કામ પૂરું કરી તેઓ પોતાના અભ્યાસ, ખુશી હવા, ધરકામ, કુટું
બસોબત વગેરે માટે છૂટા થાય. આ પ્રમાણે આઠ કલાક કામ કરવાથી
હોમના શરીર ઉપર કોઈ અત્રતો બોળે પડશે નહિ અને કામ બો
જાનની રમત નેપું થઈ પડશે, વહેને પરિણામે તેઓ અગાઉ જે
કામ ૧૨ કલાકમાં કરી બગાડીને પણ નડોતા કરી શકતા તેટલું
કામ હવે ૮ કલાકમાં કમાઈતરી રીતે કરી શકશે અને વળી બીજા
દિવસના કામ ઉપર નવા હિઆદ સાથે જોડાઈ શકશે. હું અનુભવથી

પુ. કે એ સ્થિતિમાં રહે મનુર દાન તે જોડમાં સુધા સંભારે
 દેનાથી બંધા સાંચા સંભાળી શકે, એટલે કે જે મનુર નિ
 ૧. સંભાળી નેહી રહે છે તે દબે માર સંભાળી શકે, 'શીખ કેમ
 ૧૫૦ થી ૧૮૦ રૂપીયા સંભાળનારો આજનો કામદાર ને
 તે ૩૦૦ રૂપીયા પ્રાપ્તિ સંભાળી શકે, અને કાંઈ કે બેઠા-
 માં પણ તેમજ થશે. અહીંની મીલેખાં જોડમાં કામદારો નેહાં
 દેના કરતાં હંમેશાં યજ્ઞ કોષાકા કામદારોની-જરૂર પડે છે;
 ખસા તરીકે ત્હાની એક સામ રૂપીયાની મીલમાં માત્ર ૨૫૦-
 ૩૦૦ માણસોએ કામ આપી શકે છે, ત્હારે અહીં દેવડી જ મીલ
 તે ૩૦૦૦ થી ૩૫૦૦ માણસો નેહાં છે! આપણી મીલના
 માં કસાઈ અને અંદરની ખરાબ દવાથી કામદાર વધે એટલે
 મળે અને કંટાળે-નિસત્તવ બની તલ છે કે દેનાથી વિરોધ
 કામ નીપજ ન શકે નહીં—તે તો માત્ર પેટનો ખાડો પૂરવાની
 અનિવાર્યતાને ખાતર ખેડારીથી નોકરી થઈ રહે છે. જે કંટા
 પુ. કે હાલ આપણે ૧૨ ને બદલે ૮ કલાકનો ટાઇમ રાખીને મનુ-
 રોની સંખ્યા અડધી કરી શકીશું અને આમજા પર એ અડધી સં-
 ખ્યાને જરાબર તાલીમ આપવાથી અને લેખને તનદુરસ્ત અને મજ-
 બૂત બનવાનાં સાધન આપ્યા પછી લેખની સંખ્યા એથીએ વધી
 એથી કરાને મીલ આખાક ચલાવી શકીશું. તે વખતે એક માણસ
 મજૂ ફોઈંગ ફ્રેઈમ્સ બધી સારી રીતે ચલાવી શકશે. પરંતુ હાલમાં
 તો કે કામદારની સંખ્યા અડધી કરવ અને કામ કરવાના કસાઈની
 સંખ્યા કે જોડથી રાખવા જ સલાહ આપીય; આથી જે કામ-
 દારો છૂટા થશે તે બીજાં કારખાનાઓમાં પડતી કામદારોની બેઠાને
 પહેલી વગવામાં કામ લાગશે તેમજ બેતી પગેરે વધારે જરૂરનાં
 કામોમાં લાગી શકશે. અને જે અડધી બામ મીલમાં ચાલુ રહેશે તે
 મજબૂત અને સારી આમદાનીવાળો તથા તે કારનુધી વધારે પ્રમાણમાં
 કામ કરવાને લાયક બનશે. તેથી પદાર્થના, સક્રિયતા અને સમયના
 વ્યર્થ બ્યવ અટકશે અર્થાત્ મીલની આમદાની વધશે. રોડર વગેરેમાં પણ
 બચાવ થશે. સાંચાની સંભાળ વધારે સારી લેવાશે તેથી તેમજ
 સાંચાને પણ રાહત મળશે તેથી ધરારો એકાં થશે અને સાંચાની
 હંડગી વધારે લાગી થશે. આમ થતા મનુરોને ૫૦ ટકા જેટલો
 વધારે મુસારો આપીએ અને કામ ૧૨ ને બદલે ૮ કલાક કરાવીએ

ઉપયોગ, કામદાર વર્ગની ખહેતરી માટે જ થવો જોઈએ છે. મીલ પટોશમાં જ કામદારો માટે ક્વૉર્ટર્સની જે સગવડ કરવાતું હું હમણાવી ગયો તે સગવડ કંઈ સમ્પૂર્ણ નથી. એમાં કામદારોના પુત્ર પુત્રીઓ માટે શાળાઓ અને ઈસ્પીતાલ, અખાડા, એક પુસ્તકાલય, એક ચીજોની ખામી રહે છે, કે જે ખામીને, નોકરોના પડી રહેતા પગ તેમજ અવારનવાર થતા દડોની આવક વડે કેટલેક અંશે પહોંચી શકાય, અને ખૂટતી રકમ માટે મીલ-સ્ટોરની ખરીદીમાં પ્રમાણિક માર્ગ કરી શકાય. મીલ-સ્ટોરની ખરીદીમાંથી પ્રમાણિક માર્ગ કેવી રીતે કરી શકાય અને જે આવક કેવડી મહોટી થવા જાય છે તેનો ખ્યાલ હું મહારા પાંચમા મુદ્દામાં આપીશ.

“હાલ ચાલુ ચોથા નંબરના મુદ્દાથી હું એટલું જ કહેવા માં છું કે, કામદારોના નિવાસસ્થાન સાથે આપધાલય, અખાડા અને પુસ્તકાલય અવશ્ય સ્થાપવાની જરૂર છે, કે જે સઘળી સંસ્થાઓ તેમજ કામ કરવાની શક્તિમાં અને શુભ નિષ્ઠામાં વધારો કરનારાં સાધન સિવાય ખીજું કંઈ જ નથી. આ સંસ્થાઓ કેવા પાયા પર ચાલુ જોઈએ તેનો વિસ્તાર અત્યારે કરવો અસ્થાને ગણાશે. એટલું કહે બસ થશે કે, આ સ્કુલોને સરકારી ધોરણથી સ્વતંત્ર રાખી કામદાર વર્ગને જરૂરતું એવું શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ ધીમે ધીમે દાખલ કરતાં જવું જોઈએ. મીકેનીકસના કેટલાક સિદ્ધાંતો મજૂરીને સરળ બનાવવામાં કેવા કામ લાગે છે તે તેમને શિખવવાની જરૂર છે. કામનું વહેંચણી, કામની સફાઈ, કામ પર પ્રેમ, વગેરે પણ શિખવવું જોઈએ અને આ સ્કુલોના શિક્ષકો પાસેથી એક વિશેષ કામ એ પણ લેવું કે તેઓ કામદારોને જૂદા જૂદા કલાસોમાં વહેંચી નાખી દરેકના રાત્રીએ એક કલાક વ્યાખ્યાનો આપે અને તે દ્વારાં સ્વચ્છતા, નિયમિતતા, મિતાહારીપણું, બ્રાતૃભાવ, વગેરે ગુણો તેઓમાં પ્રેરે.

“પાંચમા મુદ્દા પર આવતાં તો મહને કંપારી છૂટે છે. સ્ટોરની ખરીદીમાં જે અંધેર અને લાંચ અને દગા ચાલે છે તે જે કોઈ સ્વરાન્યવાદી બારીકાઈથી તપાસે તો એમ જ કહે-એને એમ કહે-વું જ પડે-કે જે દેશમાં આવી મીલો છે તે દેશને સ્વરાન્યની વાત કરવાનો પણ હક્ક ન હોઈ શકે. આ અંધેરો કાં તો મીલમાલિકો કે એજન્ટોની અજ્ઞાનતા, ખીનઅનુભવ કે પ્રમાદને આભારી હોય છે, અગર તો એજન્ટોની પોતાની ખાઉકણીઆ પ્રકૃતિને આભારી હોય.

[illegible]

છે તો કહ્યો તેઓ જ માર્યા જાય છે. 'અમે અધુ બાણીએ
 કે આમ આવે છે: પણ ત્હેનો ઉપાય નથી.' એમ કહેતારા
 હોય છે. અગર 'ત્હેમે આવી વાતો કહો છો ત્હારે ત્હેમે પોતે
 તેમ કરતા હશે; માટે હવેથી ત્હમારી સાથે અમે કંઈ કા
 નહિ કરીએ' એમ પણ કહેતારા કદરવાનો હોય છે! ધણીએ એમ
 સ્ટોરના વેપારીઓના ભાગીદાર હોય છે! ધણીએ પોતાના સમ
 પાસે સ્ટોરની દુકાનો કરાવી હોય છે! અરેરે આ દેશનાં નાણાં
 નાઓ-શેરહોલ્ડરો ખરેખરા આંધળા છે. મીલ-સ્ટોર ક્યાંથી ખર
 વામાં આવે છું, ક્યે વખતે બળ્લરમાં શું ભાવ હતો અને શું
 અમુક ખરીદી કરવામાં આવી હતી, શા માટે અમુક જ વાપ
 પામેથી ધણીખરો માલ ખરીદવામાં આવે છે, શા માટે અમુક
 છાપનો માલ ખરીદવાની શુદ્ધ કરવામાં આવે છે, અમુક મીલ
 વ્યય અમુક મુદતમાં કેટલો થયો જોઈએ અને શા માટે તેથી વધ
 થયો. આ અધુ કોણ જોવાની દરકાર કરે છે? જો શેરહોલ્ડરો પોત
 દિત સમજે અને સ્ટોર ખાતાની તપાસણી માટે કમીશન જોસા
 વાનો આગ્રહ કરે તો હું ધારૂં કે ૧૦૦ મીલમાંથી ૬૦ મીલો
 લાંચના દારણે અને ૧૦ મીલોમાં એન્ટો કે માલીકાના ખીનઅનુ
 કે પ્રમાદ કે ખન્નેને દારણે હજારો રૂપિયાનું પાણી સ્ટોરખાતામાં અ
 અને હજારોનું પાણી મુતર-કાપડ ખાતામાં થનું પડાયા વગર રહે નહિ
 અને તે એન્ટો અને મેનેજરો પૈકી કેટલાય તો આવી રીતે શ્રીમંત બન
 યોગ્ય એ કે યોગ્ય હજાર રૂપિયા એકાદ લોકપ્રિય રાજદારી ગણવળ
 આવી નહાન દેશનકત તરીકે ગવાય છે અગર પાંચરાયોળ મંદીર
 જોગવળમાં આવી નહાન પરનાયક તરીકે પ્રજાય છે. દોગના અ
 કર્મનાના જમાનાના અરવિ આવી છે. હિંદુ સિવાય ખાતે કો
 દેશ આવી સંતતિ મોઢાં તરીકે બુદ્ધવાની મુખર્ષી કરી શકે નહિ
 અને હજારો સહારા નથી હતાં પણ ખીન અનુભવ અને પ્રમાદથી ન
 હજારો રૂપિયા છે તે પણ કંઈ એટલી મંદીર નથી. દરેક શરેરી
 પુણ્ય વેળાએ છે કે જોઈએને કંઈ જામવળો અગર પણ આવડે
 નહા. અદેશવળો હજો પણ જોઈએને આરવળો નથી, મંદીરો
 કે કિંમત કે અગરવળ તાલ પણ જોઈએને સન્નય નથી, હિંદુને મીલ
 કિંમતે પણ કોઈવળ પેનાનું પડાં કરવળે, શા દરેક-દેશોમાં
 જોગવળ અગર દેશ ને પણ એરે તોઈએને શું દરેક છે? ક્યે

[illegible]

દેવી હોય તો શેર-હોલરોની એક એસોસીએશન સ્થપાવી
 જોઈએ. પરંતુ મને બધા લાગે છે કે હું ઠાંકક વિષયાન્તરમાં ઉતરી
 પડું છું. હું એમ કહેવા માગતો હતો કે મીલ-સ્ટોરની ખરીદીમાં વર્ષ
 ૨૫ થી ૫૦ હજારનો ચતો ખીમડો અટકાવી શેર-હોલરોને વધારે
 લાભ તથા મીલ-કામદારોની પ્રગતિને ટેકા આપવાનું બની શકે તેમ
 છે, અને આપણે પોતે જ દાખલો બેસાડી શકીએ તેમ છે. આપની આ
 મીલ, આપણા મિત્ર શેઠ મોતીલાલભાઈની માલેદીની બે મીલો, અને
 વરાડ પ્રાંતમાં આવેલી આપણા મિત્ર શેઠ જમનાદાસની મીલ એમ
 ચાર મીલોના માલેદો એક્સપીમાં ઉતરી પડેલ આ પ્રમાણે કરી શકે:
 કોઈ પ્રમાણિક અને ઉંચા ખ્યાલવાળા વ્યાપારીને શોધી કહાડીને
 તેને વર્કિંગ પાર્ટનર બનાવી મીલમાલેદો રહેના સ્વીપીંગ પાર્ટનર
 બને અને દરેક મીલ દીઠ પચાસ હજારની કેપીટલ સ્વીપીંગ પાર્ટનર
 તરફથી તથા પચાસ હજારની કેપીટલ વર્કિંગ પાર્ટનર તરફથી કહાડી
 આ ચાર મીલોને જોઈતો સઘળો માલ તે પંતીયાળી દુકાનેથી પડતર
 કિંમત ઉપર દસ ટકા મેલો નફો ચઢાવવા દષ ખરીદવાનું ઠરાવવામાં
 આવે. આ દશ ટકા મેલા નફામાંથી મુડીનું બાજ, નોકરપગાર,
 બાઈડું, વીમો, પરચુરણ ખર્ચ વગેરે બાદ જતાં જે ચોક્કસ નફો રહે
 તેમાંથી ૨૫ ટકા જેટલો નફો વર્કિંગ પાર્ટનરને આપી બાકીના ૭૫
 ટકા નફાના ચાર ભાગ કરી તે, તે તે મીલોના કામદારોની ખીલવ-
 ણીમાં ખર્ચવામાં આવે. આ સ્ટોરની પેઢી માત્ર આ ચાર મીલને જ
 માલ પૂરો પાડીને બેસી ન રહેતાં ખીજી મીલો અને વ્યાપારીઓને
 પણ—દશ ટકા નફાની ચરત સિવાય—અન્યભાગે માલ વેચી વધુ
 નફો કરી શકશે. જેમ તેનું વેચાણ વધારે તેમ ચીજ સસ્તી ખરી-
 દવાનું બની શકશે અને તે લાભ સ્વીપીંગ પાર્ટનરોની મીલોને જ
 મળશે. તે તે મીલોના મેનેજરોએ તેમને દરમહીને કે દર ગળે મહીને
 જોઈતા સ્ટોરની યાદી મોકલવી જોઈશે, અને કોઈ વખત વધારે
 માલ તેઓ મંગાવે તો પહેલાં કરતાં હમણાં વધારે વપરાશ કેમ થઈ
 તેનું કારણ આપવું પડશે. અમુક મીલમાં આટલો જ માલ જોઈએ
 છે અને અમુક ખીજી મીલમાં તેથી વધારે બધા થાય છે એ
 મુજબલો વર્કિંગ પાર્ટનર જોઈ શકશે અને તે તરફ તે મીલના
 માલેદનું ધ્યાન ખેંચી શકશે. એક કે બે મહીના દરમિયાન જોઈતો
 જ સ્ટોર મીલમાં સ્ટોક થઈ શકશે, તેથી વધારે સ્ટોક રાખી
 ખીમડો અને વ્યાજનું નુકસાન સહવું નહિ પડે. મીલમેનેજર કે

ના ઉપરીઓ અચૂક જ ભૂતનો માસ ભેગમે છે એનો દર-
નદિ હરી થકે, પણ રોરનો વહીવટ પાઈનર જે માસ એ-
કા ઝાંટા ખર્ચાગ અને અર્થ સારે તેનો અજાણી તેરી જ ન-
માસ પોતે પસંદ કરીને ખરીદશે તથા પુરા ખાગે અને
મેનેજર વગેરે તો તેને માસની ભૂત ભાવનામાં સંપાદ
માત્ર આપી શકશે. આથી કેટલોક માસ તો રેસો જ ચલાવી
શે, કેટલોક બનાવરી છપોવાલો વ્યાપારીઓના ખીરમાં બરનારો
જ અંધ અર્થ માત્ર અર્થ સારે તેનો અને સરતો મંદ બાજુએ
સોમાં લાંચ-રૂચવત અને બાજ-તોડ કે દોગ-દોહ નદિ ચાલી
કે રોરની પેરી પર પણ મીઠામાંથી તેમજ મેનેજરને દરેક
તર ગમે તે સમયે તપાસવાનો હક રહેશે તેથી ત્યાં પણ જો-
ગા અને ખીરમાં બરવાનું કામ નદિ ચાલી શકે. અને મીઠા માત્ર
સો નહોતો દસ ટકા આપીને જ માસ ખરીદવાનો દોવાથી તેને
માનના કરતાં ૧૦ થી ૩૦ ટકા જેટલો રોરનો અર્થ બચવા
ગમશે. વળી રોર કંપનીએ બાગીચાની મીઠાને જ માત્ર નદિ
પણ ખીછ મીઠાને પણ વેચેલા માલમાંથી મેળવેલા નફામાંથી દરેક
મીઠાને વર્ષે ૧૫ થી ૨૫ ટકાની રકમ મળી શકશે, કે જેમાંથી
કામદારો માટે રૂઝ, ઇસ્તીલાહ, સાપ્તેરી વગેરે સારી રીતે નિભા-
વવાનું બની શકશે. હુડી રાકનાર મીઠા-માસેને પોતાની ૫૦ હજાર-
ની ધુડીનું ૭ ટકા બાજ મળશે. વહીવટ પાઈનરને પ્રમાણિકપણે
મીઠા હરી ખીજ વ્યાપારીઓ કરતાં વધારે વહીવટ ખેડવા છતાં તેમ-
નાથી એવા કે છઠ્ઠા હિસ્સાનો પણ નિશ્ચિત નફો મેળવવાની પ્રમાણિક
લક્ષ મળશે; પણ તે નફો એટલો તો જરૂર થશે કે જેથી તે મેંદાટો
શ્રીમંત ન બને તોપણ એક આબરુદાર શહેરો તરીકે તો રહી શકે જ.
પરંતુ આમ થવા માટે એ પણ જરૂરનું છે કે મીઠા મેનેજર, એન્જીનીયર,
રખીનીમ ભારતર, વીવીંગ ભારતર, સેક્રેટરી અને રોગટીપરને તેમની
સાલગીના અને આવસ્થકતાના પ્રમાણમાં પેરપૂર પમાર આપવો જ પડશે.
લાખેનો રોર ખરીદવાની સત્તારાળા મેનેજરને ૧૫૦-૨૫૦ નો મહિનો
નફો તો તે ચોરી થઈ વગર બાકે જ રહે; ત્રીસ રખીનાનો રોગટીપર
આવતા રોરના વગલમાં કે સંખ્યાના ગોઠાળો હરી વ્યાપારી પા-
સેથી બહીસ લીધે સિવાય બાકે જ રહી શકે; ૪૦ કે ૫૦ ના
માસિક પમારનો સેક્રેટરી જેમણે માસના આવ સંખ્યાબંધ વેપારીઓ
પાસેમાં મંગાવવા વખતે પોતાને પેસા ખવરાવનાર વ્યાપારીને

ઉત્તરવાની જરૂર નોતો નથી અને ત્હમને જ ત્હમે હમણાં કહેલા
 સરળા સુધારા અને ખીજા જે સુધારા ત્હમારા મગજમાં હોય તથા
 ત્હમને હવે પછી સુઝે તે દાખલ કરવાની સમ્પૂર્ણ સત્તા આપું છું.
 અને તે માટે જોઇએ તેટલાં નાણાં બજેટ કરી મંગાવી લેવા
 દરમાજ કરું છું. હું માત્ર એટલું જ ઉમેરીશ કે, આ કામ મીલકત
 વધારે આવક કરનારી સંસ્થા બનાવનારું તેમજ મીલકતમદારોને આપરદાર
 શહેરી અને સુખી કુટુંબી બનાવવાનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ
 દેશસેવાનું પણ આ કામ છે એ વાત ખ્યાલમાં રાખી પૂર્ણ ભક્તિ-
 ભાવથી, અખુટ ઉત્સાહથી, તનતોડ મહેનતથી અને શુદ્ધિપૂ-
 ર્વક કરજો; બાકી ત્હમારી પ્રમાણિકતા માટે તો મ્હને ખાતરી છે
 એટલે તે સંબંધે તો કંઈ કહેવાનું રહેતું જ નથી. પરંતુ ત્હમે જ્યાંદાર
 હાલમાં પારેલા બધા સુધારા દાખલ કરી રહેશો ત્હારે મ્હારા આદર્શને
 પહેચવા માટે અડધી સડક તૈયાર થઈ એમ હું માનીશ. ત્હમને
 કદાચ આ કથનથી આશ્ચર્ય થશે. પરંતુ હું મીલકતના જમાના પહેલાંનાં
 આ દેશના મજતુરવર્ગનાં સુખી નંદુરસ્ત અને સ્વતંત્ર જીવનનાં ચિત્રોને
 મ્હારા મગજમાંથી કદાપિ ભૂંસી શકીશ નહિ. તેઓ ખેતીકાના
 પાનંગત હતા, શિક્ષણના અંદરૂં હતા, વ્યવહાર શુદ્ધિ તેમજ મો-
 નત બંનેના બંડાર હતા, વશાકાર અને સંતોષી હતા, ધર્મપરાયણ
 અને પંડેપકારી હતા. હિંદના તે કારીગર વર્ગનો નમ્રો કુતિ-
 ચાના કાંઈ પણ જાગમાં આજે કાંઈએ પણ હાથ લાગે તેમ નથી.
 પાશ્વત્ય સંસ્કૃતિનું એક કાણું મોટું આ દેશ ઉપર યરી વાસું અને
 તોણે શુદ્ધિ, મહેનત અને સુડીને જુદી યાદી પરસ્પર વિંગતણી ક્રિયાને
 કરી. તોણે કારીગરોને મજતુર અને માત્ર મચ્છીન બનાવી દીધા. જૂના
 કારીગરો મર્મ, ખુશ અને હાકારી જાગરસિદ્ધ મયમલ જેવી એ-
 નામોરણી કારીગરી કરતાં હતા તે અસુડા પણ કાંઈ વાપરાયા આવ્યા.
 આ પ્રમાણે કારીગરોને નાબુદ કરી દેતી જગ્યાએ 'મજતુર'ને
 જોડવાના કામગીરી કરવા આજે પૂરે પોરથી હું તમને જણાવું છું. તે પર-
 નતે પણ સ્વર્ગ સ્વાસ્થ્ય, સુડીવાળાઓએ પૂરતો સ્વાસ્થ્ય સંધ્યો છે અને
 આજના શુદ્ધિવાળાઓ (એન્જીનિયર, એન્ડર્સ અને, રાષ્ટ્રીય-દારીગર
 મજતુરો, કાળે, મેનને કો. કો. અલ્પ દરમિયાન સારામાં સારાં કારીગર
 તરીકે છે એ કદાચ તમે જાણ કરીને હોશો કે જે જો મજતુરોને
 જે મેનને કો. અને એન્ડર્સને કદાચ હું અને મજતુરોને મુને પે-

તો શરીર વર્ષને લગભગ આપને મીઠાના અપાર, કેરખાનામાં
આ છે અને ત્યાં લેમની બોરી તુસી તથા લેમની જુદિને માંથી
તે જા બનાવી એમનાં ઝવન રૂ ૩૫૦ છે. આનું સમૂહ પ્રાવ-
નું દારૂ જ લીધું કહેવાય કે જ્યારે આપણે દેશમાં ખુન: 'શરીર',
જિંદગી કરી આપીએ. હાલ તો મનુર વર્ષની રિપોર્ટ લખે
કે રસ્તે ચુકરી દેશે અને તેઓમાં સ્વખાનું અને નાનું મેલન
લવણ સામયે; પણ તે પછી દેશમાં 'શરીર' વર્ષ ૬૫૦ કરવાની
જા આજ કરવી પડે. આ માટે વર્ષનીના અનુભવે તરફ ખાન
પાડું પડે. દરદર્શી પુરાનેને એના દેશમાં મોઝી સાવનની બૂરી
હી સામાજીય જાન પ્રાપ્ત કરાવી એમની મારણ દેશમાં સાવન
લેવે રચાવી એ કહેજેને કુન્નરનાં સંખ્યાવધ ખાતાંએ કુન્ન-
યાન ખનાવવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. પરંતુ આ અધુરું હોવાથી
તજવીજ બંધાર છે: એ માટે હું પ્રોફેસર ચન્દ્રસેકર તરફ નજર કરીશ.
હાલ તો આપણે જુદા પડીશું, પરંતુ તેમ કરવા પહેલાં હું જાણવા
માગું છું કે અને હાજર રહેલાં કામદાર પ્રતિનિધિઓ આપણે ચોં-
નાવી સંદેહ થયા છે કે ૧ "

ગગને મીઠીએ જવાગ આપો: " મુરખીથી ! અમારા સં-
તોર પૂછો છે ? અને કીડાએ આંત્રી ઉંચી કલ્પના કરવાને પણ
લાવક નથી. અને જે કાંઈ ગામી સજીએ કે ઈચ્છા કરી થઈએ
તે કરતાં તો હજારપણું હિતમ આપે પોતે આપી દીધું છે. અગને
હવે જાણ છે કે અને કોઈ " અવતારના હાથ—પગ બનાવણું
માન મેગવવા ખાતર જ આ જગ્યાએ મોકલવામાં આવ્યા છીએ.
પણ ! અને આપની ભક્તિ કદાપિ જુદીશું નહિ, આપના આદર્શને
અમલમાં મૂકવા માટે અમારાં લોહી-ખાંસ અને હાડ સર્વનો ભોગ
આપતાં અમને હર્ષ થશે. અને પણ માનવ છીએ અને જ્યારે
અમને આપણે દરજ્જે ચાલવામાં આવે છે ત્યારે અમને ગાદનારને
અને અનુધ્યમાંથી કબર બનાવવા પણ ચૂક્યા નથી અને ચૂકવના નથી
એ અને અમારા કામ અને વશાહરીથી ખતાવી આપીશું. "

હિમતસિદ્ધિ અનુમોદન આપ્યું: " અને હું મદારા તમામ
મનુરખનુંએની વતી એમણે કરેલી અસંખ્યતા માટે આપ મુરખીની
કામ માર્દુ છું અને આમ અને શુદ્ધ વશાહરીની પ્રતિજ્ઞા લઉં "

આજથી આપ અમારા ' શ્રી ' નહિ પણ ' દેવ ' છો: અમે આપને તરફની નહિ પણ કક્ષિતની આંખથી જોઈશું. ' અમારો દેવ બૂલ કરે જ નહિ ' એવું અમે માનીશું અને આપનાં સ્વમ જલદી સાચા પાડવામાં જોભર તરીકે અમને વાપરવા અમારાં શરીર આપને અર્પણ કરીશું. ”

કેશવરાવ જેની આંખમાંથી હર્ષનાં અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં હતાં તેનાથી હવે વધુ વખત મુંગા રહી શકાયું નહિ. તેણે ટલું: “ મહારા પ્રભુ ! મને આ અગ્નિ ગણાતા મનુરપ્રતિનિધિઓએ નવું જાન આપ્યું છે. હું ' જી ' હવેથી આપને મહારા શ્રી નહિ પણ પ્રભુ જ માનીશ અને પ્રભુ સાથે ક્રોધ જાતનું 'સાદું' દરવાની ધીટતા નહિ સેવું હું પગાર કે જે સાદું છે તેની ચાહના હવે રાખીશ નહિ. આમ મહારા પ્રભુ છો એટલે મહારી અને કુટુંબની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા આપ નહિ જ ચૂકો એવી મને શ્રદ્ધા હોઈ હું પગાર છોડી દઉં છું અને આપના 'ભક્ત' તરીકે જ કામ (કે જહોને હવેથી હું 'સેવા' કહીશ) કરવા માયું છું. સેવા કે સ્વાત્માર્પણ જ વધારેમાં વધારે સાઈ કામ નીપજવી શકે અને મનુષ્યજાતિને ઉત્ક્રાંત કરી શકે. ”

અમૃતલાલે કેશવરાવ તથા મગનમિસ્ત્રી અને હિંમતસિંહને પોતાના વિશાળ બાહુમાં ઘેરી છાતી સાંથે ચાંપ્યા અને ટલું: “ ઇશ્વરનું જે સ્વરૂપ (Concept of God for practical purposes) આધુનિક દુનિયાના એક સર્વોત્તમ વિચારક એચ. જી. વેલ્સે કહ્યું છે* અને જહોમાં મહારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા થઈ છે તે ઇશ્વર જ મહારી ભાવનાનો પરધો લખારામાં આવી મુંદર અને આખે-હાથ રીતે પાડે છે—તે ઇશ્વરનો જય હો ! તે ઇશ્વરે મહારામાં માત્ર ત્રણ દિવસ અગાઉ જ જન્મ લીધો છે અને આજે તેણે લખારામાં—અર્થાત્ મહારા હાથપગમાં—જન્મ લીધો છે. હવે મને મરણનો ભય રાખવાનું કાંઈ જ કારણ નથી; નવા આદર્શ સાથે જન્મવું તથા એ આદર્શને પૃથ્વી ઉપર ઉતારવાના ભગીરથ પ્રયત્નમાં મરવું, અને પાછલા પ્રયત્નોમાંથી મળેલા વિસ્તૃત અનુભવો સાથે અને તાજા શક્તિ સાથે શરી જન્મવું એ મહારા ઇશ્વરની 'મળહ' છે અને તે મને પણ મુશ્કારક હો ! તે ઇશ્વર હવે લખારામાં જન્મ પામી ચૂકો.

* વાંચો H. G. Wellsનું “ God, The Invisible King. ” બુદ્ધની મધ્યમાં લખાયલું છે; દરેક બુદ્ધિમાન આ પુસ્તક ખાસ વાંચવું જોઈએ.

ધડીઆળ, નોટો, રૂપિયા વગેરે જે કંઈ હાથ લાગ્યું તે સર્વ
કચ્છને ક્યાં પછી લેખાતો એક છાકટો બોલ્યો: “ ક...ક...ક...ક...
ચાણો ! ગ...ગ...ગરીબ બહરી નાલો ! કેમ બહરી શેક ! તારા
શરીર પરનો આ બોળો ઝોછો ક્યાં બદલ અમારો આમાર માન
શેને ? મૂ...મૂ...મૂખ્યા ! આ સેતાનના સાગ્રીતને વળગી રહ્યાને
તું નાહક દુઃખી થાય છે ? અરે તારા કરતાં તો મ્હારા બાપના મીલ-
મળુરો ડાલા છે કે જેઓ પગાર હાથમાં આવતાં સીધા જ પીડા-
માં જઈ તે કચરો ફેંકી આવે છે અને થોડા વખતનું સ્વર્ગ
ખરીદે છે. ”

“ હો, હો, હો ! યાર સ્વર્ગ, ખરે જ સ્વર્ગ ! પણ સ્વર્ગનો
અધિકાર માત્ર શીરસ્તાઓને જ હોઈ શકે ! શીરસ્તા જેવા મીલમળુરો
જ પીડાના અમૃતનો શોષ કરાવી શકે. ” બીજા છાકટાએ પહેલાને
ટેકો આપતાં કહ્યું “ અને શું તું તારા બાપુચક બાપને યાદ
કરતો હતો ? મરીબ ગિચારો વેંતરો ! એના કરતાં તો એના
મીલમળુરો કાંઈક જીંદગી માણી નાલો છે: મીલમળુરોનું પૃથ્વું
શું ? એ તો શીરસ્તા જ છે-બીજાઓ મારે જ તેઓ જન્મે છે તે
જીવે છે. તારા બાપ જેવા ધનનો કચરો એકદાય કરવાની ગંદી
આદત વાળા મરાઠોની ખાતર જ તે બીચારાઓએ જન્મ
લીધો છે. ધનવાનોની ખાતર તેઓ જીવસેજી મળુરી કરી તન ભેડી
નાખે છે, તેથી ધનવાનોના તો તેઓ શીરસ્તા જ છે ! અને મળુરી
બદલ મહેલા થોડાક કુકા થઈ પીડામાં ફેંકી આવે છે, એટલે પીડા-
વાળાના પણ તેઓ શીરસ્તા જ છે ! પીડા ઉપર વળી સરકારની
તીલ્લેરી અને સહીસલામતી જીવે છે તેથી મળુરો ખરેખર સરકારનાય
શીરસ્તા છે ! વળી, યેને મરીબ ક્યાં આપણા જેવા શીમંતના
હુએમિ મહુદેરનીના કાઠમાં પોતાના ખર્ચે પીડાના અમૃતની લહે-
જત કરાવે છે અને ધડીબરને મારે આ મુઠક, નેડી, તુચ્છ દુનિ-
યાનું કાન ફરવે છે તેથી આપણાએ તેઓ શીરસ્તા જ છે !
...તાર, મીલમળુરોની શી વાત કરવી ? અરે, પીડાનાં જન્મ એ
સરકારની પીડાઓને જનહુસ્તી પીડાને ! કેમ, બહરી શેક,
જીવતે જીવતે સ્વર્ગ જેવાનું કાન છે મળુરો ? ”

અને તેથી અમૃતનાં કાન હાર પછી પીડા વચ્ચે પડેલા

છાકરાઓના ઉદ્દારો પરથી અમૃતસામ એટલું તો સ્કમનના પામ્યા હતા કે તેઓ કોઈ કંઈ કામના મુશનો દર્શાવે અને તેઓ મના એક તો કોઈ મીલમાલેકનો પુત્ર હતો. પરંતુ છાકરાપણને લીધે હેમનો અવાજ એળખવાનું અને અંધારને કીધે મહેરો જેવાનું અસંકલ્પ હતું. તેથી ખીસ્સામાંથી દીવાસળીની પેડી કઢાડી એક સળી સળગાવી, પણ એક ક્ષણમાં હેમને વીળંગીના જેવો અંધકો સાચો અને કાચમાંની સળી જમીન પર પડી ગઈ. જે ક્ષણે હેમણે દીવાસળીના ઝાંખા પ્રકાશમાં તે છાકરાઓના મહેરો જેવા તે એક ક્ષણ તો એક બવાનક મુગ જેવી બારે થઈ પડી.

“અરે આ હું મું જોડું છું ? મહેરો નં રમણ ! અને તે આછલી દદ મુખી છાકરો ! અને લૂંટારની સપાટી પર આવી પંડો-ચેકો ! મીલ-મજુરો પેદાયા માલુસ છે એવા ખ્યાલથી હેમની જીવનપ્રણલિપ તરફ સમ્પૂર્ણ બેદરકારી રાખવાના પરિણામે એમનો મક્કીન ચેપ ખુદ મહાત્મા પુત્ર મુખી પંડોચી જરો એમ તો મહેરો રૂપમાં પણ ધારું ન હતું. હવે હું જોઈ શકું છું કે આ ફનિયાની દરેક બક્ષિ, દરેક મીલ, દરેક ધરના એકખીલથી સંકળાવથી જ છે. સમાજને મારીને કે મરવા દધને વ્યક્તિ જીવી કે જીવત થઈ શકે જ નહિ. હવે હું સ્કમજી ચકું છું કે ‘પરોપકાર’ ખરેખર ‘સ્વાર્થ’ જ છે, અને ‘સ્વાર્થ’ના ઉંડા વિચાર તદિ કરનાર મનુષ્ય સ્વ તેમજ પરનો કોહો બને છે.

“ખરેખર ‘સંકુચિત વિચાર’ એ જ મહેરામાં મહેરું ‘પાપ’ છે, અને વસ્તુસ્થિતિની ઉંડી મોખ કરવાની દરકાર એ જ હંધામાં હંધો ‘ધર્મ’ છે. પોતાના ‘ફૂને સાડા’ તમ કાચના સરીરમાં જકડી ન રાખતાં સમાજ આખખામાં ખેસવા મોહથી એ રીતે વિસ્તૃત જીવન જીવવામાં જ ખરી ‘સહેજત’ છે. વ્યક્તિ એ સમાજનું એક અંગ છે અને જે સરીરમાં એક અંગ ખીમાર હોય છે તે સરીરના બીજાં અંગોને પણ એક અથવા બીજા રૂપમાં બને વડેલા કે મોડા પણ—અમરડા, પીડા તથા વિશંસવિદીનતા ભોમવવી જ પડે છે. જીવનની વધુમાં વધુ સહેજત સજીવનર બેકિતએ સમાજ મુખી પોતાનું બાન વિસ્તારવું થયે પોતાના જ આનંદ ખાવર—પોતાના જ ‘સ્વાર્થ’ ખાવર—તેણે પોતાના ‘ફૂને’ પ્રતિદિન વધુ ને વધુ હંધામાં વિસ્તારવો પડે.

એ ભાવનાની સાથે જ અમૃતલાસમાં વિલસી જઈ આવ્યું અને હેમણે બંને છાદ્યોના કાચ પાડી પોતાના કુપદાથી માર્યા અને પછી મોરચી બોલ્યા-“ અગરદાર છાદ્યો ! સુખચાપ દારી પાછળ ચામ્પા આવો, નહિ તો હમણાં જ હંમને પોલીસને તાપીન કરીશ ”

ગાંધીની વાડી પચાસેક કેદમ દૂર હતી, ત્યાં બંને છાદ્યોને ધકિલો લઈ, વાડીના એક ઓથામાં પુરી, વાડીના નોકરને બસામણ કરી, અમૃતલાસ મીટીંગના દોલમાં ગયા. સર્વ મુદરચો કંધાં રનાએ આવી સુખા હતા, માત્ર સમાપતિ પ્રમુખ અમૃતલાસની જ શંકા નેવાલી હતી, કારણ કે, સમાનો ટાઈમ તો નવ વાગ્યાનો બેઠેર કરવામાં આવ્યો હતો અને અત્યારે સુમારે હાલ વાગી મધ્ય હતું.

સમાનું કામ સત્તર રૂપ ચલું. હીરાલાલ નામના, જમીનીયી દમણાં જ પાછા શરેલા, એક યુવાન રસાયણવેતાની બામતમાં આવે “ધારવા” નું હતું ! વિદેશમનના અપરાધ માટે હતો. બહિષ્કાર કરવા ધણખરા સંબોએ મનમાં નિયમ કર્યો હતો.

“સાંભળો, બાકો !” બૂના અધારણી “ધીર” સંઘ આવેલા મૃદ મનલાલ શેઠે સરખાવ કરી “હીરાલાલ એગ્રેહોની બાંધમાં જઈ અપવિત્ર થઈ આવ્યા છે, તેથી આપણે હેમની આપણાં વિચાર કરવો જ જોઈએ. એગ્રેહોના દેશમાં જવું એ આખરું સામાજિક દાનુનથી વિરુદ્ધ છે. હું અને ધર્મશાસ્ત્રને તમને કાવવા માગેલા નથી, કારણ કે ‘ધર્મ’ અને ‘વ્યવહાર’ એ બંને ચીજો છે. એ બેને બેળસેળ કરવામાં હદાપણ નથી. વળી ધર્મશાસ્ત્ર એક એવા બંધાર છે કે જેમાંથી અમે તે સિદ્ધાંત બેચી દેશાવાનું અને દરેકાઈ પ્રશ્નની તરફથી કે વિરુદ્ધના પુરાવા શોધી દેશાવાનું અમર તેવો પુરાવો ન મળે તો મૂળ પાકને મારી મચરડી પોતાને અનુકૂળ સ્વરૂપ અને અર્થ આપવાનું બની શકે તેમ છે. તેથી પણ હું ધર્મશાસ્ત્રને વગ્યે ન લાગતા માત્ર સામાજિક દલિલિંદુથી જ વધી લેવા માગું છું. વિદેશમનને આપણા સમાજે હોંગ દાખવી ‘ગુનો’ માન્યો છે તેથી હીરાલાલને ગુન્દેગાર ગણવા જ જોઈએ. વળી વિદેશ જગતી બેકો મધપાન કરતાં સિને કે અને મધપાન જેવું હનીકારક અને ચરમમયું બાળે જ દોષ એમ દરેકાઈ સંબોલે. દાખો પ્રચાર.

“ ‘જીંદગી’ નો ‘અર્થ’ દરવાની, ‘જીવન’ તત્ત્વગાન’ સ્વ-
 મજવાની, જો મહેં દરદાર કરી હોત, તો મહારી મીલના મજુરો
 અને નોકરોની જીંદગી અવસોહવા, રહમજવા અને વિકસાવવાની
 ‘ગરબ’ પણ મહેને અવસ્થ થત હોત, અને તેમ થયું હોત તો
 મજુરોની સોજતથી મહારો રમણ દાડીઓ - યવાને બદલે એક
 અનહો કુસ્તીયાજ મરદ, ફાંકડો ધોડેસ્વાર ઉઘમમાં રસ લેનારો કાન-
 ગીર તથા દરકસરીઓ અને સહનથીય અવસ્થ બન્યો હોત.

“ તહેને બદલે હું શું બેઠું છું ? રમણ પોતે બગડ્યો
 જોઈશું જ નથી, પણ તહેણે આ નમીનને પણ બગાડ્યો ! અરે
 પરમ જાદાણુ ધમચુસ્ત તો મમનસાલના પુત્રની જીંદગી પણ રમ-
 લુની સોજતથી જ લૂચારાની લદ કુંધી બગડવા પામી. અહો, એક
 બેદરદારી—એક પ્રમાદ—કેટલા ગજબની પરમ્પરા ચલાવનાર થઈ
 પડે છે ! અને ‘બેદરદારી’ એ શું છે ? માત્ર ‘રહમજ’ ની ખામી,
 માત્ર ‘જીવન’ તત્ત્વગાન વિચારવાની ખામી ! ગાન-રહમજ-તરવ-
 વિચારણા દરતાં ધન કે દુન્યાની રમજતને વધારે મહત્ત્વ આપવાનું
 જ નામ પરિણામ ! ”

એ બાપનાની સાથે જ અમૃતલાલમાં વિનયીક જઈ આવ્યું.
 હેમણે બન્ને છાટાઓના હાથ પકડી પોતાના કુપટાથી બાંધ્યા
 પછી મોરેથી બોલ્યા:—“અવરદાર છાટાઓ! સુપચાપ
 રી પાછળ ચાંચ્યા આવો, નહિ તો હમણાં જ હેમને પોલીસને
 હાથે પકડીશ.”

ચાલતી વાડી ખ્યાસેકં કદમ દૂર હતી, ત્યાં બન્ને છાટાઓને
 કોકી જઈ, વાડીના એક ઝોરડામાં પુરી, વાડીના નોકરને બધા-
 થી પકડી, અમૃતલાલ, મીટીંગના હોલમાં ગયા. સર્વ મુદત્તે કમ્પા-
 નાએ આવી સુખ્યા હતા, માત્ર સંભાષિત પ્રમુખ અમૃતલાલની જ
 હાજરી હતી, કારણ કે સભાને ટાઈમ તો નવ વાગ્યાનો બહેર
 કરવામાં આવ્યો હતો અને અત્યારે સુમારે છાપ વાગી ગયા હતા.

સભાનું કામ સત્તર સર થયું. હીરાલાલ નામના, જર્મનીથી
 દેખેલા જ પાત્ર કરેલા, એક યુવાન રસાયણવેતાની બાંધવમાં આવે
 ‘કારેન્’ નું કંઈ? વિદેશમનના અપરાધ મટિ છેને! બહિષ્કાર
 કરવા પણ ખરા સભ્યોએ મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો.

“સાંભળો, બાકાઓ!” બૂના બંધારણની ‘શીર’ લઈ
 આવેલા વૃદ્ધ મનલાલ તોડે શરૂઆત કરી “હીરાલાલ એમ્પ્લોની
 બુદ્ધિમાં જઈ અપવિત્ર સર્ઈ આવ્યા છે, તેથી આપણે હેમની
 જાતનમાં વિચાર કરવો જ જોઈશે. એમ્પ્લોના દેશમાં જવું એ આ-
 પણ સામાજિક કાલુનથી વિરુદ્ધ છે. હું અને ધર્મસાસ્ત્રને વચ્ચે
 કાવવા માગતો નથી, કારણ કે ‘ધર્મ’ અને ‘અવકાર’ એ
 મૂઠી માંએ છે: એ બેને બેળસેળ કરવામાં હકાવણ નથી. વળી
 ધર્મસાસ્ત્ર એક ઝંઘા બંધાર છે કે જેમાંથી મને તે સિદ્ધાંત બેગી
 મ્હાંવાતું અને હરકાલ પ્રજાની તમ્બેણ કે વિરહના પુરાવા શોધી
 કદાવાતું અમર તેવો પુરાવો ન મળે તો મૂળ પાકને મારી મચરડી
 પોતને અનુકૂળ સ્વરૂપ અને અર્થ આપવાનું બની શકે તેમ છે.
 તેથી પણ હું ધર્મસાસ્ત્રને વચ્ચે ન લાવતાં માત્ર સામાજિક દષ્ટિ-
 નિંદ્રથી જ ગંધા લેવા માગું છું. વિદેશમનને આપણા સભાને
 સાંગા રાજ્યી ‘મુન્દો’ જાન્યો છે તેથી હીરાલાલને મુન્દેગાર
 ગણવા જ જોઈએ વળી વિદેશ જગતથી જેકો અપરાધ કરતાં લિખે
 તે અને મદપાન જેવું હાજીશક અને સુરમબધું કામ બીજું
 જાન્યો જ દેશ એમ હરકાલ સ્વીકારને. રાજને પ્રચાર આ શહેરમાં

ઉભુ થયું. નવા લાંડનના જન્મ માટે જૂના લાંડનના સહાર
 દતો, અને તે સંહાર ધીમે ધીમે થાત તો પ્રજા રોગીય,
 વિદાસ પામવાને નાલાયક થાત. વળી જૂના લાંડનને જૂનું
 તારાજ થતું જોઈ 'અરેરે, હવે પ્રજા શું કરશે ? લાંડન
 માટે ગયું ' એમ કહેનારા લોકો યોડા-વખતમાં જૂઠા પડ્યા
 જોઈ ચક્રા કે જૂના લાંડનની આખમાંથી જ નવું લાં
 ડન દરેક લાંડન-હિંદુ થઈ ચક્રા અને તેની આંધણી જૂના લાં
 ડેવાઈએને વિસ્માવનાર થઈ પડી. તેમ આજીવ, ક્ષત્રીય,
 શૂદ્રની અસહી કામે જોઈતી દોષ તો આજીવ, ક્ષત્રીય,
 અને શૂદ્રના નામની આસ પ્રકૃતિઓના નિવાસસ્થાન રૂપ થી
 જે આજે જૂના લાંડન જેવી ગલીય બની ગઈ છે - તેનો
 અંત લાવવા જેટલી પ્રયત્ન કરેલા (desirable bar
 સમાવના આગેવાનોએ પારખુ કરી જ નોંધ્યો. અને
 કરેલા પારખુ કરવાની દિમન ન દોષ તો, એવી ઉત્તરતા
 દિમતને ધાન્ય રામ દે છે કે, માત્રમાં પોતા કરતાં જ
 સુખ્ય કર્મવાળા અંત-કુરુનેલી જરૂરી કરી તેમના સંરક્ષણ
 સુધારેલા હાથલ કરા જોઈ સુધાર કરવી.

" સુધારકરો ? અરે કહેવાનું હતું તે કહે સુધાર
 કરી દોષ દે. સુધારે કો સુધારકરો જોઈએ તે આગળનો
 પ્રયત્નને સુધારે અગત્ય હો. સુધારી તેમજ સુધારી સુધારક
 સુધારકરો થાયું છે અને સુધારકરો સુધારકરો સુધારકરો
 સુધારકરો સુધારકરો કરી સુધારકરો સુધારકરો કરી સુધારકરો
 સુધારકરો સુધારકરો કરી.

મે પોતે અગ્રણ્ય મહેત્તા દિવા હતા કેટલી મહત્તાથી નાનનો
 કરે છે ! ખરેખર રાજા ધર્મ ઇનસાર પર બેસા છે ! ”
 તે વાતે ગાતિનો મોકર, રમણ તથા નગીનને મુસ્કેટાટ
 કો દિવસમાં સમ દોઢરે થયો. તેઓની આખો લાલચોળ
 અને પમ દેહ લલચના હતા. આખો સભા આ દેવ
 ચરણી.

“ મગનલાલ શેઠ ! બુદ્ધના ચલાવી લેવી આપજીને ન જ પાલ-
 નેમજી. મારે હું તમરી જ સલાહ પૂછું છું કે આ બે છા-
 ને તારા ગાતિનો રૂપી બુદ્ધતાનો ઉપાય શું કરીએ તો
 હવેની ? અને અમૃતલાલે આ છાટ્ટાઓ કેવી રીતે પકડાયા ને
 ખાતનો સંધો. કતિલાસ હકી સંભળાઓ. મગનલાલ શેઠે બે
 ધમ પોતાનું મુખ રૂપાળું; સભાજનો અવાહ થયા.

“ રા...રમણ દોસ્ત ! આ લોકો આપજીને હાથ બાંધી
 રાધે પરજાવી દેવા એકલા મન્યા જણાય છે હોં ! પણ આપજી
 થાં એવા હાથા છીએ કે વગર મતલબના એવી કેટલાં પડીએ ?
 હારા બેટા વાલિયા જળરા તો બહુ, મારીને મુસલમાન કરે એવા
 છું ને ! આપજી તો દાક્ષ કરમચંદ જેવું કરવું છે, બાપ ! મહારા
 નમચંદ દાક્ષને એક દેહની છાકરી સાથે દોસ્તી થઈ હતી તેથી તેઓ
 જ પીડામાં એક ખીળના હાથના પ્યાલા પર પ્યાલા ગમડાવતા
 બને મુદા કરવા. જન્મેની દોસ્તી તો જાણે દામ-સીતાની જોડ ! બેચાર
 દરમ પછી તેઓ પરજી ગયા પમ ખરા ! રમણને વાજીબજી બના-
 વામાં દાક્ષ બહુ દોષીઆર છે, ગમે એટલા તોય દેવીના ભગત !
 ...દોસ્ત રમચ ! પરજીવું તો એવું નામ ! મન માન્યું ત્યાં પ-
 મચ, એમાં વગર પાગડી તામેદારી શું ? દાક્ષ પીડું કે મીલનું બો-
 નું હાંધ, લગનમંદપ મારે ખરાબ જગા છે કે ? આ તો, સાલા
 હવે ગાંધિને પરાણે સાકરે-મોટું વગમાટે એવા દસાઇ છે ! ખન-
 દાર, દોસ્ત ! એના બે થવું નહિ ને પરજીવાની હા રહેવીજ નહિ”
 “ હા નગીને પોતાના છાટ્ટા દોસ્તને કિશીને રમ્યું. અને મમન-
 લાલશેક થયા રમના અર્થ કરમચંદ દેવના ચરણપર ચાલી રમ્યું !

“ રાજા ધર્મ ઇનસાર પર બેસા છે ! ” એક કેળવાયેલો મુવાન
 દેવો દાવો “ મમનપતિ સાદેજ ! બુદ્ધના ચલાવી લેવી નાતને ન
 જાણવરી બેઠાએ ! ”

આ અમુક જ્ઞાતિથી મુક્ત થયા છે ત્યારે એક સુચના આપવાની મહેનત છગ્ગા થાય છે, અને તે એ છે કે, આપ જો સહકારી થાઓ તો આપણે એક નવો સમાજ રચીએ અને તે ગમે તે ધર્મ અને ગમે તે જાતિનાં સુયોગ્ય સ્ત્રીપુરુષોને કરી 'પરસ્પર સ્થાય' અને 'મનુષ્ય જાતિનો વિકાસ' એ બે પર જ કામ કરીએ. મહેનત તો ખાત્રી છે કે ગયા માસમાં ચાર યુરોપી મહાયુદ્ધ આખી દુનિયામાં ફેલાશે અને દુનિયા આખી થોડાં વર્ષોમાં બયંકરમાં બયંકર સ્થિતિમાં આવી પડશે. એ વખતે જો સ્થિતિમાંથી દુનિયાને બચાવવા ખાતર દુનિયામાંથી ખુદ 'પ્રજા' (nationality) ની ભાવનાનો જ સંહાર કરવો પડશે, તો 'જ્ઞાતિ' ભાવનાની તો વાત જ શી કરવી? એ વખતે માણસજાતે જીવત શક્ય બનાવવા ખાતર પણ સાર્વત્રિક બ્રાતૃમંડળ રચવું પડશે અને રાજકારોબાર પણ આખી દુનિયાના બુદ્ધિમાનોથી બનેલી સંયુક્ત સભાથી જ ચલાવવો પડશે, એ ભાવી નજર સહામે રાખી આપણે એક નહાની શરૂઆત તરીકે નવો સમાજ અને સ્થાપી તો ધીમે ધીમે હિંદની બીજી 'જ્ઞાતિ'ઓ, અને એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા વગેરેની 'પ્રજા'ઓ અનુકરણ કરવા લલચાશે અને જાલણના મહાયુદ્ધને અંતે આખી દુનિયા ત્રાહી ત્રાહી પોકારી હશે ત્યારે આપણા સિદ્ધાન્તોની કિંમત આંકવાની સર્વને ગમી પડશે અને એ સિદ્ધાન્તો પર મોટા પાયા પર નૂતન સમાજરચના રૂપી ધમારત ચણવાનું શક્ય થશે. "

" Long live Mr. Hirabhai ! " એક યુવાન બોલે " હું મહારા પચીસ મિત્રો સાથે આપના એ જગહિતકારી મિશન જોડાવા તૈયાર છું; અને મહેનત ખાત્રી છે કે થોડાજ દિવસોમાં આપનાં તમામ નાતોના એક જ ઉચ્ચ નાતોના એક યુવાનો હોવાના મિશનરી તરીકે કામ કરવાને અભ્યાસ, નોકરી વ્યાપાર રોકાણો દેવામાં પણ માન રદમળશે. "

આ વાતચીત ચાલતી હતી તે દરમિયાન મગનલાલ દ્વેષી શેઠીઆઓ સાથે બીજા ખંડમાં જઈ અમૃતલાલને મનાવવા તે બાબતમાં વિચાર કરતા હતા. થોડી મીનીટમાં તે સભામાં આવી અમૃતલાલને કહેવા લાગ્યા: " અમને કામા અને જ્ઞાતિના સંઘાપતિ નહિ પણ હવે તો અમારા 'વગર તાજ રાજ' તરીકેની નીમણુંક સ્વીકારવા કૃપા કરો. આજે રાજ્યાગ બુ

શુદ્ધ હૃદયની અમને હવે ખાતરી થઈ છે; અમને એ પદ્ય નથી છે કે વખત થયો ખાતરી આંતરે છે; અને અમારી પોતા-પોતાના તથા અસંકલિત પદ્ય હવે, તો અમને જાન થયું છે. (જેઓમાં અમારે માટે એક જ માર્ગ ખુલ્લો હોય એમ ને લાગે છે અને તે એ કે જોની જોડી શુદ્ધ અને શુદ્ધ હૃદય અમને ખાતરી થઈ છે. હૈમને સવળી સત્તા આપી તે ને કાંઈ તે પ્રમાણે વગર આનાકાનીએ વર્તવા અમારે તેમાર થયું. આપ-જાણને અમે પ્રચરી આપણી તરીકે માનીશું. અને આપના નિર્ણય, પ્ર, સલાહ કે વર્તન પામતમાં કારણ પૂજવાનો પદ્ય હક થું નહિ.”

અમૃતલાલે એક મીનીટ થાસ રાજી વિચાર કર્યો અને પછી પ્ર. આપણે: “ બધાને પૂછો: હું મને તેમ વર્તીશ કે શરમાલીશ કે કોઈને પ્રશ્ન કરવા નેટલો પદ્ય હક નહિ રહે, એ બધાને શુર છે ? ”

“ બધાને મંજુર છે ” સવળાએ મર્મના કરી “ બધાને મંજુર છે, અને તે પદ્ય રાજીપ્રીયી. આ સ્વચ્છી અમે આપને આપણી વગર વાળના રાજી તરીકે સ્વીકારીએ છીએ અને વર્ણ-તીના સવળ સમજી છીએ. ” અને સમાનો દાલ તાલીઓથી રાજી રજો.

“ તમારી આપણા માથે ગહાયું છું ” અમૃતલાલે હિંમત થઈ “ અને આમસાક્ષીએ સંકલ્પ કરી છું કે અંદરમાં મુકાપલા વિચારોનો મર્મ દર્શાવે વગર ન પામે એવી હું કાળજી રાખીશ. પ્રથમ તો, ત્યારે બાઈ હીરાલાલને જોડીયા સમાપતિ બેસાયું છું, અને જોનો બાઈએને અરજ કરી છું કે તમારે તમેમને અંદર સરખા જ મળવા. અમે આ અસાધારણ-નિરંકુશ-મંગા સ્વીકારીએ છીએ તે આજના જમાનાના વળણ તરફ જોતી પછી વલ્લય અને ‘કેળસવલા’ નિર્દોષીને પદ્ય પ્રચરો એ અંદર સ્વમજાવા બધારે નથી. પદ્ય હું ને કરી છું તે કંડો વિચાર છીએ કરી છું. કાંઈ એકાંત પાંતે હું માનતો નથી. ‘મદુમત’થી કાલન મમાવવું એ સિદ્ધાંત, એક અકલિત નિરંકુશ સત્તા આપી આપણે સલાહવાના સિદ્ધાંત જોડ્યો જ ‘સાચો’ છે. પદ્ય અમે સિદ્ધિ અમુક ખાસ પરિસ્થિતિઓમાં જ સાચા છે, નહિ કે સર્વદા અને સર્વને માટે સમાજ બધારે પ્રમાણી દેવ, વગરના દર્શનમાં ”

રતો હોય, આસપાસના સંયોગો જોવાની દરકાર શક્તિ કે દુરસા
વગરનો હોય, તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર વખતે કોણે ગણુવાની
અને શંકા કરવાની પ્રવૃત્તિવાળો હોય, ત્યારે, એવી શક્તિઓ બી
જનો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં ધરાવતી કોઈ એક વ્યક્તિને અસાધારણ
સત્તા આપી શાસન ચલાવવું વધારે હિતકર થઈ પડે. સમાજના
થોડા પણ સમયસૂચક પુરૂષો જોવામાં આવતા હોય તો એક
એક વ્યક્તિને નાયક બનાવી એના હાથ નીચે પેલા 'થોડા' એવી
એક કમીટી નીમવી ફીક પડે. પણ તે થોડાઓ માત્ર 'સલાહ' આપી
શકે, નિર્ણય કરવાની નાયકની સમ્પૂર્ણ સ્વતંત્રતા પર કોઈનો અંકુશ
ન જોઈએ. જ્યાં 'લોકો'ને 'સમાસદ' ચુંટવાનો હક છે અને
સમાસદોને નિર્ણયનો હક છે, ત્યાં પ્રમુખ ગમે તેટલો ડાહ્યો હોય
તો પણ તેહનું ડહાપણ ગંભીર ભૂલ કરતા સમાસદોના ટોળાને અટકાવી
શકતું નથી, તેમ કટોકટીને વખતે ત્વરિત ક્રિયા પણ બની શકતું
નથી. વળી 'લોકો'ની ચુંટણી પણ બહુધા મૂર્ખાઈ ભરેલી જ હોય છે અને
એવી ચુંટણીથી સમાજનું શાસન ચલાવવા આવતા સમાસદો
ભાગ્યે જ દુરંદેશ, પ્રમાણિક અને સશક્ત હોય છે. બહુમતવાદ, એ
પ્રમાણે, બહુધા સામાજિક અધાણીમાં અને સડામાં જ પરિણમે છે.
શાસનપ્રણાલિકા બાબતમાં અત્યારે મહેં જે દુનંદ વિવેચન કર્યું
કાંઈ, હમે મહેને જ નિરંકુશ સત્તા આપી છે એટલા માટે કર્યું નથી
મહારી 'બાબતમાં' તો હું કહીશ કે, મહેને સત્તાની ભૂખ સુદલ નથી
સત્તાના તેજથી મોહીને હું સત્તાને સ્વીકારું છું એમ નથી, પણ
સત્તા વડે જ સારામાં સારી અને ઝડપી સમાજવ્યવસ્થા શક્ય
એટલા ખાતર હું સત્તાનો 'બોળો' સ્વીકારું છું. અને હું નિરંકુશ
સત્તાના સંભવિત અનિષ્ટ પરિણામોથી પણ અજાણ્યો નથી, કારણ
કે હરેક બીજાને-દરેક ધોરણને ઇચ્છવાળોગ અને નહિ ઇચ્છવાળોગ
એવી બે બાબત હોય છે જ. નિરંકુશ સત્તાનાં બલા પરિણામે
સાથે નહિ ઇચ્છવા જોગ પરિણામો પણ સંભવે છે. કોઈ વખત
કોઈને સત્તાધારીની ઇર્ષ્યા થઈ આવે છે અને તે સત્તાધારીને તોડી
પાડવાના પ્રયત્નમાં જાહેરને માટે તે સત્તાધારી સત્તા ભોગવે છે તે
લોકોને હાનિ કરી બેસે છે. કોઈ વખત એમ પણ બને છે કે
સત્તાધારી પોતાની હાર્દિક નબળાઈને લીધે સત્તા છોડી શકતો નથી
અને તેનો દુરુપયોગ કરી બેસે છે, અને તેથી પણ સમાજને નુકસાન
ચાલે છે. આ બીજા પ્રકારના નુકસાનને અંગે જ નથી.

તો કે બહારે સજા" કહ્યું "ખાવેલી" જલદે જવા દે
 ૫ જે, બહારે મળાવેલી બહારે જિલ્લો, જિલ્લો જિલ્લો
 ૬ આ બધી જોવાનેનો જિલ્લો જિલ્લો, કહ્યું કે ૭ જે, જિલ્લો
 ૮ તો હવે, મહારી પોતળી પોતળી, અને બહારે જે જિલ્લો
 ૯ મહારી મળાવેલી, બહારે મળાવેલી ૧૦ જે, બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૧ બહારે જિલ્લો, જિલ્લો જિલ્લો, બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૨ જિલ્લો ૧૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૪ જિલ્લો ૧૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૬ જિલ્લો ૧૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૮ જિલ્લો ૧૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૨૦ જિલ્લો ૨૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૨૨ જિલ્લો ૨૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૨૪ જિલ્લો ૨૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૨૬ જિલ્લો ૨૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૨૮ જિલ્લો ૨૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૩૦ જિલ્લો ૩૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૩૨ જિલ્લો ૩૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૩૪ જિલ્લો ૩૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૩૬ જિલ્લો ૩૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૩૮ જિલ્લો ૩૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૪૦ જિલ્લો ૪૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૪૨ જિલ્લો ૪૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૪૪ જિલ્લો ૪૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૪૬ જિલ્લો ૪૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૪૮ જિલ્લો ૪૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૫૦ જિલ્લો ૫૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૫૨ જિલ્લો ૫૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૫૪ જિલ્લો ૫૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૫૬ જિલ્લો ૫૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૫૮ જિલ્લો ૫૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૬૦ જિલ્લો ૬૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૬૨ જિલ્લો ૬૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૬૪ જિલ્લો ૬૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૬૬ જિલ્લો ૬૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૬૮ જિલ્લો ૬૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૭૦ જિલ્લો ૭૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૭૨ જિલ્લો ૭૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૭૪ જિલ્લો ૭૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૭૬ જિલ્લો ૭૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૭૮ જિલ્લો ૭૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૮૦ જિલ્લો ૮૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૮૨ જિલ્લો ૮૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૮૪ જિલ્લો ૮૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૮૬ જિલ્લો ૮૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૮૮ જિલ્લો ૮૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૯૦ જિલ્લો ૯૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૯૨ જિલ્લો ૯૩ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૯૪ જિલ્લો ૯૫ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૯૬ જિલ્લો ૯૭ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૯૮ જિલ્લો ૯૯ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે
 ૧૦૦ જિલ્લો ૧૦૧ જે, જિલ્લો જિલ્લો બહારે જિલ્લો બહારે

"વાહ, કેવી મોટી મારીફત ! તું મારા બહાર !"
 હીરાસાહે કહ્યું "શાન્તિસાગર મહારાજ બેઠા પડ્યા હતા ત્યારે
 અને પવિત્ર હાથ લેવા દિવાનપરંતુ બાજુ બાજુ નિરુદ્ધ ૫૪
 રહેને બાજુ ૫૫ દરી. એ મહાપુરુષ બાજુ બાજુ મેંતો બહાર નહોતો
 સહ સહીએ, અને યોગ સંભવ જાણ એમને મારે બાજુ નિરુદ્ધ—
 એમને છે કે બાજુ નિરુદ્ધ—પુનઃપુનઃ પરાવર્તે. એમને બહાર પડી
 "બાજુમાં પિતા" વગેરે પદોથી કહીને બાજુ બહારી પેટમાં
 તો પુરવાર કરી બાજુ છે. મહામાયીએ તો, જે રહેને બાજુ
 મહારી, બાજુ ૫૬ રવા. બાજુએ હીએ તો જે બાજુ રહેને ૫૭
 કરી ૫૮ દરી છે: કું એમ બેઠા. બાજુ ૫૯ જે લેમણે પેટમાં
 "દરી" બાજુ દેશ મારે મહારી જે ૬૦ થઈને કરી દરી છે. એ
 દરી બાજુ બાજુએને ઉત્સાહવર્ધક અને બાજુને ત્રાસપ્રદ
 મહારી તો દેશ, એ બાજુની બાજુ દેશ તો, કું દરી ૬૧
 રાજી સંભળાવું. અને તે બાજુ સવારે ૬૨ મામ મેંતો દેશ સંભળ
 તે મહારી પીસામાં, જે છે."

"કેવા મરસ શુભ !" અમૃતમાસે કહ્યું "હીરાસાગર !
 તે દરી તો બહાર વાંચી સંભળાવે. કું, બાજુએ ! બાજુને કું
 નિદામાં બેઠેલ તો નથી કરાવતો ને ?"

"પીસકુસ નંદિ, સંલેખ !" કહેલા બાજુને સાથે નીકળ્યા
 "એ દરી રસપૂર્વક સંભળીયું, અને ત્યાર બાદ બાજુના પિત્રારો
 ૫૪ સંભળવાની કહેલેબારી રાખીયું."

હીરાસાહે મહામાયી શાન્તિસાગરજીના દરીની બાજુની
 પ્રતિપીસામાંથી બહાર કઢાડી. સંભળાવેલા સહ સંભળાવે દરી ૫૫
 બાજુ અને દમ રહે એકમતમાં સંભળવા તોયાર થયા વાચન
 એ રહે:—

તહમે ક્યાં ડભા છો ?

મહાનુભવે ક્યાં હોવામાં આવતો હોય તે
બાંધીઓ, તમે શું કરો છો ?

ગાંધીમાં આવેલ સમાજના સમાચાર જ શાંતિ છે ?
ધર્મશાસ્ત્રમાં આવેલ સમાજની વાતો જ શાંતિ છે ?
બાંધીઓમાં આવેલો હૃદયનો જ સંક્રમણ છે ?

તમે ક્યાં છો ?

તમારે માટે રાજકીય સુદેશીની તલવાર ક્યાં લટકે છે ?
તમારી વ્યાપારી સ્થિતિ કેવા લાયમાં છે ?
તમારી પ્રજાકીય એકતાની કેવી નળજાઈ છે ?
તમારો જાહેર જીવન કેટલો સુઘડ છે ?
તમારી સમાજસ્થિતિ કેટલી સહેલી છે ?
તમારું જ્ઞાન કેટલું નમાલું છે ?
તમારો આત્મા કેટલો મરલો છે ?
તમારો હૃદયના ઉદ્ધારનો પ્રસંગ કેવા ભોખમમાં છે ?

* * *

કાંઈ જુઓ છો ?—વિચારો છો ?

દુનિયાના ચારે ખૂણામાં ફરેક પ્રજા પોતાની બાહ્ય તેમજ
આંતર સ્થિતિની કાળજી કરવા લાગી પડી છે.
સમાજ, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને વ્યાપારને લગતા પ્રશ્નોનો
નીકાલ કરવા સર્વ પ્રજાઓ જાગી ઉઠી છે.

—લાખો યુવાનો મરી પુટશે તો વધી પડેલી કુમારી-
દાઓ અને વિધવાઓની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરીશું ?

—બહાદુર મરદાની ખોટ પડશે તે કેવી રીતે પૂરીશું ?

—વ્યાપારના રક્ષણ માટે ક્યા નવા ધંધાજ લખશું ?

—નવી પરિસ્થિતિઓને પહેંચી વળવા શિ-
ક્ષા ક્યા દેશકાર કરીશું ?

-દેશપરદેશના સંબંધો કેવી જાતના બાંધીશું ?

-બૂના અને નવા શત્રુઓના લયને કેવી રીતે રોકી રાખીશું ?

-ચેતના આરોગ્યને અંગે-ખાસ કરીને બાળકોની ખીલ-

અંગે-કેવી વ્યવસ્થા કરીશું ?

-યુદ્ધમાં થવાતા સૈનીકોની સારવાર કરતાં જવા સાથે દરેક મદા-

અતે આખખી ફુનિયામાં ફાટી નીકળતી ભયંકર ખીખારીઓને

વળવા શું તત્તવીજ કરીશું ?

-પદાર્થો અને નાણાંની અસાધારણ જથ્થો યુદ્ધમાં ખર્ચાઈ જવાને

મે યુદ્ધ બાદ જાન્યોની જે ભયંકર અંત જણાશે તેને પહેલાંથી

શું તત્તવીજ કરીશું ?

આવા આવા અનેક પ્રશ્નો ચર્ચાવા લાગ્યા છે:

ચેતનાઓ, ખરેખર અને કાયદા થવા લાગ્યા છે.

ચાયમાલ થવા પહોંચી ચેતવા કરતાં પહેલાંથી જ ચેતીને

રસ્તા ચેતવા દરેક દેશ લાગી પડ્યો છે.

* * *

પણ હિંદીઓ !

સેંકડો વર્ષથી ખુવાર થવા છતાં

દીન, આરોગ્ય, વ્યાપાર, કે રાષ્ટ્ર ક્ષાને અંગે ધોરણસરની

ચેતના કે હીલચાલ કરવા નવરા થયા નથી !

નિમાટે જીવવા કે મરવાનો સવાલ આવી ઉભો છે,

તેવે વખતે પણ ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર

અને એકદમ મળીને કામ કરવાનું

હજી આપણને સુઝતું નથી !

ધિકાર હો, આપણને !

શરમ છે આપણને !

પૂર્વે મુકાઓ, આપણી કહેવાતી ધાર્મિક પવિત્રતામાં !

એક સુંદર આગાદ શહેરમાં દાખલ થવા છંચતો એક આ-

ગા શહેરના દીવાની આસપાસ ફરતો ફરતો એકના એક ફરવાળા

સે આવતો તે જ વખતે તેને યુજલી આવતી અને ફરવાળો

તહમે કય્હાં ઉભા છો ?

મહાસુદ્ધે આખી દુનિયામાં ચળવળાટ ઉત્પન્ન કરી
ભારતીયો, તહમે શું કરો છો ?

છાપામાં માત્ર લડાઇના સમાચાર જ વાંચો છો કે ?
ધર્મસ્થાનોમાં માત્ર દૂરના મોક્ષની વાતો જ સાંભળો છો
ભાષણોમાં માત્ર કોમી હુમ્મણો જ લલકારો છો કે ?

તહમે કય્હાં છો ?

તહમારે માથે રાજકીય સુસ્કેલીની તલવાર કય્હાં લટકે ?
તહમારી વ્યાપારી સ્થિતિ કેવા લયમાં છે ?
તહમારી પ્રજાકીય એકતાની કેવી નળજાઇ છે ?
તહમારો જાહેર જીવન કેટલો સુઘડાલ છે ?
તહમારી સમાજસ્થિતિ કેટલી સડેલી છે ?
તહમારું જ્ઞાન કેટલું નમાલું છે ?
તહમારો આત્મા કેટલો મરેલો છે ?
તહમારો હમેશાના ઉદારનો પ્રસંગ કેવા જોખમમાં છે

* * *

કાંઈ જુઓ છો ?-વિચારો છો ?

દુનિયાના ચારે ખુણામાં દરેક પ્રજા પોતાની બાહ્ય તેમજ
આંતર સ્થિતિની કાળજી કરવા લાગી પડી છે.
સમાજ, આર્થિક, શિક્ષણ અને વ્યાપારને લગતા પ્રશ્નોને
નીકાલ કરવા સર્વ પ્રજાએ જાગી ઉઠી છે.

-ગ્રામ્યો પુરાનો મરી જાય તે વધી પડેલી કુમારી-
શક્તિ અને વિવશાઓની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરીશું ?

-અદાદર મરેલોની પેઠે પડે તે કેવી રીતે કરીશું ?

-વ્યાપારના મહત્ત્વ સંદેહ કરી કોઈ જગ્યા મંદાગત મહત્ત્વ ?

-નવી સમિતિનિયમે પડે તો વગર શિક્ષણપદ્ધતિમાં

ક્યા ક્યા રેશ્મર કરીશું ?

-દેશપરેશના સંબંધો કેવી જાતના ખાખીયું ?
 -જૂનો અને નવા રાજાઓના લેયને કેવી રીતે શક્તિ રાખીયું ?
 -પ્રજાના આરોગ્યને અને-ખાસ કરીને બાળકોની ખીસ-
 દને અને-કેવો અવસ્થા કરીયું ?

-યુદ્ધમાં પરાજિત સેનાિકોની સારવાર કરતાં જવા સાથે દરેક મહા-
 દને અને આખી દુનિયામાં શક્તિ નીકળતી અપરંકર ખીમારીઓને
 દોષી વગવા યું તબતીબ કરીયું ?

-પ્રાણી અને નાજુનિ અસાધારણ જથ્થો યુદ્ધમાં ખર્ચાઈ જવાને
 રિશ્વાતે યુદ્ધ બાદ બનેલી જે અપરંકર અંગત જથ્થો ત્વેને પહોંચી
 ગયા યું તબતીબ કરીયું ?

આવા આવા અનેક પ્રશ્નો થયાવા લાગ્યા છે.
 યોજનાઓ, ખરદા અને કાયદા થવા લાગ્યા છે.
 તાત્કાલિક થવા થઈ ચેતવા કરતાં પહેલાંથી જ ચેતીને
 દેશના યોજના દરેક દેશ લાગી પડ્યો છે.

આપણે વિદીઓ !

સેક્ટર વર્ષથી ખુવાર થવા છતાં
 મહાજન, અપરંકર, બાપર, કે રાષ્ટ્ર દેશને અને ધીરજમરની
 ધીમળા કે હીલચાલ કરવા નવા થવા નથી !

તેવાને માટે જીવવા કે મરવાનો સવાલ આવી ઊભો છે,

તેવે વખતે પણ અંભીનતાપૂર્વક વિચાર
 અને એકલા મળીને કામ કરવાનું
 હલ આપણને સુઝતું નથી !

ધિકાર હો, આપણને !

શરમ છે આપણને !

પ્રેમ, મુશ્કેલી, અપણી ક્ષેત્રની અભિરૂપિતનામાં !

એ સારા જાણના કહેવતના દમણ વરા કહેવતો એક અં-
 ધર કહેવતો દિલ્લે અપણા કરતાં રહેતો એના એક દરવાજા
 પાસે આપણે તે જ રખતે જેને પુલકો અપણી અને દરવાજા

તહમે કય્યાં ઉમા છો ?

મહાચુદ્ધે આખી દુનિયામાં ચળવળાટ ઉત્પન્ન કરી
ભારતીયો, તહમે શું કરો છો ?

છાપામાં માત્ર લડાઇના સમાચાર જ વાંચો છો કે ?
ધર્મસ્થાનોમાં માત્ર દૂરના મોક્ષની વાતો જ સાંભળો છો ?
ભાષણોમાં માત્ર કોમી હુમ્મણો જ લલકારો છો કે ?

તહમે કય્યાં છો ?

તહમારે માથે રાજકીય મુશ્કેલીની તલવાર કય્યાં લટકે ?
તહમારી વ્યાપારી સ્થિતિ કેવા લયમાં છે ?
તહમારી પ્રજાકીય એકતાની કેવી નબળાઇ છે ?
તહમારો જાહેર જીવન કેટલો મુઠ્ઠાલ છે ?
તહમારી સમાજસ્થિતિ કેટલી સડેલી છે ?
તહમારું જ્ઞાન કેટલું નમાલું છે ?
તહમારો આત્મા કેટલો મરેલો છે ?
તહમારો હમેશના ઉદ્ધારનો પ્રસંગ કેવા જોખમમાં છે

* * *

કાંઈ જુઓ છો ?—વિચારો છો ?

દુનિયાના ચારે ખુણામાં દરેક પ્રજા પોતાની બાહ્ય તેમજ
આંતર સ્થિતિની કાળજી કરવા લાગી પડી છે.
સમાજ, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને વ્યાપારને લગતા પ્રશ્નોનો
નીકાલ કરવા સર્વ પ્રજાઓ લાગી ઉડી છે.

—સાખ્યો કુતરો મરી પુરે છે તે વધી પડેલી કુમારી-
દાઓ અને વિધવાઓની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરીશું ?

—બદાદુર મરદોની એટ પડે છે તે કેવી રીતે પૂરીશું ?

—વ્યાપારના રહસ્ય મટે કયા નવા ક્ષત્રાજ લભ્ય ?

—નવી પરિસ્થિતિઓને પહેલો વગર શિક્ષણપદ્ધતિમાં

કયા નવા ફેરાર કરીશું ?

-દેશપરદેશના સંબંધો કેવી જવના બાંધીશું ?
 -જૂના અને નવાં રાષ્ટ્રોના સંબંધો કેવી રીતે રાકી રાખીશું ?
 -શ્રમના આરોગ્યને અગ્રિ-આસ કરીને બાળકોની ખીસ-
 અગ્રિ-દેવો વ્યવસ્થા કરીશું ?
 -મુદતમાં થવાતા

અને આપખો

મળવા શું તમ

-પદાર્થો અને નાણાંના અસાધારણ લંઘ્યો મુદતમાં ખર્ચામાં જવાને
 બિ મુદત બાદ બન્યાની જે અવસ્થા અંદર અંદર ત્યારે તેને પહોંચી
 શું લગવીજ કરીશું ?

આવા આવા અનેક પ્રશ્નો ચર્ચાવા લાગ્યા છે.
 ચોક્કસપણે, ખરેખર અને કાયદા થવા લાગ્યા છે.
 પાંચમાલ થવા પછી ચેતવા દરતાં પહેલાંથી જ ચેતીને
 રક્ષા ચેતવા દરેક દેશ લાગી પડ્યો છે.

આપને વિંદીએ !

સૌક્ય પર્વથી ખુવાર થવા છતાં
 મોન, આરોગ્ય, આપાર, કે રાષ્ટ્ર ક્યાને અગ્રિ પારલુમરની
 ચેતના કે હીલચાલ કરવા નવરા થવા નથી !

નિમાદે જીવવા કે મરવાનો સવાલ આવી ઊભો છે,

તેવે વખતે પણ ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર
 અને એકલ મળીને કામ કરવાનું
 હજી આપણને મુઝતું નથી !

ધિકાર હો, આપણને !

શરમ છે આપણને !

પૂર્વે મુશ્કેલી અવસ્થાની સ્થિતિમાં મુશ્કેલીમાં !
 કોઈ મુશ્કેલી અવસ્થાની સ્થિતિમાં મુશ્કેલીમાં !
 કોઈ મુશ્કેલી અવસ્થાની સ્થિતિમાં મુશ્કેલીમાં !
 કોઈ મુશ્કેલી અવસ્થાની સ્થિતિમાં મુશ્કેલીમાં !

ચડાવી ગયા પછી ખુજલી દૂર થતી ! તે ધાણીના બેલની મા
શહેરની આસપાસ ફેરા ફર્યા જ કરે અને પોતાની 'સહનશીલ
અને 'સમતા' માટે પોતાનાં વખાણ કર્યા જ કરે !

આપણે કીધા પાછળ ફેરતા અંધા છીએ !

કટોકટીના વખતે પણ
ખુજલીને તાણે થવાની ના આપણે કહી શકતા નથી

***

પ્રજાના જીવનમાં અલૌકિક પ્રસંગ એક જ વાર આવે !

તે પ્રસંગ ગયો, તો પ્રજાનું હમેશનું નસીબ

જે ભયંકર યુદ્ધ વખતે પણ જાગી શકતો નથી,
જે યુદ્ધ તો શું પણ આંતર વ્યવસ્થાનું યુદ્ધ પણ
શકતો નથી,

જે બીજા દેશોની દોડધામ જોવા છતાં પણ
જેટલુંએ ચૈતન્ય ખતાવતો ન

તે સમાજ મરવાને લાયક જ છે, મરવાને જ લાયક

***

ઓ હિંદીઓ !

ત્હમારા ધર્મો અને જ્ઞાતિઓની ખોટી ડંફાસ
નહિ તો પાંચ વર્ષને માટે પણ છોડા !

રહમજીને છોડ્યો તો હમેશને માટે તરી જ
રહમજીને નહિ છોડા તો જે ભયંકર ઉચલાપાયલી

યામાં થવાની છે તે પોતે ત્હમને લાત મારીને છોડા
પણ તે વખતે ત્હમારા હમેશના યુગનો

તો ભય જ ત્હમને મળ્યો હશે.

***

ઓ સમાઓ, સંસ્થાઓ, પક્ષો, પાર્ટીઓ

રહાપણપૂર્વક સઘળા વિરોધને દાબી રાખો.

અંદરનું અગ્નિ સ્ફુટી રહે.

હિંમતવાન કુરુક્ષેત્રનીવા સવાયા સદે તે

આમથી આકાશ-ગળવે, પણ હિંદુદરીના ચોવિતમાં
તિથી જ કુસંપનો રોગ ભયો નવાય છે. પૂર્વે મરા-
ઓ, રાજપૂતોએ અને પાછળથી મુસલમાનોએ આપ-
ધ અને કુસંપથી સંઘર્ષ ગુમાવ્યું હતું.

આજે 'પાર્ટી'વાળાઓ અને 'કેમી હક્ક'ના સ્વાથીએ
ત્યાના હકાપલમાંથી હાથ ન કઢાડતાં દેશને ઇતિહાસ
વાં બેઠા છે. દેશી રાજાઓ અને માખણીઓ, માન-
દના ગુલામો અને દહીં-દુધમાં પગ રાખનારાઓ, કેમી
રિસના આંગેવાનો અને 'ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ'
બેવા બેભુએટો ! દેશને ખરે વખતે દગો ના, દેશો-ના
દેશો-ના દેશો !

વચ્ચે ફક્ત ધર્મ જ હિંદને વચાવી શકે:

એકતાનો ધર્મ,
હુપદના ત્યાગનો ધર્મ,
સ્વાર્થત્યાગનો ધર્મ,
સ્વાદ્વાદનો ધર્મ,
વીરતા-નિકરતાનો ધર્મ,
ક્રિયાશીલતા (કર્મયોગ)નો ધર્મ,
તે જ ધર્મ-પછી તહેનું નામ બમે તે આ
તે જ ધર્મ મનુષ્યત્વને અને દેશને બચાવી શ

***

હિંદુવાસીઓ—

ધાર્મિક 'ક્રિયા'ઓ (rituals) છોડી ધર્મમય ક્રિ
(activities guided by religious spirit) આદરો

ધર્મ છોડી બ્યવહાર એકથ આદરો.

પાર્ટી છોડી પરમ અર્થને પકડો.

એક જ અવાજથી બોલો.

એક જ માર્ગ પર ચાલો.

એક જ દેકને પૂજો.

વિવિધતા માત્ર કાર્યક્ષેત્રની વહેંચણીમાં

થોડાકો વિદ્યાવૃદ્ધિની યોજનામાં લાગો.

થોડાકો સમાજસુધારાના યુદ્ધમાં મથો.

થોડાકો વ્યાપારવ્યવસ્થાની લડત કરો.

થોડાકો અંદરના ઐક્યના ચોક્કીદાર બનો.

થોડાકો-અને માત્રે થોડાકો-જેઓ કસાયલા-
કસોટીએ ચઢી ચૂકેલા-લોકમાન્યો હોય તહેમને જ માત્ર
રાજકીય લડતમાં લડવા દો; તહેમને માત્ર તહમારી
સમ્મતિશ્રદ્ધાપૂર્વક આપો.

***

દરેક ધર્મના સાધુઓ !

ઘણા દિવસો-રે વર્ષો-રે જમાનાઓ સુધી તહે
ભારતની રોટલી મફત ખાધી છે;

તહમારામાંના ઘણાખરાએ કાંઈ કર્યું હોય તો પ્રાયઃ
રોટલીને હરામ કરવા જેવું જ કર્યું છે.

તહમને તે જરૂર કુટી નીકળશે.

તહે એક દિવસ બૂટે હાલે મરશે.

આખા દેશના શાપ તહમારા ઉપર પડશે.

હજીએ પ્રાયશ્ચિતનો વખત છે.

હજીએ ખાજ હાથમાં છે

ઉઠો, ભગો, કમર કસો;

પ્રાંતોપ્રાંત અને ગામોગામમાં ઐક્ય, વિદ્યા, સ-
માજસુધારણા અને ઉત્સાહનો પવન પુકો.

લોકોને જ્ઞાનનાં ચક્ષુ આપો.

લોકોને એકતાની હુંફ આપો.

લોકોને ઉત્સાહની સહિત આપો.

લોકોને આંતરવ્યવસ્થાનાં કાર્યક્ષેત્રો આપો.

વરસાદ, પૂન, તહમારા યુવનોં દર્શન, યાત્રા, દિવ-

જલસા, નવાં મકાનો ઇત્યાદિ મુર્ખ પાછળ ખર્ચ
કોકોને રોકો.

।ત્ર વિદ્યા પાછળ જ ખર્ચ કરાવો.

।ત્ર પ્રગતિ પાછળ જ દામ ખર્ચાવો.

રોધેર-ગામોગામ-ફરી ફેડો કરો.

અક્ષીના સ્પર્શથી પાપ લાગે તો એ વર્ષ પછી પ્ર-
લય થાઇ નાંખવો.

।પ ત્યાં જ ઘેંટો છે, જ્યાં સ્વાર્થનો કચરો છે.

સાફ હૃદયને પાપ ઘેંટતું જ નથી.

અને ઘેંટો તો એકાદ તંપથી સંચેરી નાલગો !

સ્ત્રિ હિંદીઓનાં આંતર કચરા ધોઈ નાલો.

ત્રીઓ, પુરુષો અને ઘાલફોનાં હૃદયમાં

નવું ચેતન રેહો.

મો, સ્વાર્થ, લોભ, ક્રૂપદ, ગુસ્તી પાલળ શત્રુ થઈને પહો-

સાધુઓ, પત્રકારો, કોમી આગેવાનો !

તેજની અંદરનો કચરો સાફ કરવાનું અને

તેમાં શક્તિ વેરવાનું કામ તમારું છે,

તે હમણાં જ સ્વીકારો,

અથવા હમેશને માટે દેશને ગરદન મારો.

સ્દવારથી સાંજ મુખી

લગાડના સમાચાર માટે શું કરવા યોગ્ય ફેડો છે ?

એનું સહસ્ય તરફે શું સદમજવાના હતા ?

યાદ રાખો કે,

વિવિધતા માત્ર કાર્યક્ષેત્રની વહેંચણીમાં

થોડાકો વિદ્યાવૃદ્ધિની યોજનામાં લાગો.

થોડાકો સમાજસુધારાના યુદ્ધમાં મથો.

થોડાકો વ્યાપારવ્યવસ્થાની લડત કરો.

થોડાકો અંદરના ઐક્યના ચોક્કીદાર બનો.

થોડાકો-અને માત્ર થોડાકો-જેઓ કસાયલા-
કસોટીએ રહી ચૂકેલા-લોકમાન્યો હોય હેમને જ માત્ર
રાજકીય લડતમાં લડવા ઘો; હેમને માત્ર હમારી
સમ્મતિ શ્રદ્ધાપૂર્વક આપો.

***

દરેક ધર્મના સાધુઓ !

ઘણા દિવસો-રે વર્ષો-રે જમાનાઓ સુધી હમે
ભારતની રોટલી મફત ખાધી છે;

હમારામાંના ઘણાખરાએ કાંઈ કર્યું હોય તો પ્રાયઃ
રોટલીને હરામ કરવા જેવું જ કર્યું છે.

હમને તે જરૂર કુટી નીકળશે.

હમે એક દિવસ જૂઠું હાલે મરશો.

આખા દેશના શાપ હમારા ઉપર પડશે.

હજીએ પ્રાયશ્ચિતનો વખત છે.

હજીએ બાજી હાથમાં છે

ઉઠો, જાગો, કમર કસો;

પ્રાંતોપ્રાંત અને ગામોગામમાં ઐક્ય, વિદ્યા, સ-
માજસુધારણા અને ઉત્સાહનો પવન પુકો.

લોકોને જ્ઞાનનાં ચક્ર આપો.

લોકોને એકતાની દુંડ આપો.

લોકોને ઉત્સાહની શક્તિ આપો.

લોકોને આંતર્યવસ્થાનાં કાર્યદેવો આપો.

સરખા, પૂજા, હમારા રાજાનાં સમર્થન આપો.

દમણાં જ કદ ચયેલા મહાયુદ્ધમાં વહાદુર ઓગ્રજો જીતશે
અને અગિયા પર શત્રુ નહિ જ આવી શકે;

તો પણ

હિંદને માથે નવાં મ્હોટાં સંકટો ઉભાં જ છે.

આખી દુનિયા લડાઈને પરિણામે બદલાઈ ગઈ હશે.

તહમને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહિ હોય એવાં

નવાં સંકટો દુનિયા ભેશે,

અને હિંદ તહેમાંથી મુક્ત રહી શકશે નહિ.

અંદરની અને બહારની સ્થિતિઓ

હિંદને ગુંગળાવી દેશે.

ઓ ભલા હિંદીઓ ! એ વિધિના આંકડા મિથ્યા થવાના ન

તે સ્થિતિઓ તહમે બદલી શકો નહિ,—તો સહન

કરવા જેટલી તો શક્તિ તહમારામાં ઉત્પન્ન કરો !

* *

ચોક્કસ માનજો કે,

તહમારી એકાન્તિક દયાની માન્યતાઓ,

સુદ્ધને પાપ માની ગાળો દેવાની ટેવો,

દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાને પાપ માનવાનાં શિક્ષણો,

તહમને હવે કામ લાગવાનાં નથી.

તહમને લાંબે રાગડે એવાં ભાષણો આપનારા

માત્ર તહમારા ખુની બનશે.

ઋષભદેવનો પ્રાથમિક જમાનો આજે નથી, અને

છતાં ઋષભદેવે પોતે સુદ્ધકલા શિખવી હતી,

અને

બુગલીઆ ધર્મ નિવાર્યો હતો.

ઓ બુગલીઆઓ ! આજે તહમને નવો ઋષભદેવ ભેઠએ છે

નહિ કે બુગલીઆ ધર્મના ઉપદેશકો !

પ્રિયિત ધર્મે 'સદ્ગતિ' જલજ્વાળા ગાત્ર ઉપર ફેલેલ તમાચો માં
 ધર્મો ગાત્ર પશુ ધર ' એ સિદ્ધાન્તને બદલવો પડ્યો છે
 આપણોએ ગીતાનો અર્થ બદલ્યો છે.

પ્રૃથુ ધર્મને માનનારે જીવપાન ગૌતમ બુદ્ધના સિદ્ધાન્તને
 નવું સ્વરૂપ આપી ચુક્યું છે.

મુરોપના પેશીનોરદે અને 'આંતઃકરણના અવાજ' ના
 પાયાઓ તથા ખ્રિસ્તી ધર્મગુરુઓ પશુ; બુદ્ધર્મ બેડાયા

હિંદના સુદ્ધીભર વૈષ્ણવો અને જીવહયાપ્રતિપાલકો
 શું આખી દુનિયા કરતાં વધારે બુદ્ધિવાળા હોવ
 દાવો કરી શકે ?

યુગ પલટાયો છે.

નવા યુગમાં ધર્મનું નવું જ સ્વરૂપ ચાલવાનો કાય
 છે, અને તેમજ થશે.

દરેક તીર્થંકરે નવું શાસન રચ્યું છે.

તહમારે માત્ર 'બોમ્બુ' બદલવાનું છે.

મેળાવડામાં છોકરીઓના ગરબા ગવડાવી ખુશ થાઓ છો ત
 બદલે ઉછળતા લોહી વાળા છોકરાઓના વીરતાભર્યા સંવાદો સાં
 જવામાં રસ લેતા બનવાનું છે.

સામાયિક-દર્શન-પૂજન વડે 'કંડા' થવાને બદલે તહેમાંથી
 શક્તિ મેળવવાની છે. મંદિરોના દરવાજે 'સિંહ' શું અમથો
 રાખો છે કે ?

મહાપુરુષોને 'પુરુષસિંહ' શું અમથા જ કહો છો કે ? ત
 અને અભિગ્રહ, નિયમ અને બાધા સશક્ત અને કઠણ બનવામાં
 નહિ તો શું સુંવાળા સુસ્ત અને હીચકારા બનવા માટે કરો છો કે

++

યુગ વદલાયો છે:

‘યુગ પ્રધાન’ ઉત્પન્ન કરો !

‘યુગપ્રધાન’ ઉત્પન્ન કરવો એ જ તહમારે ધ્યેય બેઠ્યો
 ‘યુગપ્રધાન’નાં સ્વપ્ન એ જ તહમારો આનંદ બનો !

17
 18
 19

[illegible][illegible][illegible]

: 'માનુષ્ય' એટલે માણસ, 'પિતૃકૃમિ' એટલે પિતાનાં કૃમિ, 'સ્વર્ગ' એટલે સ્વાર્ગ, 'ભૂત' એટલે ભૂત, 'દેવ' એટલે દેવ, 'અર્ચ' એટલે અર્ચ, 'શ્રી' એટલે શ્રી.

તમારા કાવિધ્યના તાલક કહે જ-એ જ કહેવોથી—
સંજ્ઞા નવૃત્તિ કરે; એ આટે જ કહે, એ આટે જ જાણે. એ
આટે જ પસંદ, એ આટે જ બધાર કરે. એ આટે જ પદ
પાણી; એ આટે જ મરે.

યુગ પ્રધાન, યુગ પ્રધાન—

એ એક જ લંબારો મંદ્ર બનાવે.
 એ એક જ લંબારું રૂંધે બનાવે.
 એ એક જ લંબારી આશા હો !
 એ એક જ લંબારું જીવન હો !

યુગપ્રધાન ઉત્પન્ન કરવા સ્વાતર—

ખીજી સઘળી ચીજોનો ભોગ આપો.

આખી સમાજરચના બદલી નાખો.

સ્ત્રીઓને બુદ્ધિશાળી બનાવો,

કારણ કે સ્ત્રીની બુદ્ધિ જ સંતાનમાં આવે છે.

પુરૂષોને બહાદુર બનાવો,

કારણ કે પુરૂષની ઈચ્છાશક્તિ જ સંતાનમાં ઉતરે.

બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી અને બહાદુર પુરૂષોને જોડવા

નડતાં બધાં બંધનો તોડી નાંખો.

નાલાયક સ્ત્રી-પુરૂષને સંતાન ઉત્પત્તિ કરવાની સગવડ ન આપો. તહેમની દયા તહેમને ડુબાવશે.

‘દયા’ને નહિ, પણ ‘સુક્રિ’ને ધ્યેય બનાવો.

‘દયા’ને નહિ, પણ ‘ઉપયોગીતા’ને ધ્યેય બનાવો.

દયાને નહિ પણ યુગપ્રધાનને ધ્યેય બનાવો.

તદ્દન નમાલાને બચાવવામાં વીર્ય અને વખત ના ગુમા માલવાળાને વધારે માલવાળા બનાવો.

લાગણીઓને વશ ન થાઓ;—

‘યુગપ્રધાન’ની મહાન આશાને જ વશ થાઓ.

ધ્યાન રાखો કે,

જેવાને તેધું જ મળે છે.

જેવા આપણે હોઈએ તેવા જ ગુરૂ મળે.

જેવા આપણે હોઈએ તેવા જ નાયક મળે.

‘યુગપ્રધાન’ લાવવો હોય તો—

તેને યોગ્ય સમાજ બનાવો.

તેને સ્વદેશવાસી યોગ્ય બનાવો.

તેને પીછાનવાસી યોગ્ય બનાવો.

નમો સત્યમાની કરે નહિ જ કરી રહે,

નમો સત્યમાની નહિ જ પીછાની કરે.

તીર્થંદ્રી પડે આવીને દેવેદિગંધને મુઠા નહિ જ મુઠા.

ગ્રામપ્રધાનને લાવવા—

ગ્રામપ્રધાન આવે ત્યારે તેને પીછાનંદા—

ગ્રામપ્રધાનના 'સેનિકો' બનવા—

ગ્રામપ્રધાનનો લાભ લઈ 'મુક્તિ' મેળવવા—

તેને આજ્ઞાથી જ કમર કસે.

તેમણે સંતાનોને તૈયાર કરે.

તેમણે સંતાનો દ્વારા જ તેને, ગ્રામપ્રધાનને બોધ કરે.

સંતાન—વીર સંતાન—યુગપ્રધાનને ધન્ય આપે એ.

સંતાન—બસ એ એક જ ધ્યેય! પાછળ દીવાના બને,

એક જ પુનઃપ્રયાસ, એ એક જ માર્ગ ગતિ કરે, એ એક

દૃષ્ટિ બધી સમાજરચના બદલી નાખે.

એ એક જ દૃષ્ટિ શિક્ષણપદ્ધતિ અને વ્યાપક

પદ્ધતિ બદલી નાખે.

અને વહેમ અને ભય અને શંકા અને પાપના અને તિ

શિષ્ટિ આપે.

લગ્નની સંસ્થાને સુધારો.

શક્તિદાતા જ્ઞાનનો વહોઝો પ્રચાર કરો.

યુવાનોને કુસ્તીવાજ પહેલવાન બનાવો.

ગેયની મહાગાંઠ રચો.

ઉત્સાહ અને 'સ્વદેશી'ની આગમાં ફીલો.

તો જ

તેમને વદલાતા યુગ સાથે આવતાં અસહ્ય

સંકટો સહન કરી શકશે,

અને જીવી શકશે.

યુગપ્રધાન ઉત્પન્ન કરવા સ્વાતર—

ખીલ સધળી શીઝેનો લોગ આપો.

આખી સમાજરચના બદલી નાખો.

શીઝોને બુદ્ધિશાળી બનાવો,

કારણ કે ઓની બુદ્ધિ જ સંતાનમાં આવે છે.

પુરૂષોને બહાદુર બનાવો,

કારણ કે પુરૂષની ઈચ્છાશક્તિ જ સંતાનમાં ઉ

બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી અને બહાદુર પુરૂષોને જોડવ

નડતાં બધાં બંધનો તોડી નાંખો.

નાલાયક સ્ત્રી-પુરૂષને સંતાન ઉત્પત્તિ કરવાની સગ
ન આપો. તહેમની દયા તહેમને કુબાવશે.

‘દયા’ને નહિ, પણ ‘મુક્તિ’ને દ્યેય બનાવો.

‘દયા’ને નહિ, પણ ‘ઉપયોગીતા’ને દ્યેય બનાવો.

દયાને નહિ પણ યુગપ્રધાનને દ્યેય બનાવો.

તદ્દન નમાલાને બચાવવામાં વીર્ય અને વખત ના ગુમ
માલવાળાને વધારે માલવાળા બનાવો.

લાગણીઓને વશ ન થાઓ;—

‘યુગપ્રધાન’ની મહાન આશાને જ વશ થાઓ.

ધ્યાન રાખો કે,

જેવાને તેવું જ મળે છે.

જેવા આપણે હોઈએ તેવો જ ગુરૂ મળે.

જેવા આપણે હોઈએ તેવા જ નાયક મળે.

‘યુગપ્રધાન’ લાવવો હોય તો—

તહેને યોગ્ય સમાજ બનાવો.

તહેને સ્વહમજવાને યોગ્ય બનો.

તહેને પીછાનવાને યોગ્ય બનો.

નબજો સખગાની કદર નહિ જ કરી શકે,

મૂર્ખ ગાનીને નહિ જ પીછાની શકે.

તીથકરો પાસે આવતાં દેવદેવિમાનોને મૂઢા નહિજ નિહ

યુગપ્રધાનને લાવવા—

યુગપ્રધાન આગે તરફારે રહેને પીછાનવા—

યુગપ્રધાનના 'ફેનિકો' બનવા—

યુગપ્રધાનનો લાભ હાથે 'સુક્તિ' મેળવવા—

તમે આજથી જ કંઈ કરો.

તમારા સંતાનોને તૈયાર કરો.

તમારું સંતાનો દ્વારા જ તમે યુગપ્રધાનને જીતી શકો.

સંતાન—વીર સંતાન—યુગપ્રધાનને જન્મ આપે એવાં

સંતાન—જસ એ એક જ ક્ષેત્રમાં પાછળ દીવાના બને, એ

એક જ મૂળ મચાવે, એ એક જ માર્ગે ગતિ કરે, એ એક જ

રહિયો બધી સમાજરચના બદલી નાખે.

એ એક જ રહિયો શિક્ષણપદ્ધતિ અને વ્યાપાર

પદ્ધતિ બદલી નાખે.

બરે પદેમ અને ભય અને શંકા અને માપના કરને તિલાં

ભણે.

જમતી સંસ્થાને સુધારો.

શક્તિદાતા જ્ઞાનનો વહેજો પ્રચાર કરો.

યુવાનોને કુસ્તીવાજ પહેલવાન બનાવો.

વિવરની મઠાગાંઠ રચો.

વજાહ અને 'સ્વદેશી'ની આગમાં ફીલો.

નો જ

હમે ઘડલાત્તા યુગ સાથે આવતાં અસાધ

સંકટો મટાડી કરી શકશો,

અને જીવી શકશો.

જોઈ નર ફરીથી સાંભળો—
 બીજી નર ફરીથી સાંભળો—
 ત્રીજી નર ફરીથી સાંભળો—

૩

હવે નહિ જાગો તો જરૂર મરશે
 દેશકાળ આજે તદ્દન વદલાઈ ગયા
 ભયંકરમાં ભયંકર ભય માથે ભમે છે!

તા. ૬.—૬. સ. ૧૯૨૯ માં 'નવયુગ' શરૂ થશે
 પહેલાં તમામ દુનિયા પર 'પ્રકૃત' ધાગનો વિનાશક પવન
 ધમકી ફાટશે અને આજે દરેકના પશુ ન ઘણું શકે એવા
 સંકેતો વચ્ચે દુનિયા પસાર થશે, એમ યુરોપ-અમેરિકાના
 પાદરીઓ એમના ધર્મશાસ્ત્રને આધારે કહે છે. જેઓ ખ
 દુઃખ અને ભૂખ અને હાડભારી સહન કરવા જોઈલા 'રીડા
 દશે તેઓ જ તે આશૂતને તરી પાર કરશે અને નવયુગની
 ખુશનુમા દવા જોગતી થકશે. લગભગ આવું જ કાંઈક કથન
 પણ પાણીઓ કરી ગયા છે. આવા ધર્મગ્રંથો અને જ્યોતિષ
 ખરા હોય છે, ખોટા હોય છે, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિના અભ્યાસ
 પણ દુનિયાને માથે-ખાસ કરીને હિંદને માથે-મોઢાં અને
 હાથક સંકેતો જાણી રહેલાં જાણાય છે. કરવાનું માત્ર એટલું
 કે દરેક વ્યક્તિએ પોતાને સુધારવી. એવો નર સદાય સુખ

તાલીઓની ગળાનો વચ્ચે દરેક પૂરો રયો. તમામના વચ્ચેમાં
 જે એકાએક વિગળેનો દીવો પ્રકટ્યો હોય, એવી અસર થઈ. એ
 સરે દાઢ વાગાડખરને આભારી નહતી, પણ મહાભારી શાન્તિ-
 ભરતી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક શક્તિને આભારી હતી.
 ૨ ફેરફારને સૈદ્ધાંતોનો સમય સામે તેવા ફેરફારો થોડા દિવસો કે
 યોડા દસકામાં પ્રસૂ થવા શક્ય છે, પણ તેમ થવા માટે એવી
 વ્યક્તિની અપેક્ષા રહે છે કે જે બક્ષિત પ્રત્યુભાવિતાના વૃદ્ધિને સ્પર્શ
 કરી શકે, એ સૂક્ષ્મ ભૂમિકા પર પોતાનું ધ્યાન કરી શકે. એ સૂક્ષ્મ
 ભૂમિકા પર ધ્યાન કરનારનું પોતાનું વૃદ્ધિ થઈ જ રહ્યું હોય તેને જોઈને
 કે જોઈને તેમાં તેના અમર્યાદિત શક્તિ પરાવના આત્મા અથવા
 આત્મા અનેક દીરજો એકરથાને કેન્દ્રીભૂત થઈ, અસાધારણ પરિ-
 ભ્રમો ઉપજાવી શકે.

“શુદ્ધરયો!” અમૃતલાલ જોડ્યા “મહાભારતીએ બરાબર
 રખતે અને બરાબર સ્વરૂપમાં આપણા ધર્માદને સ્પર્શરૂપ આપ્યું છે.
 આખી દુનિયા અને આપણી માતૃભૂમિ આજે હર્ષ સ્થિતિમાં છે,
 અને અવિશ્વ દેવું બપોર છે તે સર્વનો અભાસ પણ થોડાં સમયો
 દરમિયાન આપણે તેમણે સંધ્યાને ‘જગાડવા’ પ્રયત્ન કર્યો છે અને
 જાગીને શું કરવું તે પણ સ્પષ્ટ થયું છે. સાચી વધારે ખુબી તો
 એ કરી છે એમણે તમામ હિંદીઓને એક ‘લક્ષ્ય’ (Goal)
 આપ્યું છે. લક્ષ્ય બગર અનુભવ પોતાની શક્તિઓ એક સ્થાને કે
 એક પ્રયત્નમાં એકઠી કરી શકતો નથી અને એક તરખસાની
 માટે થડીમા આમ ને થડીમા તેમ હડી જવન વેડી નાખે છે.
 જ્ઞાન પુરુષ તે છે કે જે સમાજને ‘લક્ષ્ય’ આપે. એક માનવ
 ‘લક્ષ્ય’ બાજક હોય છે, તેથી તે બાળકની સદીસલામત
 ખાતર અને આગાહી ખાતર માતા હરેક સંકટ સદન કરે છે
 એટલું જ નહિ પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક સદન કરે છે. એ બાળક
 ખાતર મરવું જરૂર હોય, બીમારી કે અપકીર્તિમાં પરિણમે એવું
 ધ્યાન કરવું જરૂર હોય, અગર મરણને પણ યોગાવીને કદમય
 જવનર દસાવી રાખવું જરૂર હોય, તેમ નેમ કરેલા એક માતા
 આપણાપણ અને પ્રસન્નતાપૂર્વક નેમાર દેવ છે. માતા પોતે તો
 જવનર દસાવી રાખવા પણ ઇચ્છતી નથી તેમ જવનરનો અંત
 લાવવા પણ ઇચ્છતી નથી; પોતાના બાળકની સદીસલામતી અને

ઓછામાં ઓછી દેખરેખથી આપોઆપ ચાલ્યા કરે એવી જાતની
વ્યવસ્થા કરવા તરફ ધ્યાન આપ્યું. મનુષ્ય જાતિનાં હૃદયોના આ
અવલોકનથી તહેને જણાયું કે મનુષ્યજાતિમાં મુખ્યત્વે ચાર પ્રકૃતિ
(instinct) છે, તેથી તે ચાર પ્રકૃતિઓ મુજબ સમાજના આ
વર્ગે બનાવ્યા: આહાણ અથવા વિદ્યામાં જ રસ લેનારા, કૌશલ
અથવા સૌર્ય જેની પ્રકૃતિમાં છે તેવા, વૈશ્ય અથવા ધનપ્રાપ્તિ
ધનવ્યવસ્થામાં જ જહેને મગ્ન પડે તેવા, અને શુદ્ર અથવા ખીજા
સેવા બજાવવા સિવાય ખીજું કંઈ જેનાથી બની શકતું નથી એવો
આ ચારે પ્રકૃતિવાળાની દુનિયાના સંરક્ષણ માટે આવશ્યકતા
અને દુનિયામાંથી કોઈ કાળે આ પ્રકૃતિઓ નાશુદ થઈ શકે તે
નથી, એ વાત બરાબર જાણનાર થોડીએ ચારે પૈકી એકેને નાશ
કરવાની કે બિચારી કદાકવાની કે ચારેને 'સરખા' બનાવવાની
કામના પાશુ કદાપિ કરી નહોતી; પરંતુ ચારેને જૂદા જૂદા વર્ગમાં
બેંચી નાખી, ચાકેક પ્રકૃતિના પ્રતિનિધિ તુલ્ય મનુષ્યોના આ
વર્ગ રચાયા, દરેક વર્ગને તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ કાર્ય સોંપી
અને એવી જ 'બાવનાઓ' (concept) લેખને આપી, કે
બાવનાની પૂનમથી તેઓની તે પ્રકૃતિ દિનપરદિન વિકાસ પામી
જાય અને આખરે એકલી હક્તો વિકાસ થાય કે તે કાઠીને
તે મર્યાદા તૂટીને—તે મનુષ્યો હવેનર પ્રકૃતિમાં કાપલ થાય, અને
કમલ: 'આહાણ' અને પછી 'થોડી' પણ બની શકે. દરેક વ્યક્તિને
આજે કંઈ એવી દરેક નહોતી કે તેણે અમુક વર્ગમાં જ જઈને
પુરી કરવી, તેમ એવી પણ દેવ નહોતી કે તેણે કમલ
એ પછી એક વર્ગમાં પતાર કરવું જ. પ્રત્યેક પ્રાચીન ધર્મને
એક 'કુલામ' અને પ્રત્યેક શાસ્ત્ર દિલ્લે નિઃ શુદ્ધ મન:પરવેશ
જાણતું કે થોડી બની શકે છે અને તે વર્ગે તે જાતે: કોઈ
જે સમાજવ્યવસ્થા મુજબે: કોઈક કામમાં સંપાદા કરતાં મુલાખતે
જાણતે: 'આહાણ' કે થોડી મનુષ્ય શક્તિ હોય તે વળગવ્યવસ્થા
આવશ્યક નિર્ણય સમાજવ્યવસ્થા કે જે મુજબ: કોઈક
કામને જાણતા અને જાણનાર હોય તે જાણનારને જાણતા

જે કોઈક કામને જાણનાર અને જાણનારને જાણતા
જાણનારને જાણનાર અને જાણનારને જાણતા
જાણનારને જાણનાર અને જાણનારને જાણતા

શી પશુ એક સ્વતંત્ર આત્મા-એક યોગી-ઉપાસની યક્તી નથી
 જીવ્યવસ્થા શું કિસામમાં છે? - પૂરના યોગીએ ગુલામનો
 નિર્ભયો એમ કહેવાનો કાંઈ અર્થ હોય તો તે એટલો જ કે
 પ્રકૃતિના અસ્તિત્વનો ત્વેણે સ્વીકાર કર્યો, નહિ કે સ્વતંત્ર
 જાણને બધાભારથી ગુલામ બનાવ્યો. ત્વેણે ગુલામને સમાજના
 નુ સાધન બનાવ્યો. અને વગી સાથે સાથે ગુલામના વ્યક્તિ-
 વર્તમાને પણ સંબંધિત બનાવ્યો. હતા. તે વખતે ઘોડામાં ઘોડા
 થી મુંદરમાં મુંદર સમાજવ્યવસ્થા થતી, તેનું દારણ જ
 નું કે વ્યવસ્થા પ્રમાણ પ્રયોજક-સમાજરૂપી પડીઆળનો યોજક
 માણી-અતિ નિપુણ હતો, કુદરતના છપામાં છપાં તરવેને જોઈ
 એનો સંબંધ હતો. એણે માંત્ર અમુક મિત્રાંતો, શોધ્યા અને
 સિદ્ધાંતો મુજબ પડીઆળનાં ચક્ર 'એટલા', કે જેથી કમાન
 પાંચાપ વાલની રહે અને તેના પછાંથી ચારે ચક્ર ગતિમાન
 રહે, એટલું જ નહિ પણ એમની ગતિ પડીઆળના મુખ
 ર એક પરિજામ બતાવવામાં ચૂકે નહિ. કમાન રૂપ રાખને
 એ અવસ્થાનું, અને ચક્ર રૂપ ચાર વર્ગોને કોઈ કોઈ વખત સાં-
 રવાનું તથા તેમ પુરવાનું કામ, અવારનવાર પાકતા યોગીથી
 એ મુંદર યોગી રાગમાં જાંઠી (પ્રત્યક્ષિત) પ્રેરતો અને યોગી
 કે કમાન અપોઆપ 'હરી શ્વા' - કલસવા-વિસ્તરવા-મથતી. એની
 કિંવા સ્વર્ગમાં અમેને 'સલાવનાર' રમી પડતી. અદારે દેશમાં
 પ્રવેશી અસ્થ શ્વા, નવા યોગી ન પોરી ચક્ર એવી પ્રત્યક્ષ રવા
 છે, દેશી યોગીએ કે યોગીનામધારીએ પાસવા સાખ્યા, ત્યારે
 અને કલિ પ્રેરવાનું કામ અદારી પડ્યું અને તેથી રાગએ 'બધ
 કર' નેવા અને પરિજામે મધાયા, તુલ્ય, મહાન ઇસિએસામાં,
 કિંમતી પશુ હવથ શ્વા કાળા અને અદારે કમાનની એ સિરિતિ
 કરે અદારે કોની સિરિતિ કમાન રહેવાની આંકા બાંને જ રાખી
 કોર નેથી સરંચ એવ્યવસ્થા, અંધારૂપી, અંધરતા, ખૂટવા, તુલ્યતા,
 નેવતા નિર્માત્રાત મુલાવી કલિ જ શ્વા કાળી અને એ સિરિતિ
 એવે વખત કામુ રહેવાને પરિજામે અમુકેની પ્રકૃતિ રૂપ કદ પડી
 એ જ કાળુ છે કે આખ્યા કિંદી રૂપ પશુ અદાર કાળુ 'અદાર'
 અદાર જ કાળુ નહિ. શુ કાળકાળી કે શુ કાળકાળી, શુ અદાર-
 કિંદી કે શુ અદારકાળી, શુ કાળુ કાળી કે શુ કોન કાળી

ઓછામાં ઓછી દેખરેખથી આપોઆપ ચાલ્યા કરે એવી જાવ્યવસ્થા કરવા તરફ ધ્યાન આપ્યું. મનુષ્ય જાતિનાં હૃદયોના આ અવલોકનથી તેને જણાયું કે મનુષ્યજાતિમાં મુખ્યત્વે ચાર પ્રકૃતિ (instinct) છે, તેથી તે ચાર પ્રકૃતિઓ મુજબ સમાજના વર્ગ બનાવ્યા: બ્રાહ્મણ અથવા વિદ્યામાં જ રસ લેનારા, ક્ષત્રિ અથવા શૌર્ય જેની પ્રકૃતિમાં છે તેવા, વૈશ્ય અથવા ધનપ્રાપ્તિ ધનવ્યવસ્થામાં જ જોડેને મગ્ન પડે તેવા, અને શૂદ્ર અથવા ખીજા સેવા બળવવા સિવાય ખીજું કંઈ જેનાથી બની શકતું નથી એ આ ચારે પ્રકૃતિવાળાની દુનિયાના સંરક્ષણ માટે આવશ્યકતા અને દુનિયામાંથી કોઈ કાળે આ પ્રકૃતિઓ નાબુદ થઈ શકે નથી, એ વાત બરાબર જાણનાર યોગીએ ચારે પૈકી એકેને ના કરવાની કે બિધારી કદાકવાની કે ચારેને 'સરખા' બનાવવા કલ્પના પણ કદાપિ કરી નહોતી; પરંતુ ચારેને જૂદા જૂદા વર્ગ બંધી નાખી, એકે પ્રકૃતિના પ્રતિનિધિ તુલ્ય મનુષ્યોના આ વર્ગ સ્થાપી, દરેક વર્ગને તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ કાર્ય સોંપી અને એવી જ 'ભાવનાઓ' (concept) લેખને આપી, કે ભાવનાની પૂજાથી તેઓની તે પ્રકૃતિ દિનપરદિન વિકાસ પામી જાય અને આખરે એટલી દક્ષતા વિકાસ થાય કે તે દાદીને ને મર્યાદા પૂરીને-ને મનુષ્યો હવેતર પ્રકૃતિમાં દાખલ થાય, એ કમલ: 'બ્રાહ્મણ' અને પછી 'યોગી' પણ બની શકે. દરેક બક્ષિ આમે દર્શ જેવી કરજ નહોતી કે તેણે અમુક વર્ગમાં જ જઈ પુરી કરવી, તેનું એવી પણ કરજ નહોતી કે તેણે કમલ એક પછી એક વર્ગમાં પસાર કરવું જ. પ્રત્યેક પ્રાચીન ક્ષિત્રે એક 'મુલાકાત' અને પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું નિર્દેશ એક મુદ્દ મદ નવ્યવેત્તી સ્થાપિ કે સોની પર્તી સહ્યે છે અને તે તરફ ને પુરવેલ છે. જે સમાજવ્યવસ્થા હવાઈનું કિરણ કાલક કાલક હવા મુલાકાત મનુષ્યોના (કાલક કે સોની) બનવા સક્ષમ થાય તે સમાજવ્યવસ્થા આજે સમાજને નિર્દેશ સમાજવ્યવસ્થા કે જે મુલાકાતું કિરણ કાલકી નાખવા કાલે અસ્થિતિ હો છે હવા જે પાકે એ કાલક

* હરિજનને અને હોળકને અને મુદ્દાને ના પાડે એ નિર્દેશ સમાજવ્યવસ્થા સમાજવ્યવસ્થાની ૧૯૩૭ અને ૧૯૪૭ નિર્દેશ સમાજવ્યવસ્થા સમાજવ્યવસ્થા

૧. જેવું એક સર્વત્ર જાણા-એક પેઠી-૧૦૦૦ થી વધુની મળી
 જાયવરણા શું વિસાવમાં છે ? પાંચના ને પંચમે મુલ્યવર્ધનો
 નાણો એમ રહેવાનો કાંઈ અર્થ હોય તે ને ચિરંતો ૭૦ થી
 પ્રકૃતિના અસ્થિતિવનો હોયે સ્વીકાર કરે, નહિ કે ભવતંત્ર
 જોતે મહાપ્રારથી મુલામ પનાઓ. તેને મુલામને મહાપ્રારના
 સાધન બનાવ્યો અને વળી સાધે સાધે મુલામના અધિક-
 માંસને પણ સંભવિત બનાવ્યો હતો. ને વળતે યોગમાં યોગ
 ૧. સુદરમાં સુદર સમાજવ્યવસ્થા થતી, તેડું રાજ્ય જ
 કે વ્યવસ્થા પાનાર પ્રવેશ-સમાજરથી પરીવર્તનને પાંચ
 જો-અતિ નિપુણ હતો, મુદતના સંધાર્માં છપાં તરોતે તેમ
 નેવો સમર્થ હતો. એણે માત્ર બધું મિલકતો દોરવા અને
 રહતો મુજબ પરીબ્રાજનાં ચક્ર 'મોહા', કે જેથી કમલ
 આપ ક્રમસતી રહે અને તેના ધરણી ચારે ચક્ર મરિમાન
 રહે, એટલું જ નહિ પણ એમની શક્તિ પરીબ્રાજના મુખ
 અમુક પરિણામ બતાવવામાં થયે નહિ. કમલ રૂપ રાજ્યને
 આપવાનું, અને ચક્ર રૂપ ચાર વર્ગોને કોઈ કોઈ વખત સાધ-
 કરવાનું તથા તેમ પુરવાનું કામ, અચારનવાર પાકતા પેઠીમાં
 કરેલું, યોગી રાજામાં જાણી (કાંચાકાંચ) પ્રેરતો અને પછી
 કમાન આપોઆપ 'છૂટી થવા' - દિક્ષવા - વિસ્તારવા - મદતી. એની
 કિંવા સપગા ચક્રોને 'અસાવનાર' રહી પડતી. બધારે દેશમાં
 યોગે અસ્થ સ્થા, તથા યોગી ન મારી શકે એવી પરતંત્ર થયા
 , હોમી યોગીઓ કે યોગીનામધારીઓ પાકવા સાગ્યા, તદારે
 ને સક્તિ પ્રેરવાનું કામ અટકી પડ્યું અને તેથી રાજાઓ 'બધ
 ન' જેવા અને પરિણામે મધાતા, તુચ્છ, મલીન વૃત્તિઓવાળા,
 મામથી પણ દક્ષતા થવા સાગ્યા; અને તદારે કમાનની એ રિયતિ
 ૫ તદારે ચક્રોની રિયતિ કાયમ રહેવાની આશા બાંધે જ રાખી
 ૧૫. તેથી સર્વત્ર ગેરવ્યવસ્થા, અધાપ્રધી, સંકરતા, બૃષ્ટતા, તુચ્છતા,
 ચેતા, નિર્માસ્યતા, મુલામી વૃત્તિ જ થવા લાગી અને એ રિયતિ
 જો વખત ચાલુ રહેવાને પરિણામે મનુષ્યોની પ્રકૃતિ રૂપ થઈ પડી.
 ૧ જ દારવ્ય છે કે આજના દિંદી કોઈ પણ મહાન કાર્યમાં 'આનંદ'
 ની જ શક્તિ નથી. શું રાજદારી કે શું સામાજિક, શું વ્યાપાર-
 રૂપરૂઢ કે શું શુદ્ધિવિષયક, શું યોગ સંબંધી કે શું જોગ સંબંધી

જેટલી તાકાદ આજે કોનામાં છે ? નમાસાઓએ શુદ્ધે માન્યું, પરન્તુ પાપને હાંડી દહાડવાના સાધન તરીકે શ્રદ્ધવાની તાકાદ કોનામાં છે ? દરેક ઉંચી ગીજ, ઉંચી નળળાઓના અણ મગજમાં થકને ગદગર પડે છે ત્હારે જાણની નળ છે. ગમે તેવી અપ્સરા 'લાક્ષ્મી ગેલેરી' માં થકને થશે તો તેનો અહેરો તે કાચમાં હાર્યાપદ અને ગેડોળ દેખાશે. કેટલાક કાચ એવા પણ હોય છે કે જેમાં માણસ ઉધે દેખાય છે ! દરેક સત્ય, જે મગજમાં ત્હેનું પ્રતિબિંબ પડે છે મગજની ખાસીઅત પ્રમાણે, દર્શનું બને છે કે ઉલટાઈ નળ પૂર્વના યોગીઓએ રચેલાં શાસ્ત્રો પણ આજે નિર્મળ મનુષ્ય મગજમાં પેશીને ઉલટાઈ ગયાં છે ! નળળાઓએ સમજાનાં સળે અધોમૂખ કર્યાં છે, ઉલટાવી નાખ્યાં છે ! શક્તિ વધારવા માટે યોગ થકી ભાવનાઓને (પોતાની અશક્તિને લીધે) અશક્તિના સાધ તરીકે બનાવી છે ! નિર્માલ્યતા આપનારી ભાવનાઓ, વ્યાખ્યાઓ રૂઢિઓ, ક્રિયાઓને ધર્મ્ય કરાવી છે ! આ પ્રમાણે આખો સમા નિર્માલ્ય, તુચ્છ, શુભાભવત, 'શુદ્ધ' બની ચૂક્યો છે, રે શુદ્ધ અસલના શુદ્ધ જેવો નહિ જ. આજનો સારામાં સારો આલેખ પૂર્વના મધ્યમ શ્રેણિના શુદ્ધની બરાબરીમાં-બહુ તો-મૂઠી શક્તિ આટલી હદની શુદ્ધતા વ્યાપ્ત થવા છતાં હજી આપણે કાંકો રાખી છીએ કે અમે વર્ણાશ્રમ ટકાવી શક્યા છીએ ! આપણે પરસ્પર લગ્નવ્યવહારને અનિષ્ઠ કહીએ છીએ તે કહેવામાં એવો ભાસ રહે છે કે અમે 'ઉચ્ચ' પર્ણ બળની શક્તિ છીએ ! હું ખાનીથી કહું કે એ જોડી શેખાઈ માત્ર છે. અને તેથીજ હું કહુંકહું કે વર્ણ વ્યવસ્થાને ઉત્તમોત્તમ ચીજ માનવા છતાં આજે તો સધળી શક્તિ

બરાબર શિખવી શકે. જહેને આજે બિમસ્ત અને શરમતો વિ માનવામાં આવે છે ત્હાં જ મનુષ્યનું મૂળ છે અને અને ત્હાંથી સધળી નિર્માલ્યતાઓ જન્મ પામતી રહે છે ! મૂળ સુધર્મા સિવા હાળી-હાળાં અને ફળને સુધારવાના સધળા પ્રયત્ન વ્યર્થ અ બાલીશ છે. સધળો મહીમા લોડીતો છે, -લોહી જ સુધારક નેહશે. સ્ત્રીપુરુષના નેહાલુને લગતી દરેક બાબત "રીવાજ" દરે નેહા છે; અને દરેક યુવાન અને યુવતીને પ્રજ્નેર્પિત શાસ્ત્રની દરે બાબત શિખવવા પહેલાં એક બીજાથી છટા જ રાખવા નેહા છે.

નો મંદાર એ જ દલાલુદ્દારી દર્શ છે. એ સંદાર કાંઈ મૂખોઈયો,
 મદારીયોઈયો કે સંદારીયોઈયો કદી કિયા નથી; પણ ની
 દિ શ્યાના અને કારની વર્ણામ શરી કિયમ કરવાના શુભ હેતુથી
 કી કિયા છે. દુ તો એમ જ હિંદુપું કે આજે એક વખત તો
 પગાને 'મોદાર' શરી દેવા, ક્ષયગી જીવે વેપેલી-સોડેલી 'હિમા-
 ન' લખાવેલા શરી દેવી; કારણ કે જે મહાન પડવાને સામ્ય થયું
 કે તેને ધામણ દેવાથી કાંઈ વખત તો એકાએક પડીને કિમતી
 જુઓને સાચી મોદારી; 'પડવાને કલેલી પાડો' એ મંત્રની કિમત
 મહાનનાં એ જ આંતર દોડનમેળા માત્ર એકમ નહિ માની શો,
 પણ મુદિવાદથી સ્વમળરી દીન એવી એ વાવ લંબને સર્વમ
 કડકીર પામદમાના દહાંદો જસ્ટી પદામમ્ય દર્શ પાડો. તમે
 જુઓ જ દોડ કે મદારીરે વડું અને માનિ સર્વ દેવા તીપું
 ને હું! જુદા જુદા સમાન્ય મુદિલી દિમારને નોડી પાડવા જ, જૈનસમા
 મુદિવમો આવી દીડી એમ દેવામાં મને એવી દીપો કે ખીલનો
 દેવ દેવાને જે એમ માન્ય દેવાની કદી જાત નથી. જાતી રંધિએ
 જુદા જુદા જૈન અને પદંવાવર દોડો જ છે! અદ્ય અથવા
 જાતીયમો જાતી તે વિગેલા જ દેવ વિગિચીય (will-composition)
 થોં જાતુ જ દેવ; અને વિગેલા અથવા 'સીત' દેવ તે અસત
 માન્ય, અસમાન્ય જ દેવ. પૂરે શાનિએ જાતનુ નામ પાડ્યું
 જાતી અસત કદી સમાન-અનનુ 'જાતન' કે જે કદી દનું અને
 જાતી દેવી સંવદ્ય પણ કદી દેવી; પણ દેવ કદીને કદી માન્ય ગદ
 ગદે છે, અસત ગદે છે, કોઈક કદે છે, કોઈક કદે છે, અસત
 કદે છે કોઈ એક એક સ્વરૂપમાં દેવો નથી. કદી શાનિ
 નીરે કોઈ કોઈને પાડીને જ નહિ; અને એ દામ જ મેંદર
 'સુદર' જ જ કોઈકનું મુદી છે, કોઈક છે, જુદાં છે, અસત
 છે, કોઈ છે. એક દેવ કદીને જુદાં દેવની અસમાન્ય અસત
 જાતી દેવે કોઈ 'સુદર' કદે, કોઈ દેવે - જાતુ મુદીરો દેવ
 વડે એક દેવ દેવ જાતુ દેવની એક જાતુ કદે, કદી એ
 દેવો છે અને એક જાતુ જાતુ અને એક જાતુ જાતુ
 જાતુ કદી એક જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ
 કદે ૧૨૩ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ
 એ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ જાતુ

મહાસમર્થ અને તે પણ એક નહિ પરંતુ બે મહાપુરુષો
 પ્રકટયા ! છુદ્ધ અને મહાવીર એ બન્ને મહાપુરુષોએ એક સ
 શ્રમના મંદિર પર મારો ચલાવ્યો અને ધણે અંશે દ્વેષ
 એમણે અસ્પર્શ્ય જાતિના લોકોને પણ 'બ્રાહ્મણ' (ધર્મગુરુ
 બનાવવા માંડ્યા અને ઉંચામાં ઉંચા વર્ણના મહોટામાં મહોટ
 પાસે લેમને પૂજવ્યા ! 'સંહાર' તું કામ લેમણે 'ધ
 યજ્ઞથી જ કર્યું હતું; અને સજન કાર્ય બીજાઓ માટે સુ
 પડે એવી દયાળુ બુદ્ધિથી જ સંહાર કાર્ય કર્યું હતું. તેઓ
 રથી વર્ણશ્રમને ધિક્કારનારા હતા એમ માનનારાને હું અસાન
 જાનીઓ દરેક ચીજની ખરી 'કિમત' આંકી શકે છે;
 'કિમત' દહેવામાં લોકતું (પરિણામે) હિત ન હોય તેવી 'ક
 મનમાં જ રાખે છે. મહાવીર વર્ણવ્યવસ્થાને ઉપકારી જ
 હતા, પણ બ્રહ્મ થઈ ગયેલા વર્ણોને વિનાશકારી અને (વિ
 નાશ કરવા યોગ્ય માનતા હતા. માત્ર થીગડાં દેવાથી કાંઈ જુ
 વર્ણોની પ્રકૃતિ બદલાય તેમ નહતું; તેથી આખી ધર્મારાતને જ
 પાડવામાં એમણે હિત જોયું. અને 'સંહાર' કામ પણ એ
 પોતાથી ખાસ રીતે-નૂતન રીતે-અનોખી (unique) રી
 બળવ્યું- 'દયા' ની કેમળ તલવારથી જ તે કામ બળવ્યું !
 તાને જે કાળે દુરપયોગ થતો હતો, શક્તિને જે કાળે બ્રહ્મ ઉપ
 થતો હતો, તે કાળે જાની યુદ્ધનું સ્વરૂપ પણ બદલી જ ના
 તલવારને બદલે પીંછીથી, ક્રિયાને બદલે દયાથી જ લાવાનું ર
 યોજે ! યોદ્ધાને છતવા માટે શું કેમળાંબીના પ્રેમ સ્કામે ધરવ
 નથી આવતો ? બદાદર કોએકોના બચને હરાવવા માટે શું અ
 ત્રેએ પોતાની કેમળ રમણીઓ સ્કાની નહોતી ધરી ? પણ અત્રે
 હેતુ તુલ્ય અને સ્વાર્થી હતો, બદાદરે મહાવીરનો હેતુ ઉચ્ચ
 પારમાર્થિક હતો, એટલે જ હરાવત; અને એ તકાલ જ મરવ ક
 રે ! સર્મ અને નરક ભેટકો એ તકાલ છે. મનુષ્ય અને જીવ
 જોડી એ તકાલ છે ! પદનિષ્ઠ મનુષ્યના પદ એ મનુષ્યોના
 મેળની 'કિમત' અંકનના સર્મ બદલ, પદનિ નહિ પણ
 આત્માય (દેહને) જ જ ઉચ્ચ અને તુલ્ય પ્રકૃતિના પરીણા બચ
 લખે છે. નરકે મહાવીરે 'સજન' બદલ્યો - માન છે, કૃત્ય
 તુલ્ય 'કિમત' એ. નિહિત કિમતને જે નિહા - હરાવ
 'કિમત' બદલે છે કિમતે - ન હોય - એ.

તાવ્યો. હવે આમાં પહેલો દહેલો સિદ્ધાંત તો અવગત સૂચિ. આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે એકસો હોવા છતાં શરીર, મન, બુદ્ધિ, એ સર્વથી ઉપાધિવાળી દશામાં તો એકસો ન જ હોઈ. આગળી પણ સરખી નથી; બે ત્યાગી પણ સરખા નથી; ત પણ સરખા નથી. જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં બુદ્ધિ, લાગણી, બધી ભિન્નતા છે ત્યાં સુધી હયા-ન્યાપણું રહેશે જ, હું જ, બોધશે, જેમ જેમ બક્તિ લાગણી અને બુદ્ધિના અને વશની આત્મભાવનામાં પહોંચતી જશે તેમ તેમ તે બેદ બાપ ધસાતો જશે અને હવે એકરૂપતા જ અનુભવાશે. એ અને વિષય છે, બુદ્ધિનો વિષય જ નથી; અને જ્યાં સુધી કે સમાજ-સ્થનાની વાત છે ત્યાં સુધી તો બુદ્ધિનો પ્રદેશ દેના પ્રદેશમાં તો હયા-નીયાનાં બેદ રહેશે જ; અને એ બેદ ઘાનીની દશામાં અનિષ્ઠ જ લાગે, તે બુદ્ધિના સામાન્યમાં માટે તો હૃદ-હિતાવદ-વિશ્વાસદારને સદાયક છે. શી મહા-ગે ત્યાગી વર્ગમાં પણ હયા-નીય બેદ ક્યાં નથી રાખ્યા? 'સાધુ', એકને 'ઉપાધ્યાય', એકને 'આચાર્ય', એકને 'ગુરુ', એકને 'અરિહંત' એવી ઉપાધિ આપનાર હું હયા-ન બેકને 'અનિષ્ઠ' તરફ મળનારો માની ચકાવ? પરંતુ તે છતાં, જે 'હયા' તરફ નાણુક થવા લાગ્યું હતું, સર્વત્ર નીચતા જ તો લાગી હતી, ત્યારે 'હયાતા' ના પાછાપાને હયાતા કે ઇતવા દેવા કરતાં હયા-નીયને એકાકાર કરવામાં જ હતાપણુ. અને તે કામ હેમજો મહા 'કયા' ('Art') થી બળવ્યું. જે નવું શબ્દ (સમાનભાવતું, હજી વર્ગોની 'કયા' 'ગુ') લઈ મજુ વર્ગ સ્થાને 'જળવો' થયો. તેનું પરિણામ એ આન્યુ કે રો પેટી જે કાંઈ ધાકાપણા પાણીવાળા હતા તેઓ પાણીવાળા હાવીર સુધે બગાડ ગયા (ચક્તિ છે સામાન્ય જેમાં તેઓ પરસ્પર-ગાંધી બદલ છે). અને એ રીતે સેંકડો સમર્થ બાદાવ પડિતો નાચાર્ય જન્યા, એટલે સુધી કે મહાવીરના પદ્ધિષ્ઠ અને 'મજુ-ર' (સેનાધિપતિ) વરીકે ખજી ધાવમ લામના બાદાવ પડિત જ નથી હતા! બીજા બાદાવો મહાવીરની સેના સામે ટંકમી દશવી-જન્યાની ગરજથી-લાવણી રિધતિમાં મુકાયા; તેથી તેઓમાં પણ

સંસ્કૃત શાસ્ત્ર 'શક્તિ' ના સંચાર કરા શક્તિ એ શક્તિ છે
 વર્ણના શક્તિ અને એને પ્રજાને એક પ્રકાર શક્તિના રૂપ
 વર્ણના શક્તિ એ શાંતિવાદી હતા કે જેમણે જેનો સ્વભાવ
 હવે અજ્ઞાત હતું અને એ રીતે હાથેથી આજે કામના નહીં
 અને સ્વભાવ સમગ્ર સમયે પ્રજાને એકો હતો. અહીં
 એકાદ વિચારો થયા હતા, પણ તે હવે સ્વભાવે હતા; કોઈ
 તેઓ પદની કમનસૂતે 'ગયાવવા'ના કામમાં પોતાની શક્તિ
 અર્થવા હતા. હવે એ કમનસૂતે તોડી નવેસરથી સજાવા નહીં
 રહી. મદાવીર (અને મદાવીરો) એમ આજે નહિ સ્વભાવે એ
 જ્યાં આજે સજાથી એમને અનુકરણ કરનાર હોના અનુયાયીઓ) કે
 રહેને મદદ કરવામાં શક્તિ અર્થવા હતા, શાંતિવાદી એકાદ
 શક્તિ કરનારે હાથેથી અર્થવા હતા. સ્વાભાવિક રીતે
 શાંતિવાદીના વિચારો જન્મીને મરી ગયા : ચીરસ્થાયી નહીં
 મરતા ન ગયા, તે કે એમની બદલે મદાવીરના અનુયાયીઓ
 કરતાં વિચાર હતા. આજે એમને નેર (અને તે સાથે એમની સજા
 છે તે વર્ણવ્યવસ્થા પર તેની વર્ણવ્યવસ્થાનું નેર) થયું. આજે થતું
 ગયું; આજેમાં પૂરું સુસમાનું અને છેવટે ખિસ્તીઓનું શાંતિ
 તેના પણ સંસ્કાર સ્વાભાવિક રીતે હાથેથી નેર એ તેમ
 અને મદાવીરના પરિવારો વર્ણવ્યવસ્થા આજે 'પૂરું પૂરું' રીતે
 જેની થઈ રહી છે, એનો એક પુરાવો
 એક સાથે 'મ' તમારે
 છે; પણ નહીં.

[illegible]

જનવવાનું પ્રાચિન શાળામાં ફરમાન હતું. રાજા હરતાં પણ પાનિ
 નાપક વધારે હવે દેડીને જ ફરવામાં આવ્યો હોય; ઉમામાં
 ઉંચા અર્થને રૂપ હવે આવવા માટે જ રામ, કુંજ, આતર
 વગેરે પાત્રો જનવામાં આવ્યાં હોય; એમાં પાત્રો જનવામાં હવે
 જનવાય તેવી ઉંચા જાતનાઓ કુદ મવા પામે અને સમાજ મિત્ર
 મિમાન્, ગંભિર પાને. દુનિયાના રંગર માણસો કપાઈ ગયે તેવી
 દિદર દરવી વેદવેતી નથી, પણ એક ઉંચા જાતના જરેની પ્રકૃતિ
 છે એવો પુરુષ જાણ મવા લાગ્યો હોય તેની તો દિદર અવધ્ય અને
 વિના વિલગે દરવી વેદવે. એક નેપોલિયન, એક શિવાજી, એ
 મહાવીર, એક દેસરના 'ઉમા શોખ' કે 'જાવના' ના રચીદર
 માટે આજું ફ્રાન્સ, આજું હિંદ કે આજું જર્મની કપાવી દે
 પડે તે કાંઈ ચિંતાનો વિષય ન હોઈ શકે. પ્રાચિન હિંદમાં એ
 રાજનો ઘોડો બીજા રાજની હદમાં જઈ ચડતો તો 'અમારી હદમાં
 તેનો ઘોડો આવવાની હિમત કરે જ કેમ?' એટલા એક (આજની
 શુદ્ધિવાદને તુચ્છ દેખાતા) 'કારણ' ખાતર યુદ્ધ આરંભાતું અને
 પ્રજા પોતાના 'અસાધારણ પુરુષ' ('રાજ')ના 'શોખ' ખાતર
 પોતે પ્રસન્નતાપૂર્વક કપાઈ મરતી; અને હારવા જેવા સંજોગો
 નજરે પડતાં સ્ત્રીવર્ગ પોતે સ્ત્રીતા બહુ પ્રસન્નતાપૂર્વક બળી મરતો કે
 જેથી એક 'મહાપુરુષ'ની આંખને 'મસ્ત' બનાવવા ખાતર જ હયાતી
 ધરાવતી રમણીઓ પર બીજાની નજર સરખી પણ પડવા ન પામે
 એ યુદ્ધમાં 'મિલકત' 'મેળવવા'નો આશય હરગીજ નહોતો. માત્ર
 'અસાધારણ પુરુષ'ના 'શોખ'—સ્વતંત્ર રીતે ગતિ કરવાના તેના
 હક્ક સંરક્ષણ—એ જ લક્ષ્ય હતું. આજે એવા કોઈ કારણસર કોઈ
 યુદ્ધ આરંભે તો બીજાઓ તો પછી પણ પ્રથમ યુદ્ધ આરંભનારની
 પ્રજા જ એને જીવતાં જીવત નરકમાં ધકેલી દેવા એકસંધીમાં ઉતરે
 આજે સાચો એવકલાવ જ નથી, તો સેવ્ય કે 'રાજ' તો ક્યાંથી
 લાવવો? 'મહત્તા'નો શોખ જ આજે નથી રહ્યો. જરેને મહત્તા પર
 ગ્રેમ છે, મહત્તાની જો 'કિમત' જાણે છે તે તો પોતે મહાન ન
 હોય તો કોઈપણ પુરુષને શોધીને તેની મહત્તા જળવાય એવી કોઈ
 આજ્ઞામાં પોતાની કાયાને ખપાવી દેવામાં જ આનંદ માને. કોની
 'મહત્તા જળવાઈ' એ કાંઈ પ્રશ્ન નથી. મહત્તા જળવાય એ જ
 કાળજીનો વિષય હોય. બીજાની પણ 'મહત્તા' જળવાય એમાં જ
 'આનંદ' મે તે પણ 'મહત્તા'

વના જ આગની તુચ્છ બનેલી-મુદિવાદની અર્થાત્ *utilitarianism*. (ઉપયોગીતાના સિદ્ધાંત)ની શુદ્ધામ બનેલી-દુનિયાએ પ્રસાદો પાડે છે તે કાલે ચોદાઓ અને ખુદ મળે પશુ હાથોદાથ લેણાં હતાં, આજણીનો માથે સરીર તીરાથી વીધાંઈ જવા છતાં તંત્રવાર રાખ્યા જ જતા, અને કાઈ કાઈ તો શિર કપાઈને નીચે પડવાં તો હાંવાના પ્રારંભમાં કરેલા 'પ્રચંદ નિશ્ચય' (અથવા હઝારા-કિની હમાનને આપેલી ચાલી)ને પ્રતાપે ધડધી જ તત્તવાર મુખાવી મુશ્મિમાં અલોકિક-દેવોને. પશુ દુર્લભ એવો-નાય નાયના, તે જમાં 'સમાજરક્ષા' 'પ્રજાત્વ' એ ધ્યેયો દહાપિ નહોતાં. અખોના, ભા, સતી, મહાયોગી ઇત્યાદિ 'અસાધારણ' બક્તિઓ-તેરશું રૂઢીઓ જ પ્રજાને ચિખવાતું અને એ બક્તિઓના-આદ્યોની રીંધતામાં 'હામ બાવતું' એ જ પ્રજાનો મુક્તિ મનતી. એ જાતની મુલના પ્રજાના હૃદયમાં-સોદીમાં-હૃવનમાં એતપ્રેત કરવાની ત્રાપિઓની ભોલીબતને પરિણામે જ તે હાજમાં અસાધારણ વીરતા, અસાધારણ ક્ષમતા, અસાધારણ સાહસ, અસાધારણ યોગમંગ અને અસાધારણ નિવહાન તેમજ અસાધારણ ઉદારતાઓ શક્ય મનતી. પ્રજા ખાતર જાન છે, શિદ્ધાંત ખાતર જાની છે, કયા ખાતર ધર્મ છે, એ 'ભાવના' ખાતર ઉતરતા હાજમાં-નિર્ગત્ય જનવા મડિલા હાજમાં જ જન્મ પામી. દવે એ ભાવનાને કોઈએ ઉલટાવતી પડશે. 'રાજામાર્ગી' અથવા પ્રવૃત્તિ' તો આજે કાંઈ છે જ નહિ, એટલે 'રાજા'ને સપળી પ્રવૃત્તિ' ધ્યેય બનાવવાને બદલે પ્રજાને સપળી પ્રવૃત્તિ' ધ્યેય બનાવવું પડશે; પ્રજાને જીવવા, વિકસાવવા, દિમતવાન જનાવવા મથવું પડશે, અને એ પ્રવલને પરિણામે પ્રજામાં પેડી દર પેડી સક્તિ ખીસવા સામશે, જેથી એક વખત એ જ પ્રજામયી અસાધારણ વિજેતા, અસાધારણ યોગી, અસાધારણ સતી, અસાધારણ શૈલક, અસાધારણ વ્યવસ્થાપક 'ઉગ્રી' નીકળશે અને એમ થવા જામશે તદ્દારે તે અસાધારણ પુરોને વેતલને જ-સ્વમાવન : જ-પ્રજા આકરીને થશે અને પ્રજાની પ્રવૃત્તિ' ધ્યેય પ્રજા બાકે પશુ નહિ એવી રીતે બાકાઈ જશે. આખી દુનિયાના તખ્તમ રેશ ને એક સાથે આ કમ સ્તીકારે તો પચાસ વર્ષની બહાર દુનિયા એક 'અસાધારણ પુરુષ' ઉપાનવી હોઈ અને એ મહાસર્તીની આજ આખી દુનિયા પર વર્તે, જેને પરિણામે જામીન અને જરની 'માહેડી' જેવા બચ્ત-દુચ્છ-આક્રમણથી થતાં મુદેર

૬ જાહેને હું 'યુદ્ધ' સંગ્રા આપતાં શરમાઉં છું, માત્ર કસાધના કા
 બકરાની થતી 'કત્લ' જ એને કહી શકાય) હુમેશને માટે બધ
 ચંદ્ર દુનિયાના મનુષ્યસમૂહનો ઝડપી વિકાસ કરવા તરફ જ તે મ
 વર્તીતું સધળું ધ્યાન શેકાવા પામે. હેને પરિણામે દુનિયાની જમીનને
 ઘણો મોટો ભાગ ખેડાણ વગરનો પડી રહે છે તે તેમ ન રહેત
 ખેડાવાથી—અને સારામાં સારી પદ્ધતિ પર ખેડાવાથી—દરેક વિભાગ
 રહેવાસીઓને જરૂરીઆત કરતાં પણ વધુ અન્ન મળવા પામે. તેમ
 'સંપ્રદ' કરવાની, 'નદા' આવતી, 'હાઈ' કરવાની આવ
 શ્યક્તા જ આપોઆપ દૂર થાય. જીંદગી જળવવા માટે
 જાહેની જરૂરીઆતો આમ રહેલાછથી પ્રાપ્ત થાય છે તે મનુષ્યો પ
 માણસ જાતને લગતાં દરદો, માનસિક વિકારો, નબળાઈઓ
 કરવાના માર્ગ શોધવામાં સધળી કુરસદ અને શક્તિનો વ્યય કર્ય
 પામે. પદાર્થવિજ્ઞાન (સાયન્સ), માનસ શાસ્ત્ર (સાઈકોલોજી) તેમજ
 અધ્યાત્મશાસ્ત્ર (મેટાફીઝીક્સ)નો અપ્રતિબદ્ધ વિકાસ થવા લાગે અ
 આ દુનિયા એકાદ સૈદ્ધામાં તો ખીનું સ્વર્ગ બનવા પામે.

“પરંતુ માણસ જાતમાં—અને ખાસ કરીને નબળાઓમાં—ધર્મો
 તત્ત્વ અવશ્ય રહેલું છે. તેથી કોઈ પણ સમર્થ પુરુષ, જે દુનિયા
 એક જાતની નીચે લાવવાને પ્રયત્ન કરે તો ખીનઓ એકસંપી કરી
 હેનો ધડોલાડવો જ કરવાના. કાલના યુદ્ધમાં ઘેટાંઓ, બકરાઓ
 ગોધાઓ અને શિયાળોની એકસંપી ઉગતા સિંહને પરાસ્ત કરવા
 જરૂર શવશે અને એમ યવું દુનિયાના હિતમાં જરૂરી પણ છે
 કારણ કે કંસરના સિદ્ધાંતને રાજસોબનું બૃષ્ટ સ્વરૂપ આપી, સમસ્ત
 દુનિયાને એકસત્તા નીચે લાવવાની 'ભાવનાને' જ દુનિયા વચ્ચે હલક
 પાડી, જીવ મેળવનારાઓ આ યુદ્ધને અતે સ્વાભાવિક રીતે
 એતરફની એવી ધુંધવાડાભરી સ્થિતિમાં મૂકાશે કે એમાંથી છૂટવા
 કોઈ માર્ગ જ સંભવિત નહિ રહે. યુદ્ધ કરવાનું તેમજ યુદ્ધ વગ
 ચલાવી લેવાનું, એમ બન્ને કાર્ય અશક્ય થઈ પડશે. દરેક ભેગ
 કોઈકને ઉલ્લવા જતાં હલકું હેને વધારે ધુંધવી બેસશે. સમ્પત્તિ
 સગર બુદ્ધિમંદરી સંતાન (નવા માર્ગ રૂપી સંતાન) જાણી શકત
 નથી! તેથી જ્યારે આખી દુનિયાને જીવવું તેમજ મરવું બંન
 અશક્ય થઈ પડશે એટલું જોડું સંકટ આવશે ત્યારે જ દુનિયાન
 બુદ્ધિને નવા આસ રૂપી આગમનો પ્રસન્ન થશે. આગમની તમામ સમાજ
 સ્વરૂપો—આગમની સંસ્કૃતિ—પેટ કાઢીને જ એ આલેખ જાનશે

સાવંભાષ પ્રભાતીય રાજાજનિ થયે. તે બીજું કલ્પનુ જુદું એવ
એને 'સમાધ' ખાતરો. 'સ્વયં' એક જ 'દેવ' એક જ. એક જ
અગ્નિને રાત્રીના રીતે કામ કરું જાણું થે. એક જ રીતે
અગ્નિને રાત્રીના રીતે કામ કરું જાણું થે. એક જ રીતે
જાતીમાં 'જાણ્યા' મરવાની બહાર ન જાયી દેવ. એક જ રીતે
પારણુ પુરિષાળ પરાવનારોએને પેટમાં પુરિષાળ પુરિષાળ અને
જાતીને કિરકરણ ખાતર નેમણ કે કમળુ પુરિષાળી બહાર
જાતી દોષ. પછી એ જ પદ્યને તરે વિભાગે કામ પારે
જાતીમાં કામ 'મહાપુરુષ' ખાતરો અને તે 'પુનિ' ને કામની' અને
જાતીમાંની સમાધાન્યવસ્થા રચયે. પ્રથમ તે તે 'જાતી'
પરે જાતી ભોજ પસાવયો; મનુષ્ય કોઈ, રાજા કોઈ, અને પુરિષાળ
જાતી (૧) મનુષ્યભોજમાં 'શુદ્ધ' અને 'પ્રેરણ' ને પસાવયો. (૨)
જાતીમાં 'સાધ્યો' અને 'સાધ્યો' ને પસાવયો અને (૩)
જાતીમાં પર 'પોષી' એને વેસાવયો.

મનુષ્યભોજને 'સેવાધર્મ' નું સાત્ર આપયો; રાજાભોજને
રસની 'નું સાત્ર આપયો; અને પુરિષાળોવારામાં ખાતર 'જોવાયો'
જો 'નું સાત્ર પોષયો.

મનુષ્યભોજમાં જરૂર, જમીન અને જોડે એ ત્રણ 'સાધ્યો'
જાતીમાં આવશે અને એ સાધ્યો ખાતર એ પ્રેરણા જવામાંથી
પરંતર ઠાતીથીજ બન્યા 'વહેરો' અને કાદવારના લોભ થતા
જો. સ્વર્ગભોજમાં 'મનની' મજા 'ની સાધ્ય મૂકારી અને 'મન'
જાતી 'ખાતર' મરતી 'ની કુદાઈને અપ્રતિબદ્ધ બધાવવા ખાતર-
જરૂર, જમીન અને જોડેનાં પદ્ધ કરવાની 'શનિ' પ્રેરશે. અને
પુરિષાળોવારામાં કોઈ પણ જાતની રૂપિ નહિ આપતાં મુજબ જ
જોવા દેવામાં આવશે. કોઈ પણ કાયદો (સામાજિક, રાજાકીય,
માવનાવિવધ) હોયને જાંધી ચક્ર નહિ જોતી વ્યવસ્થાપડે હોયને
પરંમ સ્વાર્થ અક્ષરો. તેથી તેઓ કામ વખત જરૂર, જમીન, જોડે
રાખશે પણ ખરા, કોઈ વખત હોના પડોલાઈવો પણ કરશે. કામ
વખતે અધાન્ય પ્રવૃત્તિ કરશે, તો કામ વખત નિરપવાદ મોન સેવશે.
કોઈ વખત રાજ્યા રચશે તો કોઈ વખતે રાજ્યોનો સંહાર કરશે.
તેઓ આખી દુનિયાને ખાતીના લગલાઈથી વધારે ખાતરો નહિ,
અને એ ખાતી પોતાના 'આનંદ' ખાતર- 'લીલા' ખાતર કરાતા
'પ્રયોગો' ખાતર જોઈતી 'કામી' ખાતર માવ છે એમ જ તેઓ

(જોને છે 'યુદ્ધ' મંત્રા વ્યાપ્તો કરવાનું હું. માન આપના આ
વક્ત્રની થતી 'દુષ્ટ' જ એને કહી શકાયો હમેશાને માટે
આ દુનિયાના મનુષ્યસમૂહને આવી વિધાસ કરવા નર જ તે માન
વર્તીતું સમયું આન રોમાંચ પામે. જોને પરિણામે દુનિયાની જગતને
વળો મ્હેરો બાગ વિદ્યાનુ પચરનો પડી રહે છે તે તેમ ન મેળ
બેઠાવાથી-અને સારામાં સારી પદ્ધતિ પર બેઠાવાથી-દરેક વિધાસ
રહેવાથીએને જરૂરીઆત કરતાં વધુ વધુ જાત મળવા પામે. તેથી
'સંશ્લ' કરવાની, 'નદા' આવાની, 'દ્યાર્ઘ' કરવાની આપ
રચકતા જ આપોઆપ દર માન. છંદગી જાળવવા મળે
જોનો જરૂરીઆતો આમ રમેદામથી પ્રાપ્ત થાય છે તે મનુષ્યો આ
માણસ જાતને લગતાં દરેક, માનસિક વિદ્યારો, નબળાઈએ
કરવાના માર્ગ શોધવામાં સધળી દુરસદ અને શક્તિનો વ્યય કરવા
પામે. પદાર્થવિજ્ઞાન (સાયન્સ), માનસ શાસ્ત્ર (સાઈકોલોજી) તેમજ
અધ્યાત્મશાસ્ત્ર (ઝેટારીઝીક્સ)નો અપ્રતિબદ્ધ વિદ્યાન્ન થવા લાગે અને
આ દુનિયા એકાદ સૈદ્ધાંતો તો ખીલું સ્વર્ગ બનવા પામે.

"પરંતુ માણસ જાતમાં-અને ખાસ કરીને નબળાઓમાં-ધર્મી કે
તત્ત્વ અવશ્ય રહેલું છે. તેથી કોઈ પણ સમર્થ પુરુષ, જો દુનિયાને
એક છત્રની નીચે લાવવાને પ્રયત્ન કરે તો ખીલજો એકસંખી કરીને
તેનો ઘડોલાડવો જ કરવાના. હાલના યુદ્ધમાં ઘેટાંઓ, બકરાંઓ
ગોધાઓ અને શિયાળોની એકસંખી ઉગતા સિંહને પરાસ્ત કરવામાં
જરૂર શવશે અને એમ થવું દુનિયાના હિતમાં જરૂરી પણ છે
કારણ કે કૈસરના સિદ્ધાંતને રાજકોભનું ભૂષ્ટ સ્વરૂપ આપી, સમસ્ત
દુનિયાને એકસત્તા નીચે લાવવાની 'ભાવનાને' જ દુનિયા વચ્ચે હક્કથી
પાડી, જીત મેળવનારાઓ આ યુદ્ધને અંતે સ્વાભાવિક રીતે ન
ઓતરફની એવી શુંચવાડાભરી સ્થિતિમાં મૂકાશે કે એમાંથી છૂટવાનો
કોઈ માર્ગ જ સંભવિત નહિ રહે. યુદ્ધ કરવાનું-તેમજ યુદ્ધ વગર
અધાવી લેવાનું, એમ બન્ને કાર્ય અશક્ય થઈ પડશે. દરેક બેનું
કોઈકાને ઉઠેલવા જતાં ઉલટું રહેને વધારે શુંચવી બેસશે. સખ્ત પીડ
વગર બુદ્ધિસુંદરી સંતાન (નવા માર્ગ રૂપી સંતાન) જણી શકતી
નથી! તેથી જમ્હારે આખી દુનિયાને જીતવું તેમજ મરવું બન્ને
અશક્ય થઈ પડશે એટલું મ્હેંદું સંકટ આવશે ત્યહારે જ દુનિયાની
બુદ્ધિને નવા-ખ્યાલ રૂપી બાળકનો પ્રસવ થશે. આજની તમામ સમાજ
અવસ્થાનું-આજની મંસ્કતિનું-પેટ ધાડીને જ એ આલક જ-અજો

વેશ્યામ પ્રાપ્તીય રાજપદવિ થરી, કે કહેમાં પ્રાપ્તનું જ રાજ્ય
 તે રાજ્યમાં પ્રાપ્તિઓ, વચ્ચે એક જ રાજ્ય હોય; કહેમાં
 કિને રાજ્યમાં રીતે કામ કરવું પડતું હોય; કહેમાં કામ
 કિને, કામની ગેરલાજરીમાં કે કામ કરવાની શારીરિક શક્તિની
 ધોષે શૂન્ય મરવાની જરૂર ન પડતી હોય; વળી કહેમાં
 રાજ્ય બુદ્ધિબળ ધરાવનારાઓને પોતાની બુદ્ધિ, સંવર્ધના અને
 શક્તિને ઉદ્ધરપૂરણ ખાતર વેચવા કે ધરાવે મૂકવાની જરૂર
 ન હોય. પડી એ જ પદ્ધતિને લીધે ચિકીત્સીત યવા સામેલ
 માંથી કોઈ 'મહાપુરુષ' પાકશે અને તે 'દુનિયાના ચક્રવર્તી' બની
 પ્રકારની સમાજવ્યવસ્થા રચશે. પ્રથમ તે તે આ
 રાજ્ય લોક વસાવશે; મનુષ્ય લોક, સ્વર્ગ લોક, અને મુક્તિ-
 (૧) મનુષ્યલોકમાં 'શુદ્ધો' અને 'વૈશ્યો' ને વસાવશે. (૨)
 લોકમાં 'કૃત્રિઓ' અને 'બ્રાહ્મણો' ને વસાવશે અને (૩)
 લોકો પર 'યોગી' ઓને વસાવશે.

મનુષ્યલોકને 'સેવાધર્મ' નું શાસ્ત્ર આપશે; સ્વર્ગલોકને
 લી 'નું શાસ્ત્ર આપશે; અને મુક્તિલોકવાળા માટે 'બ્રાહ્મણ'
 નું શાસ્ત્ર આપશે.

મનુષ્યલોકમાં જરૂર, જમીન અને જોર એ ત્રણ 'સાધનો'
 માંથી આવશે અને એ 'સાધનો' ખાતર એ પ્રદેશના જીવદાઓ
 ઉપર બનિશીલ બંધા રહેશે અને કોલનાદના બોળ થતા
 કે સ્વર્ગલોકમાં 'મનની મજા' ની સાધક મૂકશે અને 'મન-
 મજા' ખાતર- મરતી ની દુષ્ટાદને અપ્રતિબદ્ધ બેલાવવા ખાતર-
 કે અમીન અને જોરના યજ્ઞ કરવાની, 'શતિ' પ્રેરશે. અને
 નિકીસાવાળાને કાઈ પણ ભાવની શતિ નહિ આપતાં મુક્ત જ
 દેવા દેવામાં આપશે. કાઈ પણ કાપડો (સામાનિક, રાજકીય,
 ધાર્મિકવિવેક) ભેદ અને બોધી શકે નહિ એવી અવસ્થાવડે લોકને
 રાજ્ય રચાઈએ જાયશે. તેથી નેચી કાઈ વખત જરૂર જમીન, જોર
 અને પણ જરા, કાઈ વખત તેના પડેલાઓ પણ કરશે. કામ
 વચ્ચે અમન્ય શક્તિ કરશે. તે માં વખત નિરવરણ માન સેવશે.
 કાઈ વખત માગશે સ્વયં તે કાઈ વખતે રાજ્યોને મંદાર કરશે
 તેઓ આખી દુનિયાને અમીન બ્રાહ્મણી વધારે માનકે નહિ
 અને એ જમી પોતાના 'અર્જન' ખાતર- લોકો ખાતર કરતા
 'પ્રદેશ' જરૂર જોઈતી 'જમીન' અને 'જોર' એમ જ રહેશે.

મનુષ્યવૈદ્ય અને સ્વર્ગલોકાદી ઉચ્ચ-પણે ઉચ્ચ- જમીન 'વમરના' અ-
 કાર 'માં' આદર મંદમંદ ગતિ કરતી વખતે તેઓ તમામ દુનિયા
 પર 'દસરો' અને આ બધું મરામત જગત પોતાની જ એક સમુદાય
 'બનાવટ' છે તમા ત્હેને જાગી-જૂકા કરી એ બ્રહ્માં પોતાનો
 ઋણાચક્રિતાના પ્રવાહ રૂપી જળનો એક ભાગ વહેવડાવી એમાંથી
 'નવું જગત' બનાવવાને પોતે હક્કાર છે એવા 'જ્ઞાન'માં તેઓ
 વિચરશે. તાત્પર્ય કે તેઓ જ જગતના ધ્રુવો અથવા સદ્યા (ધરતી
 કેન્દ્ર) છે, તેઓજ ત્હેના વિષય અથવા સંરક્ષક ('પિતા' કે
 'પતિ' કે 'શેઠ') છે, તેમજ પોતેજ ત્હેના મહેશ્વર અથવા શાસક
 અથવા સંસારક (યમ) છે, એવી શ્રદ્ધાને લીધે તેઓ દુનિયા પર
 નિરંતર સર્યા કરશે-અરે તેઓ 'નિરંતર હસતા બાલક' હશે એ
 વખતે આ પૃથ્વી કે જેમાં ત્રણેલોક જોતપ્રોત યર્ષ રહેતા હશે તે
 એક સુંદરમાં સુંદર દસ્ય બનશે. મહારાં બાલુડાંઓ! એ મુદ્દે
 દૃશ્ય-એ નૂતન સૃષ્ટિ-એ જ મહાર્ 'ધ્યેય' છે, અને એ ધ્યેયની
 સફલતા માટે જ હું હિંદને સ્વતંત્ર થયેલું જોવા ઇચ્છું. મુક્તિ
 મેળવવા ઇચ્છિતો યોગી મુક્તિના સાધન તરીકે હાથમાંના હથીઆને
 પ્રાથમિક સાધન તરીકે કામે લગાડે છે; અર્થાત્ પોતાના હૃદયને
 પ્રથમ તીવ્ર તેજસ્વી બનાવે છે, -તલવારને ધસીધસીને ગમે તેવી
 ચીજને કાપવા જતાં જહેની ધાર ખુદી થવા પામે નહિ એવી બના-
 વવા જેમ એક ચોક્કો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તે મુક્તિનો ઉમેદવાર માલ
 તેમજ આભ્યંતર તપ રૂપી ધર્મણુ વડે શરીરને (સઘળા ધટનાઓને
 છેદીને માર્ગ કંડરી શકે એવું) વજ્રમય અને તીક્ષ્ણ બનાવે છે. તે
 મુક્તિનો ઉમેદવાર જેમ પોતાની વધારેમાં વધારે નજીકની ચીજ
 અર્થાત્ શરીરને પ્રથમ સાધે છે, તેમ આખી દુનિયાનો નવો ધાર
 ધડવાના મહારા લક્ષ્યને પહોંચવાના સાધન તરીકે હું મહારી પાસેના
 નજીકમાં નજીકના સાધન અર્થાત્ સ્વદેશને સાધવાની જરૂરીઆત
 સ્વીકારું છું. સ્વદેશને હું મહાર્ 'લક્ષ્ય જીતવાની તલવાર' બનાવવા માગું
 છું; અને તેથી મહારે તે તલવારને વજ્રની મજબુતાઈ અને હીરા-
 કણ્ણીની તીવ્રતા આપવી જ જોઈશે. મહારા એ 'શ્યામ' ની સફલતામાં
 હમે યુવાનો જો 'ખપી જવા' તૈયાર હો તો મહેને મહારી સફલતા
 સંરણ થઈ પડે જ. પણ મહારે ત્હમને કંઠી દેવું જોઈએ છે કે, મહારી
 આત્મામાં વિચરીને હમે જો 'સ્વરાજ્ય'—ચાર છ માસમાં કોઈ
 મહારા ખોળામાં મૂકી બાંધ એવું સ્વરાજ્ય—મેળવવાની આશા રાખતા

ધનામાના તમારા ધરમાં જ બેસી રહેજો. હું ત્હમને કથી
 આપનો નથી. મનની મોજ ખાતર, કાંઈ પણ મોજવાની
 વગર, માત્ર મસ્તી ખાતર, માત્ર કૂદવા-નાચવામાં
 લહેજત ખાતર, બીજાઓને મારે વધારે હિંમત અને
 મનાવવાના હિંમત મોજ ખાતર, જો ત્હમે મ્હારી પાછળ
 તેવાર હો તો જ ચાલજો; નહિ તો પાછળથી પસ્તાશો,
 થશે અને મ્હારા પુઠને પણ પરાજય અને ક્ષતિ લાવનાર
 જ ન થઈ પડશે. તમારા, મ્હારા તેમજ મ્હારા સમૂહના
 મ ત્રણેના હિતામાં મ્હારે ત્હમને આરંભમાં જ અને અપ્રક્ર
 માં કદી દેવું જોઈએ છે કે, મ્હારી પાછળ ચાલવામાં તો માત્ર
 જોમમ, જૂમ, થાક, ઉત્તમજા, માર, પીડા અને ત્રાસ સિવાય
 કાંઈ જોવામાં નહિ જ આવે; અને-એટલેથી જ ત્રાસ થતું નથી-
 એ ત્રાસ સહન કરતી વખતે જો કશી ન સમ્યા તો ઉપરથી
 તિરસ્કાર થી માર પામશે તે તો જૂર જાણે જાણે પુઠ-
 ની ઉતરી પડતું એટલું જ લેની પાસેથી ખામવામાં આવતું નથી;
 તેણે સ્થાને આવેલા સમુદાયમાં પર પણ-અંગત સંબંધને પણ
 સમી નાખીને-લાગણી અને ઈશ્વરશક્તિની આગમાં બંધન
 ને-તત્સવાર ચલાવતી જ જોઈએ, સમૂહ ઉત્સાહથી અને હૃદયવા-
 ને તત્સવાર ચલાવતી જોઈએ, એમ પણ લેનો સિરદાર લેની પાસેથી
 છે. ત્હમને મ્હારી કોઈ પણ આદર્શ કારણ પૂજવાનો અધિ-
 નહિ મળે. મ્હારી આદર્શના અમલ કરતાં તમારા સરીખો દ
 રા કાર્યનો પણ મને તેણે વિધવસ કયા સમય છે એમ ત્હમે
 જુઓ તે મુક્તિમાં પણ ત્હમારે ત્હમારી શુદ્ધિ અને લા-
 ગણી બંનેને બુદ્ધિપૂર્વક લાગી રાખી, પરિણામના વિશાળ ગણ-
 ની મ્હારી સમાજમાં આમ પદપદથી ઉદનાટ્યો બચતા જ રહેવું
 રહેશે પણ ત્હમને, મ્હારી નેત્રી વધારે આટલી સચ્ચ તો હૃદય
 ને આવે છે. નહિ, હું કાંઈ પણ ત્હમારાથી છુપાઈતું નહિ. એ મોખી
 ને જાણે કે કોઈની નિષ્ણતતા ન બતાવી શકે તો બીજાને માર
 પાસેથી કાઢી નાંખશે ત્હમે; મ્હારી સમજમાં સખ મુગ્ધ એ છે
 , મ્હારી આદર્શ પાલન ખાતર જોને ત્હમારા અપર્યાય વનના,
 અરજીઓ, દમગીરી, કે કમળી કરતું પણ વધારે કિમ્તી મેરા
 સ્વમાનનો પણ એમ આપવાની સિદ્ધિમાં મુશ્કેલ ત્હમારા અંતર-
 મુશ્કેલ અવગતને પણ બુદ્ધિપૂર્વક કાર્યને મનિ કરવાની નિષ્ણત

પાલવશે, પાલવશે, ધણા આનંદપૂર્વક પાલવશે " વિદ્યાર્થી
 ગળી મળતા હશે.
 " પાલવશે કેમ નહિ? રમકડાં પણ પોતાની હાથથી બનાવે
 એ જોઈ પાત છે અને કોઈના બનાવવાથી બનવું એ બૂઝી વાત છે.
 નરો પોતે પોતાપર કાચુ મેળવી ચૂક્યા નથી તેમને કોઈના પણ કાચુ
 તળે રહેવું જ પડશે; પછી હાં તો પોતાની પસંદગીથી સ્વીકારેલા
 મંત્રાના કાચુ તળે રહે, અગર તો તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમના પર
 પાલવશે, પાલવશે, ધણા આનંદપૂર્વક પાલવશે " વિદ્યાર્થી
 ગળી મળતા હશે.
 " પાલવશે કેમ નહિ? રમકડાં પણ પોતાની હાથથી બનાવે
 એ જોઈ પાત છે અને કોઈના બનાવવાથી બનવું એ બૂઝી વાત છે.
 નરો પોતે પોતાપર કાચુ મેળવી ચૂક્યા નથી તેમને કોઈના પણ કાચુ
 તળે રહેવું જ પડશે; પછી હાં તો પોતાની પસંદગીથી સ્વીકારેલા
 મંત્રાના કાચુ તળે રહે, અગર તો તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમના પર
 પાલવશે, પાલવશે, ધણા આનંદપૂર્વક પાલવશે " વિદ્યાર્થી
 ગળી મળતા હશે.
 " પાલવશે કેમ નહિ? રમકડાં પણ પોતાની હાથથી બનાવે
 એ જોઈ પાત છે અને કોઈના બનાવવાથી બનવું એ બૂઝી વાત છે.
 નરો પોતે પોતાપર કાચુ મેળવી ચૂક્યા નથી તેમને કોઈના પણ કાચુ
 તળે રહેવું જ પડશે; પછી હાં તો પોતાની પસંદગીથી સ્વીકારેલા
 મંત્રાના કાચુ તળે રહે, અગર તો તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમના પર

પાલવશે, પાલવશે, ધણા આનંદપૂર્વક પાલવશે " વિદ્યાર્થી
 ગળી મળતા હશે.
 " પાલવશે કેમ નહિ? રમકડાં પણ પોતાની હાથથી બનાવે
 એ જોઈ પાત છે અને કોઈના બનાવવાથી બનવું એ બૂઝી વાત છે.
 નરો પોતે પોતાપર કાચુ મેળવી ચૂક્યા નથી તેમને કોઈના પણ કાચુ
 તળે રહેવું જ પડશે; પછી હાં તો પોતાની પસંદગીથી સ્વીકારેલા
 મંત્રાના કાચુ તળે રહે, અગર તો તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમના પર

આવી બેઠેલા કોઈ ધૂર્ત કે બલવાનના કાણુ તમે રહે ! બીજા કાણુ સ્ત્રીકારનો કે સહન કરે એ “ ગુણામી ” છે; પહેલી કાણુ-સ્ત્રીકારનો એ માણુસાઈ છે, ઉત્તરતિનું પહેલું પગધીડું શક્તિને લીધે કોઈના ‘ રમકડા ’ બનવું એ લીચકારાપણું છે, બીજી શક્તિને લીધે-રમકડા કે જલ કે મુઠ્ઠા તુલ્ય બનવું એ બીજી કસરત છે. અને યોગી સિવાય કોની તાકાદ છે કે છત્રતાં ‘ મ્હરી ’ થકે ? મોની તાકાદ છે કે જડવલ જની પાછો બેઠો થઈ-આપના રમકડા બનવામાં અને અમારી સ્વતંત્રતા ગુમાવેલા પશુ મરણ વિરુદ્ધની અને અપ્રશસ્ત પરતંત્રતામાંથી છૂટીને મુક્તબની અને પ્રશસ્ત પરતંત્રતામાં આવીએ છીએ, કે જ્યેને કામે અને પોતાના તંત્રમાં પોતાને સેવાની શક્તિ ખીલવી હું એ વાતની અમને ખાતરી છે.” મગનલાલ નામના વડા થઈએ કહ્યું.

“ ત્યારે હું આ જ તદમારો નિમય છે એમ મ્હારે રહમજનું ! ” આમીએ ફરી પૂછ્યું.

“ એ જ, અને માન એ એક જ જવાબ અમારો-આજને ? અને હમેશને મારે-છે; અને એ નિમય જલજવાનો આ કાણુધા મારો કોઈ અધિકાર નથી.” મગનલાલે જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સાર ત્યારે ” મદાતમાજી બોલ્યા “ પણ એ તદમારો જુદા કું લખાવી લેવા માગું હું. અને તદમારો દરનાકરની સહી કરી કું કબજેલાઓની મદાપર સમ્પૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકતાં જરા મરો ! ”

મગનલાલે ખીરસામાંના ‘ ઝડીપિનન્ટ પેન ’ કઢાડી અને હરિલાલે કાપરી કાપીને કામગીર રજુ કર્યો.

“ આ રહ્યા કામગીર અને પેન; ફરમાવો તે લખવા માંડું ” હરિલાલે કહ્યું.

મદાતમાજીએ એ મુન્દીક હરિલાલની આજ મ્હાને જોયા જ કું અને અને ખડખડ દર્સને કહ્યું “ આ કામગીર દસ્તાવેજને કામ લાગશે ? અને આ વિલાયતી કામગીર એવો પવિત્ર દસ્તાવેજ લખાશે ? એ કામગીર લખાવેલા રાજ્ઞી વિરોધીઓને હરિશ પગામે નહેતો એકલું જલ જલી મથ કે ? આજ રવિવર રજાનામાં તે મનુષ્યની જુલમી કાપરી જર અને જુલમ દેહીયા જ લખી કાઢવા માંડે એકા કામે.” અને મદાતમાજીએ એટલી મજાર એક સપરિ ફેરો

તમારી જેઠા કોઈ ધર્મ કે બસવાનનાં કાણુ તમે રહે ? બીજી
 કાણુ સ્વીકારવો કે સદન કરવો એ 'શુભામી' છે, પદ્મી
 કાણુ સ્વીકારવો એ માણસાઈ છે, ઉત્તતિનું પદેધું પગધીકું
 પરાક્રિને લીધે કાઢના. 'રમકડા' બનવું એ લીચકારાપણું છે,
 કમ્પી-શક્તિને લીધે રમકડા કે જલ કે ગુફા ગુલ્ય બનવું એ
 જીવી કમરતું છે, અને યોગી સિવાય કોની તાકાદ છે કે છવતાં
 'મરી' રહે ? કોની તાકાદ છે કે જલવત બની પાછો ખેડો થય
 આપના રમકડા બનવામાં અમે અમારી સ્વતંત્રતા શુભાવંત
 પણ મરંછ વિરહની અને અપ્રશસ્ત પરતંત્રતામાંથી છૂટીને
 મુગલની અને પ્રચરત પરતંત્રતામાં આવીએ. ઊંચે, કે જાહેને
 કુત્તે અમે પોતાનાં તંત્રમાં પોતાને સેવાની શક્તિ ખીલવી
 યું એ વાતની અમને ખ્યાતી છે." મગનસાહે નામના વડા
 હાથે કહ્યું.

"ત્યારે યું આ જ તંત્રમારો નિયમ છે એમ ત્યારે રદમનજી ?"
 કામામીએ પરી પૂછ્યું.

"એ જ, અને માત્ર એ એક જ જવાબ અમારો-આજને
 ર અને હમેશને માટે-છે, અને એ નિયમ બદલવાનો આ કાણુથી
 મારો કોઈ અધિકાર નથી." મગનસાહે જવાબ આપ્યો.

"જલ સાથે ત્યારે" મદાતમાજી બોલ્યા "પણુ એ તંત્રમારો
 જીવન કે લખાણી જેવા માણુ હું. અને તંત્રમારો દસ્તાકરની સહી
 વગરો હું બહુમાઓની તદાપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકતાં જરા
 કે ખરો !"

મગનસાહે ખીરસામાંથી 'કન્ડીપેન્ડન્ડ પેન' દહાડી અને
 હરિલાલે કાવરી કાઢીને કાગળ વચ્ચ કવેં.

"આ રહ્યા કાગળ અને પેન; હરમાવો તે લખવા માંડ"
 હરિલાલે કહ્યું.

મદાતમાજીએ એ પીનિટ હરિલાલની આંખ ત્હાને નેપાં જ મ્હું
 અને અને ખાખટ દરમિ કહ્યું: "આ કાગળ દસ્તાવેજને કામ
 કામદો અને આ વિજ્ઞાનની સ્થાપના એવો પવિત્ર દસ્તાવેજ લખાઈ
 એ જામણે કચ્છપેલ રાણી વિક્ટોરીઅને દરિયા પરાયો નકોતો
 બેટા પણ જવી રહ્યા કે ? આજ પવિત્ર દસ્તાવેજ તે બહુમની
 હવની માણી જા અને હવના દેહિયાં જ લખાં લખાવ માટે
 નેકા કાગળે—" અને મદાતમાજીએ એકેઈ મજર એક ખરો રંગી

દઈ આગળ ચલાવ્યું “ મહારી છાતીની ચામડી પર દેહી ચોક્કી અણીથી લખવા માટે, કે જેથી હરદના આડા મહારા લોહીથી ઉભરાઈ કરારનામાને કુમકુમપત્રિકામાં ફેરવી નાખે. ”

એ બે ક્ષણે અમૃતલાલ શેનો પુત્ર રમણિક કે જહેની દારી અસર અત્યાર પહેલાં દૂર થઈ ગઈ હતી અને જહેણે વિદ્યાર્થીવર્ગ સમક્ષ મહાત્માએ કરેલું સંબળું આપણુ લક્ષપૂર્વક સાંભળ્યું હતું તેણે આગળ ધસીને ખીસ્સામાંથી ચાકુ કાઢી પોતાના ડાબા હાથના ઠાંડાની નસ પર ધાર દાખી દીધી! જોતજોતામાં લોહીનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો! આખી જાતિ એ દેખાવ જોઈ હેબકાઈ ગઈ. વિદ્યાર્થીવર્ગ આંખ ધાડીને જોતો ઉભો.

“ કૃપાનાથ! છવતું લોહી આ રહ્યું! એ લોહીમાં મહારી ન આંગળી બાળીને આપની પવિત્ર પીકના કોરા કરારનામા પર મહારી હસ્તાક્ષર કરવા દો. ”

મહાત્માશ્રીએ સુપચિત્ર પીઠ ધરી અને રમણિકે પોતાના લોહીથી પોતાની આંગળીની કલમ વડે તે ઉપર પોતાનું નામ લખ્યું.

તે બે ક્ષણે ખીજા યુવાનો ચાલુ મેળવવાની દોડધામમાં પડ્યા. પણ મહાત્માશ્રીએ તોમને અટકાવતાં હતાં : “ તમારામાંના એકે કરેલી સદી બધાને યંત્રનશરદ છે. તમારૂં લોહી જરૂર કરતાં એક નીખા જોટલું પણ વધારે વહેવડાવી દેવાની જરૂર નથી. પણ આ પ્રસંગે મહારે તમને દલીલેનું જોઈએ છે કે મને મહારૂં લોહી વહેવડાવવા મહારી છાતી પરી તે વખતે તમે દોષજન્યનો પેટી કાઢીને—મહારા પડ્યો તમારો આટલો બધો બહિષ્કાર અને તે પણ તારા બહિષ્કારના રોગ છતાં—પોતાનું લોહી વહેવડાવના પમાલ મુઠયો નહિ. યોગ્ય વખત ઉપર યોગ્ય તરીકે પકાવશે એક યુવાન વગર કોઈ તે આન્ન-જામનાં પ્રેરણા, પણ તમે મુશિક્ષિતો ‘ ગરમ ’ થઈ કાઢી નહિ! એનું કારણ એ છે કે, અનુભવે તમારી ઇચ્છાક્રાંતિને વાળી લોહી ને, તમારી ‘ જોડીને ’ સ્વરૂપી દીધી છે. દાઢ અસંગત અનુભવ છે, પણ દારૂથી જોડી કરતું નહિતો નથી પણ મર્યુ જોડી કરતું મુશ્કેલ મહાત્માના હાથ પાસે છે. તેથી હવે દારૂઆતને દારૂ અને જોડીને અનુભવે કરી નાખવા બદલે મહારી ખેડેલી આત્મા એ જ કે તમારી તમારે કરે વહેવા દેવો અને હવે તેમજ પામલ દારૂથી કે દારૂ અનુભવે કરવાનું મરણ. એ રીતે તમારો મરણ મરણ મરણ કરવાનું અને નાશ નાશ. તમારે તમારે નર નરનું

ગામકુંદોરું, વડોદરામાં એક જગ્યાએ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત
જુદાજુદા કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

પ્રમાણે જોકે, જગત્ કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.
જુદાજુદા કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

જોકે, જગત્ કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.
જુદાજુદા કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

જોકે, જગત્ કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

અધ્યાય ૨૭ શ્રી—શુભ, શુભ, શુભ

શુભશાસ્ત્ર પ્રમાણે, જોકે, જગત્ કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.
જુદાજુદા કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

જોકે, જગત્ કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.
જુદાજુદા કુળના કોઈ કોઈકિયે જગ્યાએ સ્થાપિત હોય છે.

પુખ્તીથી ઠરીને જોરાં કામો માટેની પોતાની ચોખ્ખતા લેખે
આગમ્ય પુરવાર કરી આપી છે), માટે લેખને દરમિયાન
કરી ખોલાવવા પસંદગતનામું તૈયાર કરવા માટે નીચે મુજબ
ગત લેખને પુરી પાડવી :—

(ક) મહારી મીલ આખતમાં મેનેજરે જે નવી યોજના
લેખે એક વર્ષ સુધી અમલ કર્યા પાદ તે મીલ એવી કારો
નહાનાંહોટા દામગીરાઅને આપીસ-ગરેશને આપવી કે તેઓ
હયાતી સુધી જ લેખના માલીફ ગણાશે, અર્થાત્ માત્ર નફા વહેંચી
હકદાર રહેશે, કોઈપણ સંજોગમાં મીલ વેચી શકશે નહિ. કોઈ
મીલ છોડે અગર શુજરી નય તે સંજોગમાં લેખે બદલે આવનાર
માણસ બાગીદાર ગણાશે. દામગીરાને લેખના પર આધાર
કુટુંબીઓના અનિવાર્ય ખર્ચ જેટલી રકમ દરમહિને લેખને
ઉધારીને આપવામાં આવશે, અને વર્ષ આખરે મીલના નફાને
સાખ ચર્તા લેખને બાગ લેખને ખાતે જમા કરી લેખની
રકમ લેખને માટે સ્થાપેલી સેવીંગફંડમાં જમા કરાવવામાં
બાગીદારીના હિસ્સો દરેકે કરવાના કામની મહત્તાના, અને કામ
પ્રમાણિકતા તથા કાર્યદક્ષતાના પ્રમાણમાં ઓછાવતો કરાવવામાં
વસે, કે જે કરાવવા માટે દસ સભ્યોની એક કમીટી મુકરર કર
આવશે. કોઈપણ સંજોગમાં આ મીલનું કાપડ હિંદ બહાર
શકાશે નહિ અને હિંદમાં જ્યારે કાપડના ભાવ સખતમાં
હોય ત્યારે પણ મીલના અને દામગીરાના પોષણ ખર્ચ ઉ
દસ ટકાથી વધુ નફો લાઈ શકાશે નહિ, કે જે દસ ટકા
ટકા સ્વદેશસેવાને લગતા કોઈ કાર્ય માટે અને બે ટકા મીલને
વખતે ખરાબ સંજોગમાં મુકાવું પડે તો લેખે પહોંચી વળવું
ન થાય એટલા ખાતર રીઝર્વફંડ તરીકે અલાયદા રાખી બાકી
ટકાની વહેંચણી કરવામાં આવશે.

(લ) મહારાં ૭ મહાનો પેટી એક મકાન કે જાહેમાં ફું
રફું છું તે મહારી પત્ની અને બે પુત્રોને માટે રાખી તથા એક
મહારોના ખંગલો મહારી પુત્રી લીલાવતીને માટે રાખી બાકીના
મહાનો ગાંતિને અર્પણ કરીશું.

(મ) ધેર-સદાનો વ્યાપાર મ્હેં કદાપિ કર્યો જ નથી
મેનો ઈત્યાદિમાં મ્હેને થકા નથી તેથી મહારી પાસે કોઈ જાત
'દાગળીઆ' છે જ નહિ. શેઠ તથા દરદાગીના મળી મહારી
ગમ મિલકત સાત કોડ સાત લાખથી કોઈ વિશેષ થવા નય

સુમારે પાંચ સાખ કોસાવ તથા મુવશ્વદિના હામીનામાં છે,
 વેચી નાખવા. પંદરજ પાંચને હામીના પહેરી મેમકો કર-
 ન ન દોઈ શકે એવું જઠારથી મળેને બાન થયું છે જઠારથી
 મેં છાંતી ન રાખ્યા છે; પરંતુ હવે માત્ર દસ દામરના
 રાખી હામ પેચી નાખવાં અને નાણાં ઉપજે તે દૂરથી મેવાં
 કોઈ ૭ સાખની રોકાઓ તોમે પ્રમાણે વ્યવ કરવો :—

૧૦૦ (મેઠ કોઈ) જઠારમાંથી શાન્તિસાગરજીના થીયરણે,—
 તેઓથી પેતાથી મંથા મુળન, કેઈની સલાહ લેવાની,
 કેઈને જાહેર કરવાની, કે દિસાખ ખાતાવાની કરવાની
 મુજબ રહીને જેનો ઉપયોગ કરે એવી સમ્પૂર્ણ સ્વતં-
 ત્રતા સાથે.

૧૦૦૦ (મેઠ કોઈ) મઈ રાજે ચક્ષનમર વસાવવા ખાટે આપવા
 કહેલી રાખ, જોમાંથી સુમારે પંદર સાખ રૂપિયા જામીન
 ખરીદવામાં અને ખાડીથી રાખ ખેડુનો, કાંનનાં, વજુ-
 નારાં, રંગનાં તથા કોવનાં કુંબોને વહેવા ખાટે મકાનિદ
 અને સાપનો પુરા પાડવામાં તથા ચક્ષનમરની સમ્પૂર્ણ
 અપરવા ખાટે આ સંસ્થાનના મવનર તરીકે મી. ચન્દ-
 કંદોની નીમણુંક મીપું.

૧૦૦૦૦ (મેઠ કોઈ) જિલેમર બિચા અને ક્રીસર હીમાલાયને
 કાવત્તાને કમલી દીર્ઘિનાત કરવા તથા દિવસો પર્મ-
 ળાવનામુજબ કાવત્તાનાં કાંડુઓ ઉપજાવવા ખાટે મેં-
 ૫૫૫૫, તેવું કુલ કમ્પા સે અનેને મેં રહી, વજુ બિચી
 રમન કમ્પા કે તેઓની કોંગેરદઈ, તે આપના અખાડીક
 તે પ્રમાણે વસાવવામાં અદાદીગુરમાં કહેશે.

૧૦૦૦૦૦ (મેઠ કોઈ) એવેનિયનું અપરિ. અદાદે, વડેને રીસી
 રમન, તેવું પદાંગિયરે કમ્પા કોઈ અદાદીગુરમાં કે જે તેને તે
 કાર્યના કાંચના ઉપરે આપશે.

૧૦૦૦૦૦૦ (મેઠ કોઈ) જામનગર અને કુલવડાં અનેને વજા.
 દામ, તેવું મેંને વજુ મુળેને કોઈ અદાદે, અદાદે
 કમ્પા, તેવું કમ્પાનાં મુજબ, તેવું કમ્પા દિર્ઘિનાત
 તેવું કમ્પા કમ્પા અદાદે, તેવું અદાદે, તેવું અદાદે
 તેવું અદાદે કમ્પાનાં મુજબ, તેવું અદાદે, તેવું અદાદે

મુખીયા કરીને એવાં દામો માટેની પોતાની યોગ્યતા હોમને
આગમ્ય પુરવાર કરી આપી છે), માટે હોમને હરજી
કરી બોલાવવા, વસીયતનામું તૈયાર કરવા માટે નીચે મુજબ
ગત હોમને પુરી પાડવી :—

(ક) મહારી મીલ બાબતમાં મેનેજરે જે નવી યોજના તૈયાર કરી એક વર્ષ સુધી અમલ કર્યા બાદ તે મીલ એવી સરતે નહાનાઘોઠા કામગીરીએ આશીસ-અંશરોને આપવી કે તેઓ જ્યાં સુધી જે તૈયારી માલીક ગણાશે, અર્થાત્ માત્ર નફા વહેંચી શકે તે સુધી, કોઈપણ સંજોગમાં મીલ વેચી શકે નહિ. કોઈ પણ મીલ છોડે અગર શુભરી નય તે સંજોગમાં તેને બદલે આવનાર માણસ ભાગીદાર ગણાશે. કામગીરીને તૈયારી પર આધાર રાખી જોના અનિવાર્ય ખર્ચ જેટલી રકમ દરમહિને તેમને ઉધારીને આપવામાં આવશે, અને વર્ષ આખરે મીલના નફાનો સાબ ચર્તા તેમનેના ભાગ તેમને ખાતે જમા કરી તેમની રકમ તેમને માટે સ્થાપેલી સેવીંગફંડમાં જમા કરાવવામાં આવશે. કોઈપણ સંજોગમાં આ મીલનું કાપડ હિંદ બહારે ચકાસી નહિ અને હિંદમાં જ્યારે કાપડના બાવ સંખ્યામાં દોઢ તૈયાર પછુ મીલના અને કામગીરીના પોપણ ખર્ચ ઉપર દસ ટકાથી વધુ નફો લઈ શકાય નહિ, કે જે દસ ટકા દી દસ સરોટસેવાને લગતા કોઈ કાર્ય માટે અને જે દસ મીલને વખતે ખરાબ સંજોગમાં ચકાસું પડે તો તેને પડોચી વળતું કે ન હામ એટલા ખાતર રોકવું હિંદ તરીકે અલાયદા રાખી બહાર કાઢી વહેંચણી કરવામાં આવશે.

[illegible]

(9) 1942年10月，在“九一”事变五周年之际，日本帝国主义为了炫耀其所谓“战果”，在东京举行了大规模的阅兵式。在阅兵式上，日本帝国主义展示了其所谓的“战果”，包括大量的战俘、武器、弹药等。这一阅兵式，是日本帝国主义在侵华战争期间，为了炫耀其所谓的“战果”，而举行的一次大规模的阅兵式。这一阅兵式，也是日本帝国主义在侵华战争期间，为了炫耀其所谓的“战果”，而举行的一次大规模的阅兵式。

ખાટે પાંચ સાખ ઝવેરાત તથા સુવર્ણદિના હામીનામાં છે, જેથી નાખરાં પરતગ્રં પ્રાપ્તને હામીના પહેરી અમકો કરે ન હોઈ શકે એવું બંધારથી મદને જાન મથું છે તદ્વારથી છે. ૧૫૧ ના રાખ્યા છે; પરંતુ હવે માત્ર દસ હજારના ખીલમાંથી જેથી નાખરાં અને નાણાં ઉપર તે દુશ્મનાં લેવાં તોડે છે સાખની રોકકનો નીચે પ્રમાણે વ્યય કરવો :—

૦૦ (એક કોડ) મહાભાષી શાન્તિસામરજીના ચીમરણે, — તેઓથી પોતાથી કંઈક મુજબ, કોઈની સલાહ લેવાની, કોઈને ભરેલ કરવાની, કે હિસાબ બંતાવવાની ફરજથી મુક્ત રહીને તેઓ ઉપયોગ કરે એવી સમ્પૂર્ણ સ્વતંત્રતા સાથે.

૦૦૦ (એક કોડ) ગઈ રાત્રે વચ્ચનગર વસાવવા ખાટે આપરાર કહેલી રકમ, બંદેમાંથી સમારે પંદર લાખ રૂપિયા જમીન ખરીદવામાં અને બાકીની રકમ બેહુતે, હાંતનારાં, વણનારાં, રંમનારાં તથા સીવનારાં કુટુંબોને રહેવા ખાટે મકાનો અને સાધનો પુરા પાડવામાં તથા વચ્ચનગરની સમ્પૂર્ણ બંધારથી ખાટે આ સંરચાનના મનરે તરીકે મી. ચન્દ-શંકરની નીમણુંક દર્શાવું.

૦૦૦૦ (એક કોડ) પ્રેસિડર બોર્ડ અને પ્રોસેસર હીરાલાલને સાવનતને સમગ્રી શોષણ કરવા તથા હિંદમાં ધર્મ-બાવનાયુક્ત સાવનના અંદરથી ઉપજાવવા ખાટે એક પચા; તેથી કુલ સત્તા તે બંનેને સોંપી, પણ એકથી કરત મળી કે તેઓની કમીરેથી કું બાગા બંધારીક ને પ્રમાણે વસાવવાના મહાવીરપુરમાં રહેશે.

૦૦૦૦૦ (એક કોડ) એસીયાની સપગી પ્રબલો વચ્ચે રોસ્ટી રમવાનું પદ્ધતિતર હાઈ કોર્ટ મહાપુરા માથે લે તેને તે સર્વના સાવન તરીકે જાણવા.

૦૦૦૦૦૦ (પંદર લાખ) વચ્ચનગર અને વચ્ચનગર બંનેનો નજ-તિમાં, ગઈ રાત્રે નદી બાજેથી જોઈ બાંધમાં સત્વેલ બનાવ વચ્ચન બંધારે ખાટે, તેઓને સર્વ વિદ્યાનો વિકાસ દિર્ઘને કરવા કહેલો સાખ અંદર બંધાર મહાવીરપુર નામે બાંધ રાખ વસાવવા ખાટે જમીન ખરીદવા માટે.

૨૦૦૦૦૦ (બે લાખ) હીલાવતીને.

૨૦૦૦૦૦ (બે લાખ) રમણિકને.

૫૦૦૦૦૦ (પાંચ લાખ) સુશીલા તથા બાપુને. (મુખ્ય મહાવીરપુરની કન્યાઓ માટે સ્થપાતા વસતિ અધિષ્ઠાત્રી થવાની શરતે).

૨૦૦૦૦૦ (બે લાખ) દેશીરાજ્યોની પ્રજા અને રાજકુલ તેઓ જન્નેતી દયાપાત્ર સ્થિતિનું વાસ્તવિક ખાન પવા, વ્યવહાર ઇલાજો સુચવવા, તથા ખીજા દેશી ન્હાનાં ન્હાનાં રાજ્યોની હયાતીથી કેવાં પરિણામો છે તેનો ખ્યાલ આપવાના આશયથી પુસ્તકો એક હિંદી પત્ર પ્રગટ કરવા માટે.

૩૦૦૦૦૦૦ (દશ લાખ) પૌલીટીક્સના અભ્યાસ માટે એક ખોલવા લાલાજીને સોંપવા, એવી શરતે કે પુસ્તકો તેમાં એક જર્મન, એક અમેરીકન તથા એક હિંદી પ્રોફેસરના હાથ નીચે વર્લ્ડ પૌલીટીક્સ શિખવા ૨૦ થી ૨૫ ઉંચા જ્ઞાનવાળા અને મસ્ત પ્રકૃતિવાળા વિદ્યાર્થીઓને રાખવા.

તા. ૬:—સદરહ વસીઅતનામું પ્રજાકીય અદાલતમાં જ નોંધાવેલ મહાત્માશ્રી, હીરાલાલ, રમણિક, ચન્દ્રશંકર, ધર્મચન્દ્ર, હીલાવતી, સુશીલા અને જ્ઞાતિના હરકોષ બે મુખ્ય પુરૂષો: એટલાઓને વ્યવસ્થાપી નીમવા અને નાણાં એક 'સ્વદેશી બેન્ક' સ્થાપીને તેમાં, ત્રણ વ્યવસ્થાપકોના નામપર જમાં મૂકવાં, જેમાં મહારા કુટુંબની કોષ વ્યક્તિના નામ સામેલ રખાશે નહિ.

***

૨. મહારી હાલની જ્ઞાતિને વિશાળ પ્રજાકીય ધોરણપર એ ખાનદાન વ્યાપારી જ્ઞાતિમાં ફેરવી નાખવાનો જે કરાવ ગઈ રહ્યો સર્વાનુમતે પસાર થયો છે અને તદનુસાર અંધારણુ બાંધવાની સત્તા મળે, હીરાલાલને તથા મહાત્માશ્રીને આપવામાં આવી છે, માટે મહારે હીરાલાલને હમણાં જ મળવા જવું અને તેમને લઈ મહાત્માશ્રી પાસે જવું. મહારે મહારી બુદ્ધિ મુજબ સચનાઓ લખીને તેઓને આપવી અને તે ત્રન્ને પછી યોગ્ય લાગે તેવું અંધારણુ અને જ્ઞાનનો પ્રકાર એમ અરજ કરવી. તથા તે જ્ઞાનનો જ્ઞાતિની સભામાં

રી પોતે ધાંચી સંભળાવી પસાર કરાવે એમ કરેલું, શરણ
વચન કોઈને અસવીકારણીય નહિ લાગે.

હાસ તરફની મુચનાઓ નીચે મુજબ:—

૧) દરેક કુટુંબમાં સરેશીવંત અને રેડીકો કાપસ કરવાં જોઈશે.
૨) શ્રીમંત તેમજ ગરીબ—વંશીય, જાતિજનોનાં પાંચ વર્ષ
ની વૃદ્ધાં પુત્ર-પુત્રીઓને 'સાતિની મિઠકત' મળવામાં આવશે.
૩) મને લેખના પાલકોથી છતાં કરી, મહાજનની દેખરેખ નીચે
જે અસાંવદાં વસતિગૃહોમાં રાખી પોષવા, કેળવવા તથા
ધરીની કલેક્ટરનું લકાર્ડ મારે તૈયાર કરવામાં આવશે. ઊંઠરી-
૧૭ વર્ષ બાદ અને ઊંઠરાઓને ૨૧ વર્ષ બાદ સંસ્થાથી મુક્ત
ની આવશે. તે દરમિયાન (૧) ઊંઠરીઓને પાણી ભરવાનું,
ખાંડવાનું, રીવવા-ભરવા, અને રસોઈ કરવાનું ઇલાદિ કામોમાં
રામી આવશે તથા ધર્મભાવનાપુરુષ મંગીત સિખવવામાં આવશે.
ગ્રી-ઉંડી ભાષાગાન, પરવૈક અને પરખર્ચનો હિસાબ રાખી
તેલું દિસાંબી ચાલ આપવામાં આવશે. અને ૧૬ થી ૧૭
સુધીના માગામાં શરીરરચના, જનનેન્દ્રિયના ઉપયોગ અને
રોમ, સુવાચક, સ્ત્રીપુરુષના વાજળી દ્રવ્યો ઇત્યાદિ સંબંધી ખ્યાલ અને
કોઈ ભાષાનું ચાલ આપવામાં આવશે. તે પછી એટલે ૧૭
થી વધે લેખનો સગનસંબંધ જોડવામાં આવશે. પરંતુ તે બાબ-
પસંદગીનો અધિકાર તેમજ સગન કરવાનો અધિકાર, ઊંઠરાની
૪ ઊંઠરીઓની સંસ્થાના એકંદર કાર્યવાહકો અને સિદ્ધકોની
હી કમીટીને હસ્તક રહેશે. અને [૨] ઊંઠરાઓને ગુજરાતી,
હિં, હિંદુ, ધોડ, અંશુન, ગઝીન તથા નાયું, સંગીત, મરદાન-
ની કસરત, તરવાની કલા, પોલેસ્વારી, હુનિયાના મતિલાસ પરથી
વજોના વિકાસક્રમના સિદ્ધિના ઉપજળી કહાડી બનાવેલું ખાસ
પ્રક, મદાગારત, એટલું કરજ્યાત સિખવવામાં આવશે. અભ્યાસ
કુ દોઢા છતાં ૧૪ વર્ષની ઉંમરથી કોઈ પણ ધંધામાં ઉમેસ્વારી
નોંધરી કરવા મોકલવામાં આવશે. ૨૦ થી ૨૧ વર્ષની ઉંમરના
કુળમાં કરોરવાજ, સંવાનેદ્યપત્તિ સમગ્ર સામના સુખ્ય નિયમો,
તંદાનરસા, સામાન્ય વેપારગાન અને ધોડક અદેજ સિખવવામાં
આવશે. ૨૧ મે વર્ષે પાઠ્યવવામાં આવશે, પણ તે પહેલાં જો તે
એકાગ્રમાં એકલ પણ મનુષ્યેનું ગુજરાન ચલાવવા પુરતી આમદાની

સમગ્રના વડેવા સાથે સમાજનો વિશ્વાસ અને તે સાથે જ સાથે
મનો પપ્પુ વિશ્વાસ થાય છે કે નહિ તે જોવા બુદ્ધિમુદ્ધા ક્રમ
નીમણી તથા કમીટીઓના મેમ્બરોને સદાય કરવા એક મોટા
એક્ટરી નીમવો. દર કમીટીએ અધ્યાપીઆમાં બે વાર મળવું.

૩. વચ્ચનગર તેગજ મહાવીરપુર માટે જમીન ખરીદવાનું
શુદ્ધવાર સાંજ સુધીમાં થઈ જવું જ જોઈએ અને શાનીવાર
મહાત્માશ્રીના હાથે પાચો નાખવાની ક્રિયા થવી જોઈએ.

***

માદી લખાઈ રહી. તે જ દાણે આનંદ તાર ક્યો કે યો. જ
ચન્દ્રે પહેલી દૂને રાજનગર આવવું. પછી અમૃતલાલ, પત્ની
સંતાનો સાથે જેસી રહાને ઈનસાફ આપી તે સધળાં શુ-
હાસ્યથી ખીલવી પ્રો. હીરાલાલના બંગલા તરફ ચાલ્યા. રહેવાર
આઠ વાગ્યા હતા. પ્રેફેસરના આંગણમાં પેસતાં જ મહાત્મા
ત્યાં જ આવતા દેખાયા. બન્ને જોવા પ્રેફેસરના ઓરડામાં ધી-
થાય છે તો તેને રસાયણિક પદાર્થો અને સાહિત્યોથી ઘેરાઈને બે
અને ઉંડા વિચારમાં ખોવાઈ ગયેલો જોયો. તે એટલો લીન થયે
હતો કે બે માણસ પાસે આવીને બેઠા ત્યાં સુધી તેને ખબર
પડી નહિ.

“જેથું ?” મહાત્માશ્રીએ ધીમેથી અમૃતલાલને કહ્યું “આ
નામ યોગ ! સાયન્સ યોગનું સાધન છે. એથી પોતાને જુદી જવા
છે, અને બ્રહ્મના બાહ્ય સ્વરૂપમાં-કુદરતમાં-પવનની માફક મહાલના
શક્ય થાય છે. અને પછી સાયન્ટીસ્ટના માથા ઉપર અધ્યાત્મનું એ
વાદળું ઝાંઝમી રહ્યું હોય છે. એક જરા જોર, એક જરા ફાલંગ, આ
સાયન્ટીસ્ટ અધ્યાત્મમાં ‘ધલાર્ધ’ જાય છે-ખોવાઈ જાય છે ! જ
અને ચેતન વચ્ચે આકાશ-જમીન જેટલું અંતર છે એમ કહેવામાં
આવે છે તે માત્ર લોકદષ્ટિથી, લોકવર્ગને કમેકમે આગળ વધારવું
ખાતર; બાકી જડ ચેતન વચ્ચે વસ્તુતઃ બહુ અંતર નથી. આ
સાક્ષાત્કાર પામ્યા પછી તો ત્હમે કહેશો કે જડ-ચેતન એવા બે
પણ બુદ્ધિની ભૂમિદાવાળા જીવનની અનિવાર્યતા જ હતી ! જેથું
હીરાલાલ કેટલા તક્ષીન થયા છે, બણે સમાધિસ્થ યોગી !”

“ખરેખર યોગી જોવા જ હમણાં દેખાય છે.” અમૃતલાલે
કહ્યું “અને યોગમાં તેમજ સાયન્સમાં માણસ impersonal (અ-
કિતિભાવથી મુક્ત) બને છે. યોગીની માફક એક ખરો

હનિવાસીની ખાપપથી અને પેસાની, કરારથી કરારથી કરારથી
 દોષ એમ કહ્યું છે. ચોખી અને સાવનીરદ મદા રીતક-
 મુજ રહે, કે જેથી એમનો ખાનદા મુશ્કિલ ન થાય. જેને
 આ પુછ સ્વાધી હનિવાસી એ એ સ્થાનો તો રહે નીવ રહે.
 એટલામાં હીરાલાલની વિચારણાનો ખત આપ્યો. ત્યાં
 અને માનવતા પરોણાએને જેવા અને નમસ્કાર. ક્યો ન જાય
 મો લેવું મને માન ન રહ્યું તેની સખા માનવાની થું જારે જ
 ...થી. દમણી આપ કાંઈ દર્શનીય સ્થાન ગાળામાં માન
 હતા ?

અમૃતલાલે દમણી કોણી વાતનો મુદ્દો કહી સંભળાવ્યો.
 "ચોખી અને સાવનીરદ, રાજપ્રકરણથી દૂર રહેશે. તો ખસી
 પા ને 'દર્શનીય'—Grappe-મકાંપૂર્ણ કેમ કરી ખાનદા ?
 એમાં સુધી સ્વમજી રમ્યો હું ત્યાં સુધી તો, ચોખી, તરવણી
 તે સાવનીરદ. હનિવાસી લોકોના પુછ આશયો અને બંદ શોખોથી
 કે, પણ કાંઈ ખાનદાન રમતથી દૂર રહેવાને બંધાયલા ન હોય.
 ૧, અમૃત અને જોરના તેઓ દાસ ન બને, પણ જરૂર, જાણીત, જોરને
 બંદ આપવા માં—એમનો કયામાં ઉભો ઉપયોગ થવા પામે. એવી
 મના કરવામાં તેઓ પોતાનું અધઃપતન ન માને. આ જુઓની,
 એ પોતાને તો દિંદો કે મુરખનો કાંઈ મોદ નથી, પેસા એકઠા
 રંગની લેલ માન જીતે નથી, અંદાજ નથી. છતાં સાવનસના રહાને
 પોલીસીતના પદમાં મારીને પેટ ચોરી નાખવાના અને તેના ગર્ભને—
 કદન પોલીસીતને નાકાર લાવવાના કામમાં હુ પોતે જ કર્યો દીવાને
 મો હું ?

"તુમ પોલીસીત ?" અમૃતલાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

"હા, તુમ પોલીસીત !" હીરાલાલે કહ્યું. "દાવનું પોલી-
 સીત પર ખચ્ચર કર્યું ગયું છે અને દરેક પરડી માનની પેટ
 મોડીટ, મોડીટ, ચીજ માને વગળી રહેનાર. ઊદરમત બરેલ
 મધોત મદના અને દારાના વમરનું તથા સ્વાર્થમય થઈ ગયું છે.
 એ ધારો ખચ્ચર આપી હનિવાસી મારીને પણ પોતે ન મરનું એવો
 વમરનો કાંઈ છે ! અમૃત તો સાવનસ તે વિચાર પણ સદન નથી
 રી રહતું. અમૃત અને સંકારના નામને દરેક રાખનારને સાવન-
 નપુસ, અપુસ્ટી, અકલ દર્શન અને છે. સાવનસ દોષમાં ન

સાગવના વહેવા સાથે સમાજનો વિકાસ અને તે સાથે ને સાથે
ખેડો પણ વિકાસ થાય છે કે નહિ તે જોવા બહીષ્કારી
નીમણી તથા દેખાડીઓના મંત્રણાને સદાય કરવા એક મહોદ્દા
રોકેટરી નીમણો. દર દેખાડીએ અઢવાડીયામાં બે વાર મળવું.

૩. વચ્ચનગર તેમજ મહાવીરપુર માટે જમીન ખરીદવા
શુક્રવાર સાંજ સુધીમાં મર્જ જવું જ જોઈએ અને શનિવાર
મહાત્માશ્રીના હાથે પાપો નાખવાની ક્રિયા મની જોઈએ.

***

યાદી લખાઈ રહી. તે જ દાણે આનંદ તાર ક્યો કે ડા. ૬
ચન્દ્રે પહેલી દેને રાજનગર આવવું. પછી અમૃતલાલ, પત્ની
સંતાનો સાથે બેસી ન્હાને ઈનસાફ આપી તે સઘળાં શુદ્ધ
હાસ્યથી ખીલવી પ્રો. હીરાલાલના બંગલા તરફ આત્મા. રહવ
આઠ વાગ્યા હતા. પ્રેક્ષકરના આંગણમાં પેસતાં જ મહાત્મા
ત્યાં જ આવતા દેખાયા. અને જેવા પ્રેક્ષકરના ઓરડામાં ઘ
થાય છે તો તેને રસાયણિક પદાર્થો અને સાહિત્યોથી ઘેરાઈને બે
અને ઉંડા વિચારમાં ખોવાઈ ગયેલો જોયો. તે એટલો ક્ષીન
હતો કે બે માણસ પાસે આવીને બેઠા ત્યાં સુધી તેને
પડી નહિ.

“જેવું ?” મહાત્માશ્રીએ ધીમેથી અમૃતલાલને કહ્યું “
નામ યોગ ! સાયન્સ યોગનું સાધન છે. એથી પોતાને ભૂલી જ
છે, અને પ્રજ્ઞના બાણ સ્વરૂપમાં-કુદરતમાં-પવનની માફક મહાત્મા
શક્ય થાય છે. અને પછી સાયન્ડીસ્ટના માથા ઉપર અધ્યાત્મનું
વાદળું ઝટુમી રહ્યું હોય છે. એક જરા જોર, એક જરા ફલંગ, ૨
સાયન્ડીસ્ટ અધ્યાત્મમાં ‘ધલાઈ’ જાય છે-ખોવાઈ જાય છે !
અને ચેતન વચ્ચે આકાશ-જમીન જેટલું અંતર છે એમ કહેવા
આવે છે તે માત્ર લોકદષ્ટિથી, લોકવર્ગને કમેકમે આગળ વધાર
ખાતર; બાકી જડ ચેતન વચ્ચે વસ્તુતઃ બહુ અંતર નથી. ૨
સાક્ષાત્કાર પામ્યા પછી તો ત્હમે કહેશો કે જડ-ચેતન એવા બં
પણ બુદ્ધિની ભૂમિકાવાળા જીવનની અનિવાર્યતા જ હતી ! જો
હીરાલાલ કેટલા તક્ષીન થયા છે, બણે સમાધિસ્થ યોગી !”

“ખરેખર યોગી જેવા જ હમણાં દેખાય છે.” અમૃતલા
કહ્યું “અને યોગમાં તેમજ સાયન્સમાં માણસ impersonal (અ
કિંભાવથી મુક્ત) અને છે. યોગીની માફક એક ખરો સાયન્ડીસ

“માનવ જન્મભરતી કુપતિ છે. એવાથી એકમ કે સ્ત્રીપણ જેવું સદન થાય નહિ. એ કાનું પેલડીમાં દાંડ રાત્રે ઢાલે આવે એ જ્યોત્સના-દીપ્તિને તે અસહ્ય છે. અહીં, પ્રપંચ, રૂઝમત, ગંદા પેલ, માથેની જાડનાં વગરની રહેવાની નિર્મળ મર્ત્યાદિ ખાસી-જીવેલાં આત્મનું પેલડીમાં જાણી મરે એમ સાચો સાયન્ડીસ્ટ કમનથી કહ્યો છે; અને મહાત્માએવું કમન દે બરાબર રહમત હાથે હોડતો, એક મેળી પણ આ પોલીસી જન્મશિક્ષા હવે થયા સિવાય આત્મે જ રહી-શકે. એ તો ગમે હો, મરને તો જેમ જ થાય છે કે મરારે હું આખી દુનિયા સાયન્ડીસ્ટની એકસપી મોહને દાલના ખચ્ચર પોલીસીમાં રહેના સાયન રૂપ આજની સમાજવ્યવસ્થાના દૂકાણુ ઠા.રી તાંપ સત્ય અને નીખાલસતાને અશક્ય બનાવનાર આ ટોંગી સમાજવ્યવસ્થામાં એક દિવસ હવનું એ નરકના હજાર વર્ષ જેટલું અસહ્ય મે તો લાગે છે અને તેથી જ આ જામ્ય—”

અમૃતલાલ ચમક્યા. રખેને કાઈ કીટકદીવ છપાઈને વાત સાં જતો ન હોય એવા વિચારથી ચોતરફ નજર ફેરવી. કાઈ માણ નથી એવી ખાતી થવાથી છટકારાનો દમ જેમી જોડ્યા : “પ્રમાઈ, જામ્યથી સરકાર રહામે લડવું એ તો આપણા ધર્મયુદ્ધને બંધરવા બરાબર છે. એ અખતરો અગાઉ અજમાવાઈ ચૂક્યો છે અખરાખીમાં જ પરિણમ્યો છે.”

“હા, હા, હા, હા ” હીરાલાલ હસી પડ્યો. “અમૃતલાલ બાઈ! આપના ચિત્તમાં અંગ્રેજ સરકાર અને ત્હેનાં કૃત્યોએ ઉત્પન્ન કરેલા બંગાળી એનાર્કિસ્ટો જ રમી રહ્યા છે. આપના માનવગુણ એ તાર્કિક દષ્ટિની એટલી જળરી અસર પડી છે કે હરકાઈ ખીલ વાત વખતે પણ એ જ દષ્ટિ આપની આંખ આગળ રચૂલીભૂત થાય છે અને તેથી એ જ વાત આપના મુખથી નીકળી આવે છે. આ ‘ભય’ ની અસર છે. સાયન્સની દષ્ટિએ ભય ખૂબમાં ખૂબી ચીજ છે. શુદ્ધિનો, પ્રકૃતિનો, તેજનો નાશ કરનારી અને મનુષ્યને ‘ન્હાનો’ કે દયાપાત્ર બનાવનારી ચીજ ભય છે. ભય એ મનુષ્યની વિકૃતિ છે. અંગ્રેજોથી ‘ભય’ પામીને જામ્ય ચલાવનારા વિકૃત છે; ધણુ નિર્ભયપણે અને દુનિયાને મુક્ત કરવા માટે કોઈપણ જાતનું નષ્ટ કે જલદ શસ્ત્ર ‘જાળઈ’ની માફક ચલાવનાર ‘સાયન્ડીસ્ટ’ છે. જે જલદ

પરમા પાત્રે જ લહે જુગલે કુ-રેકર કે દુઃખ મોહિતિ ॥ ૩૭ ॥
 હો કંઈ દુનિયાં સર્વ મરિયુ ॥ કિંકરે : જનનેનુ અનુભવે
 એ છે તેસં જગોં કલકારેએ જ દુઃખ દુઃખ અનુભવે
 દુઃખ વિષે સુકીર્ણેએ જ દુઃખ દુઃખ ॥ ૩૮ ॥ કે
 ॥ શી મનુષ્યવિશાલમાં કમળદીપ્તિ રૂપી અદ્યાત્મના પાત્રે ને, એ
 વસાવે સ્વાન-દીપ્તિએ જ જનની રૂપી ! આ અનંતની મે. ૫
 ૧૪ એ નીચતા નથી પણ એના કુરુપયોગ કરેલે દેવ જ,
 ૧૫ ॥ એ નાશની ખાલ નથી, પણ અનંત નરકની ખાલ ॥ ૪
 ૧૬ ॥ શિવ જ નીચ છે એ જ તો અમે સાવનીશોની માત્ર
 છે, અમે એ માનવગતિના વિશાલ પાત્રે અને અનંત પાત્રે
 ૧૭ ॥ તેમજ દમ અને પાપોં શોધ્યા અને મનાવ્યા; પણ અમરી
 ૧૮ ॥ ધીનો હોવાથી તમામ સરકારોએ પાતાની બધાની પોલી સત્તાને
 ૧૯ ॥ હિંદો સર્વ લોપી અને અગોચિ મહાત્માની ખાતર શોધમાં
 ૨૦ ॥ પેના અને આસો, તોપો અને ટાપડો એકદાષ કેરી સત્તા
 ૨૧ ॥ શોએ હોમને પોતાના મોભની તુમિનાં સાધેના મનાવ્યાં હોમજે
 ૨૨ ॥ રો સાધ્યો મનુષ્યોના સંહાર કરવા મંડ્યો. અને સંહારની પણ
 ૨૩ ॥ દિલ પ્રથમ તો એ શોધીનો ઉપયોગ દુરમન રાખ્યના માંજુ-
 ૨૪ ॥ ના સંહાર માટે કરવામાં આવ્યો, પણ પછી જેમ જેમ દુરતાની
 ૨૫ ॥ મો જોવાન-જોઈ રહેવાને-મનુષ્ય 'રેવાઈ' ગયો તેમ તેમ એ જ
 ૨૬ ॥ જો વડે પોતાની પ્રજાનો પણ સંહાર કરવાનું થયે રહ્યું, અને વળી
 ૨૭ ॥ ખારી એ પવિત્ર શોધીના આટલી દહવા દુરપયોગને 'પ્રજાનદ-
 ૨૮ ॥ ત' તું' નામ આપવાની ધૃષ્ટતા વાપરવા માંડી. એટલેથી જ મસ-
 ૨૯ ॥ રહ્યું નહિ. સાય-સની આ શક્તિ જોવા પામેલી સરકારોએ સાવનીશક
 ૩૦ ॥ યેવા નિરવાર્ધી અને જોજા મનુષ્યોને બાહે રાખવા માંડ્યા—
 ૩૧ ॥ મેમની નોકરી ખરીદવા માંડી,—એમની પાસે વધુ ને વધુ બચકર
 ૩૨ ॥ ખુવરી કરનારી સાધ્યોજા કરાવી, એ જોખજોખાના પોતે રવામી
 ૩૩ ॥ વધુ બેસવાનું થયે રહ્યું. આ પ્રમાણે પવિત્ર સાય-સને રાજદારીઓએ
 ૩૪ ॥ તેણીને ખાતર પણ ન પડે તેવી રીતે વેચ્યા બનાવી છે. મી. અમૃત-
 ૩૫ ॥ સામ ॥—મને ખુશ્તું હોવા દો કે તમારો જૈનસમાજ મરે કે જીવે,
 ૩૬ ॥ હમારો હિંદ મરે કે જીવે એ સમ મ્હારી કાજીનો વિષય નથી
 ૩૭ ॥ હું તો મ્હારી માતા સાય-સના સતીત્વને જાનનારને ધટ્ટી ઘિસ
 ૩૮ ॥ પડોઆડવા અને તેણીને ફરીથી સ્વતંત્ર બનાવવા ખાતર જ

રાજાઓનાં જીવનને પકડી રાખી છે. એટલા ખાતર જ તે
 જાને આ યોગીઓ સદાકર હઈ છે. એટલા ખાતર જ આખી દુનિયા
 આના સામન્તીય છે. અને યોગીઓ સદાકર હઈ છે. એટલા ખાતર જ
 મનુષ્યને મનુષ્યસમુદાય આજના પોલીટીકસને એક મા બીજા
 પાનથી નાશ પમાડે તે બધા મદારા ગિયો છે, મદારા સદાકરને પાવ
 છે, મદારા ઉપદારી છે, મદારી સામન્તમાતાના માતા છે. ધર્મ અને
 યોગ આજના પોલીટીકસ અને આજની સમાજવ્યવસ્થાને ધિકાર
 છે અને તેનો સંદાર કરવા હિંમે છે એમ મને જણાય છે. જ્યારે ન
 તદારથી હું ધર્મનેતાઓ અને યોગીઓથી સદાકર કરવા પ્રેરણા
 અને તેથી જ તદગને મદારી આ દુષ્ટી શોધ દેવામાં કાંઈ વા
 ન્નેતો નથી. જુઓ, અમૃતલાલભાઈ! જુઓ, આ એક જોમ્ય
 આજ સુધી દુનિયાના સામન્તીયોએ બનાવેલા તમામ જોમ્યો
 આ તદન જૂદી જ જાતનો જોમ્ય છે. સામાન્ય રાજદ્રોહીથી જ
 જોમ્ય વાપરી સકાય તેમ જ નથી. એને ઉપયોગમાં લેવા મા
 ને સંજોગો અને સગવડો જોઈએ તે એક રાજદ્રોહી કે એ
 એનાઈસ્ટને મળી શકે તેમ જ નથી. આ એક જોમ્ય એ
 કાણુમાં એક આખા બર્લીન શહેરનો નાશ કરવાને શક્તિમા
 યશે. ને બર્લીન જીતવાને ઈંગ્લેન્ડ પચ્ચીસ વર્ષ લડે અને તે જીત
 કેદાયિત શ્વેત ન પામે અને નાહક શત્રુના તેમજ પોતાના
 અને સંસ્થાનોના લાખ્ખો માણસોનો ફેક્ટ સંહાર કરાવે, તે બર્લીન
 આ એક જોમ્ય એક મીનીટમાં ભસ્મ કરી શકે. એનો એકેક પરમાણુ
 ફટો થઈને જમીનમાં ફેલાવા લાગે અને મહોનાંઓ સુધી આગની
 રૂપમાં ફેલા કરે. દુનિયાનો કોઈ પ્રવાહી એ આગને રોકી શકે નહિ.
 લાકડું કે લોહું એની પાસે ટકી શકે નહિ. આ જોમ્યની બનાવટમાં
 ધણી બુદ્ધિ, ધણો અનુભવ, બેહદ ખર્ચ અને અસાધારણ કાળજી
 જોઈએ છે અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે પણ મ્હોટી સગવડો
 જોઈએ છે. આવા થોડા જ જોમ્યોથી, હું આખી દુનિયાના પોલીટી-
 કસનું પેટ ફેડવા અને હૈમાંથી નવા તનદુરસ્ત નિર્દોષ પોલીટીકસને
 જન્માવવા હિંમું છું. ચાલુ યુદ્ધ જ્યારે ભયંકરમાં ભયંકર રૂપ પકડશે
 અને લાખ્ખો મનુષ્યોનો શીકાર બેલવામાં ડીપ્લોમેટસ ફતેહમંદ થશે
 ત્યારે આવા એક જોમ્યથી બર્લીન શહેરનો, એકથી પેરીસનો, એકથી
 ન્યુયૉર્કનો, એકથી રોષ્ટોનો, એકથી મોસ્કોનો અને એકથી લંડ-
 નનો વિનાશ કરી આખી દુનિયાના 'બેલાડી' એની-ડીપ્લોમેટસની

અને એટલા જ કારણથી મગજના પોપણ માટે અમે વધારેમાં વધારે રાખીએ છીએ.”

“ અને એટલા જ માટે ” અમૃતલાલે મગજમાં જ રાખી
 “ સાયન્ટીસ્ટો અને વિચારકો સીસહવાસ અતિ અલ્પ છે એ કોઈ
 કોઈ તો ખીલકુલ કરતાં નથી ! ”

“ તદ્દન સાચું ” સરળ દીલના સાયન્ટીસ્ટે ગંભીરતાથી જવાબ
 આપ્યો “ મગજની જે શક્તિઓ પુત્રોત્પત્તિ-ક્રિયામાં અર્થાય છે તેથી
 પણ અધિક શક્તિઓ મનન, શોધન, તત્ત્વચિન્તન આદિમાં અર્થાય
 છે તેથી સીસહવાસ માટે ફાજલ પાડવાની શક્તિ અમારી પાસે
 થોડી જ રહે છે. કુદરતે પણ કૃપા કરીને અમારા વર્ગને એ હિસ્સો
 અતિ અલ્પ હિસ્સો જ બંધ્યો છે. જુઓ મહારી નાઇટીન્ગેલ એ
 લખતે આવે છે. એ એક હસતું જુલજુલ છે, અતિ પ્રેમાળ હૃદય
 ધરાવે છે, પણ સાયન્ટીસ્ટ હોઈ એના દીલમાં વિદ્યારને અવકાશ
 જ નથી ! પચ્ચીસ વર્ષની ભરચુવાનીમાં હમણું જ મહારી સાય
 પરણી છે પરંતુ તે એક ન્હાતું નિર્દોષ બાળક છે. હિંદી આઠ વર્ષની
 કુમારિકામાં પણ આના જેટલી નિર્દોષ બાલીશતા ભાંચે જ હશે.
 (નાઇટીન્ગેલ પ્રત્યે) હલ્લો ડીઅર ! મહાત્માથી માટે ત્હા નહિ ચાલે
 એક દૂધનો ખાસો જરા લાવશે ? ”

“ અને ત્હને ઊંચ જોઈશે ” અમૃતલાલે હસતાં ઉમેર્યું.

નાઇટીન્ગેલ એક બાળકની માફક દૂદતી થેકડા મારતી
 ચાલી ગઈ અને થોડી સેકંડમાં એ દૃપ ત્હા, એક દૃપ ઊંચ અને એક
 દૃપ દૂધ લઈ આવી.

સપળા પાસા પીરસતાં તે બોલી: “ અમને દામા કરતો,
 મુરખાઓ ! અમને ત્હાની આદત છે, અને મહાત્માજી ! આપ તમ
 ગિરો વચ્ચે તમ જુદા થોખ દેવા છતાં આવી માદ દોરતી દોવી
 એને આપ-શું કહેશો ! ”

“ અને અમે એક જ અક્ષની તમ પ્રકૃતિઓ કહીએ. તમની
 દોરતી દોવ ત્હા મુખી જ એક યરીક કે એક સમાજ મુશ્કરિયત
 ની છે. તમ વચ્ચેની હિસ્તાબોય મારે એટલે તમની શક્તિ પણ

હો. ત્ય-એને, અને હવે અવરમાં હો. એ રિપરિમાં
 હવે કે આ કોઈ ન જોઈએ. "
 નાઈટી-એ આ પીતા પીતાં દેવી પડી. " Body, Mind
 હોયો તો હવે ત્ય-તો Spiritમાં. મળી ત્ય-એમ ન
 હો. નાઈટી-એ, જમનીમાં એક તર-ચાલી પાસે સાંભળી હતી,
 Spiritમાં ત્ય-તે હું સ્કમલ, થઈ નહિ. "
 " સ્પીરીટ તે હા! જોનાથી વધુમાં વધુ કે-અને તે મળી
 કે કે. " અમનવાસે મળામાં ન હયું.
 " એ લેમારા હાસ્યમાં પણ સત્ય છે. " મહામાએ કયું.
 યાજ્ઞાં મેહોડી મરતી 'સ્પીરીટ' માં છે, અને છતાં તે-ચાન્ત,
 દેખાય. "

" પણ મહામાએ, હું તો લેને દેખી ન ચક્તી નથી. લેવું શું?
 નેના ચોખીએના દેશમાં આંખીને પણ શું અને સ્પીરીટની
 નહિ કામ? " નાઈટી-એ રોકાર મરી.
 " લેમારે, નામ શું? " મહામાએ પૂછ્યું.
 " દેશમાં ડીમર! મહામાએ, સાથે આટલા વખતથી દાસ્તી
 છતાં મહા, નામ પૂછે છે. " તેણીએ પોતાના પતિ પ્રત્યે
 ને-કયું.

" તો પણ—"
 " હવે, મહાઈ નામ નાઈટી-એલ. "
 " તે લેમને લેમારા પતિએ કયું? કે કાઈ મહામાએ બતાવ્યું?
 દેશમાં કામમાં, કુંક મારીને કયું. "
 નાઈટી-એલને બારે અંજલયની ચર્ચ. તે ખડખડ દમવા લાગી.
 " ડીમર! મહાઈ નામ અને વળી, કોઈ બતાવે કે હવે? "
 " લેમારે, બાળે સ્વચારે પચારીમાંથી જાનાં લેમે એ નામ
 કયું દેવો. "
 હવે તેણીથી દમકું દમી કામમાં નહિ જઈ, દમવાથી તેણીના
 આંખ-એકા પાં ગુલબની લાગી જાનાં મો.
 " પણ મહાઈ નામ અને દા માટે જોખનું કે માત્ર કયું
 એકને? કે જાણું ન હું કે હું નાઈટી-એલ પું. અને મહાઈ નામ
 જાણવાની કે ન જાણવાની બંનેમાં દોષથી કામમાં પડ
 રાજી છે? "

અન્યથા જોઈને આજે સર્વે સર્વે મહાત્માઓની સી-
 દાય માનિરજવાના કામમાં જનને સીધામુખીને કામ માંડે
 કામમાં જુદા જુદા જોઈને પસંદ પ્રેમ અને ભાવથી સ્વયં
 અને સમગ્રો જિવિજન મેલી દર્શિ નરે પણ સંતોષમાં મુગ્ધ
 દરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી અને ખરી પોતાના કિમ્તી આશિ-
 ર્તેમના પર વર્તેલા 'વાળ' કે વર્તેલા, માગીના કે દયામ વગ-
 ના સાથે લગે જેટલા આજેકે લગે હિંદમાં આને જ થયા પ-
 દશે. તેમજે પણ મહાત્માઓના આશિર્વાદના પોતાના અંતરની
 શિષો ઉગેરી. દત્તારા મુખ્યોમાં જોઈ પણ નાપાક એવો ન નો-
 કે જે વિશેષ રહાવે કે મહાત્મા કરે.

સાર આદ વચ્ચનમરનો પાયો નાખવાનો કિમા રામ. એ પ-
 મહાત્માઓએ એક કુંક બાપણ આપ્યું. અમૃતલાલે લાંબું અને
 સ્તાદર બાપણ આપ્યું. રાજકીય પરતંત્રતા અને આર્થિક પરત-
 વચ્ચેના ગાદ સંબંધ રહમજની વગર સોલી પાડો સ્વરાજ્ય
 કરવાનો માર્ગ કયો હોય શકે તે હતું. દેશની 'જરૂરીઆતો'
 કોઈપણ વિદેશપર આધાર ન રાખવામાં જ રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય
 રીતે સમાયલું છે તે સ્હમજળ્યું અને વચ્ચનમર જોઈ દિવસ દિ-
 સુડિત આપનાર કેવી રીતે થઈ પડશે તે હતી સંજનાવ્યું. જે
 દુનિયા અને ખાસ કરીને હિંદને ગાયે ઝુઝી રહેલાં મહાસંકે-
 ધસારો કરીને પ્રજાને ખખ્ખરધજ, સ્વાત્મસંઘ્રથી અને સંપી
 થવાને અપીલ કરી બાપણ સમાપ્ત કર્યું. લોકો એટલા ઉત્સા-
 આવી ગયા કે હેમણે અમૃતલાલ શેઠની જય તણવાર બોલા-
 સારઆદ પ્રેદિસર હીરાલાલે લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું :

“દેશી બાધઓ ! ઉત્સાહમાં આવી જઈ જય બોલાવવી
 તાળીઓ પાડવી એ કાંઈ અશકલ કામ નથી. દરેક લાગણીને જ
 વર્તા શિખવું એ જ મોટી વાત છે. હર્ષની કે ખેદની, સંતોષન
 કોધની લાગણીને છુપાવવી એ જ બહાદુરીનું કામ છે. હું તો
 યોગી બની જવા નથી કહેતો. હર્ષ કે કોધની લાગણીને થવા
 દેશ કે યામ તો મારી નાખજો એમ હું હરગીજ નથી કહેતો.
 લાગણીની હયાતી તો આપણામાં જીવન હોવાનો પુરાવો
 લાગણી ન હોય તો આપણે કશા કામના નથી
 હું હનિહું છું કે છેલ્લી ટામના હર્ષ અને છેલ્લી
 આપણે બનીએ: પરંતુ તે સાથે હનિહું

[illegible]

મુશળાં નરજાદ મરિતિયાં આસનું કમો દરીદ્ર મહાત્માઓને સીક
 દાષ મેલવેલમણના દામણાં અને લીલાવતીનો દાષ ચંદ્રકાં
 નામના મુઠ્ઠી અને વેદાને પરમપર પ્રેમ અને વશાદરી ભાવને
 અને લાલચી રૂઢિગત દમોલી કમિતી વડે વધુ ગીયદાઈથી મુખ
 કરવાની પ્રતિમા આપી અને પછી પોતાના કિમતી આશિ
 તોમના પર વર્ષોઆ વાળને કે વરગોણ, દાગીના કે દમામ વગ
 આ સારા લોકો જેટલાં આકર્ષક લોકો હિંદમાં ભાગે જ થવા પ
 દરો. લોકોએ પણ મહાત્માઓના આશિર્વાદમાં પોતાના અંતરની
 સિમે કોરી. તમરો મનુષ્યોમાં એક પણ નાપાક એવો ન તીક
 કે જે વિરોધ દર્શવે કે બડગડાટ કરે.

સાર બાદ વચ્ચનગરનો પાયો નાખવાની ક્રિયા થઈ. એ વ
 મહાત્માઓએ એક ટુંક બાપણ આપ્યું. અમૃતલાલે લાંબું અને
 રસાદર બાપણ આપ્યું. રાજકીય પરતંત્રતા અને આર્થિક પરત
 વચ્ચેનો ગાદ સંબંધ સ્થમનવી વગર લોહી પાડ્યે સ્વરાજ્ય
 કરવાનો માર્ગ કયો હોય શકે તે કહ્યું. દેશની 'જરૂરીઆતો'
 કોઈપણ વિદેશપર આધાર ન રાખવામાં જ રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય
 રીતે સમાયલું છે તે સ્થમનગરું અને વચ્ચનગર એક દિવસ હિ
 મુકિત આપનાર કેવી રીતે થઈ પડશે તે કહી સંભળાવ્યું.
 હુનિયા અને ખાસ કરીને હિંદને માથે ઝુમી રહેલાં મહાસક
 ઇસારો કરીને પ્રજાને ખખડધજ, સ્વાત્મસંશ્રયી અને સંપી
 થવાને અપીલ કરી બાપણ સમાપ્ત કર્યું. લોકો એટલા ઉત્સા
 આવી ગયા કે હેમણે અમૃતલાલ શેઠની જય ત્રણવાર બોલ
 સારબાદ પ્રેમિસર હીરાલાલે લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું :

“દેશી બાધઓ ! ઉત્સાહમાં આવી જઈ જય બોલાવવી
 તાળીઓ પાડવી એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી. દરેક લાગણીને ધ
 વતાં શિખવું એ જ મોટી વાત છે. હર્ષની કે ખેદની, સંતોષ
 ક્રોધની લાગણીને. છુપાવવી એ જ બહાદુરીનું કામ છે. હું તં
 યોગી બની જવા નથી કહેતો. હર્ષ કે ક્રોધની લાગણીને થવા
 દેશો કે યામ તો મારી નાખજો એમ હું હરગીજ નથી કહેતો.
 લાગણીની દયાતી તો આપણામાં જીવન હોવાનો પુરાવો છે.
 લાગણી ન હોય તો આપણે કયા કામના નથી રહ્યા એમ સ્થમન
 હું કહ્યું છું કે છેલ્લી ટોચના હર્ષ અને છેલ્લી ટોચના ક્રોધને લા
 આપણે બનીએ; પરંતુ તે સાથે જ હું કહ્યું છું કે, તે હર્ષ અને તે

[illegible]

અચળ્યું. સ્વારખાદ સાતિનાં આદર્શ લખે તરીકે મહાત્માશ્રીએ હાથ ગોવિંદલાલના હાથમાં અને સીલાવતીનો હાથ ચંદ્રના હાથમાં મૂકી બન્ને જોડાને પરસ્પર પ્રેમ અને વફાદારી ભળવો અને લગ્નથી વૃદ્ધિગત થયેલી શક્તિ વડે વધુ સીવદાકથી મનુષ્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી અને મહી પોતાના કિમતી આશિર્વાદો મળના પર વર્ષાબા. વાળાં કે વરધોડા, દાગીના કે દસામ વગેરે આ સાદાં લગ્ન જોટલાં આકર્ષક લગ્ન હિંદમાં ભાગ્યે જ થવા પાડશે. લોકોએ પણ મહાત્માશ્રીના આશિર્વાદમાં પોતાના અંતરની શિષ્ટો ઉમેરી. હજારો મનુષ્યોમાં એક પણ નાપાક એવો નીકળે કે જે વિરોધ દર્શાવે કે બડબડાટ કરે.

સ્વારખાદ વચ્ચનગરનો પાયો નાખવાની ક્રિયા થઈ. એ મહાત્માશ્રીએ એક ટુંક ભાષણ આપ્યું. અમૃતલાલે લાંબું અને સ્પષ્ટ ભાષણ આપ્યું. રાજકીય પરતંત્રતા અને આર્થિક પરતંત્રતા વચ્ચેનો ગાઢ સંબંધ સ્થમજીવી વગર લોહી પાડ્યે સ્વરાજ્ય કરવાનો માર્ગ કયો હોય શકે તે કહ્યું. દેશની જરૂરીઆતો કોઈપણ વિદેશપર આધાર ન રાખવામાં જ રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય રીતે સમાયલું છે તે સ્થમજીવી અને વચ્ચનગર એક દિવસ સુકિત આપનાર કેવી રીતે થઈ પડશે તે કહી સંમળાયું. દુનિયા અને ખાસ કરીને હિંદને માથે ઝુકી રહેલાં મહાસત્ત્વો ધસારો કરીને પ્રબળે જાણવડાવ, સ્વાત્મસંશયી અને સંપી થવાને અપીલ કરી ભાષણ સમાપ્ત કર્યું. લોકો એટલા ઉત્સાહ આવી ગયા કે તેમણે અમૃતલાલ શેઠની જમ ત્રણવાર બેસી સ્વારખાદ પ્રેક્ષક હીરાલાલે લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું :

“દેશી બાઈઓ ! ઉત્સાહમાં આવી જઈ જ્યોત્સનાવલી તારીઓ પાડવી એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી. દરેક લાગણીને વર્તા શિખરું એ જ મોટી વાત છે. હર્ષની કે ખેદની, સંતોષની કે ઝોધની લાગણીને હુલાવવી એ જ બહાદુરીનું કામ છે. હું તમને એની બની જવા નથી કહેતો. હર્ષ કે ઝોધની લાગણીને ધરા દેશ કે કામ તો મારી નાખજો એમ હું હરગીજ નથી કહેતો. લાગણીની દયાની તો આજીવન જીવન દેવાની પુરાતો છે. લાગણી ન હોય તો આજીવન કદા કામવા નથી રહ્યા એમ સ્થમજીવી કહેતો હું કે ઉભી રહેવા હર્ષ અને ખેદની દયાના કામને લઈ આજીવન જીવન તે માટે જ હું કહેતો છું કે, તે હાં અને

ગાંધીજીને એક વાણીમાં પંક કરી રાખવાની 'ધીમ' ની
 રજા દેવાની જોઈએ. પંક કરી રાખેલી વરાળ જ મોટી
 ને આપી રહેતેને મલાવે છે. 'દાણુ' મળતું, વહેતો ખ-
 ને બોલતું-મનન આલોખન થઈ જાય છે, સક્તિ શુભારી
 સક્તિ ગેટલી અને તેટલી મેળવે, અને સક્તિ કલ્પન
 મોટી મોટી સામગ્રી થઈ મદદગાર છે, પરંતુ સક્તિનો સંમત
 સંમત એ એથી પણ વધારે જરૂરી છે. કોઈથી નેમતેમ
 નહીં અને ખાલી થઈ જતું એ તો મહામહેનતે મેળવેલો
 ॥ શું કે ઘડના જેવા નેમા કામમાં ખર્ચ નાખવા બરાબર
 જણી રાખેલી કોઈની સામગ્રીથી તમારી સક્તિ ખીસશે, અને
 નેમ-જેમી સાવચાલ વધારે, સમ્ય જનશે. આજ સુધી આ
 કુશળતા આવેશને છબ કારા બહાર દહાડવાની મૂર્ખાઈને સ્વ-
 નેમાન કે શ્રાપણ માનવાને પરિણામે પાલું પાલું શુભાવતો
 થો છે. શું કરી રહ્યા દેવાની, રજા સર્વિથ કે જુસ્સો અવશ્ય
 થાય, પણ જુસ્સો બહાર દહાડતી છલને રોકો. વરાળને
 કોઈએ કાઢી જતી રોકો, કાલપન કારા જ એને વહેવાવો.
 તથી તો આપણે પર દખાલ યાવ છે અને રજાવાદિનીઓ
 મિત્ર થાય છે; તેથી પછી સક્તિ કંઈક યાવ છે, અને તેથી
 ॥ માત્ર નબળી, બૂતબદેલી અને નિષ્ફળ યાવ છે. પણ
 કુશળતા, સાચી રાખવામાં આવે અર્થાત પોતા પર અંકુશ રાખ-
 ની દેવ પાકવામાં આવે તો સરીખાતું સોફી અને રસો બરાબર
 થાય છે અને આપણી ક્રિયામાં જોઈતું પણ થીંગાર થઈ પડે
 . કામગીરીને 'સંવન'માં રાખવાની દેવથી મનન તેમજ સિદ્ધિઓ
 નિર્દિન મળતું જનતી જાય છે અને કમસઃ મનુષ્યમાં એક ધોળીની
 ક્ષતિ અને એક રાહસ્ય પણ આવરે છે, કે જે બને તરેવાની
 ગરજ દિલ્લિએને આજે પુરૂરી અને અનિચ્છ જરૂર છે. એટલા
 જોઈ આનંદન મુઝો અવશ્ય નમાસમાં હાવનન કરી પણ તેને
 'કાલ-જન' કરી અને તમારી કુદિ બહાર તમામ વસિલતી કુદિ
 કમલો મુદી કિનારિતો વિચાર કરીને આજ ન આવે ત્યાં મુદી
 એટલો એક અસ જણ મુજબતા થી ન જાય તેટલી કરી રાહસ્ય
 રાખે. આવી કક્ષિ કમવર્ધક છે જ એક કમર કુદિગત અને
 બાળ્ય દુનિયાની બરાબર કમર કુદિગત બરાબર કમર કુદિ
 થિવ થઈ જતી રાહસ્ય અને તમે તમારી સક્તિ મનન કરો

તે તદ્દમે ચિત્તે જનની રાખીના માલે હા.

જાતીયર હા. કે મેનજર હા, —

દિમને આ તપસ્યુરુ પદ્મનું છે કે—

હમને હન-પરિય ઉવા અને કેવી કિમતે મળે

મિત્ર ને મહુરુરુ રાખીની ખાત્રી રાખવી કે—

‘સાહ’ ના બાપ આપના ઇલા,

હમને હસમાં હસકા ઇંગિસ મેકરનો માલ કે

દમિયર હમી, બનાવરુ જ મળે છે.

આ સમ્ય હકીકતો આનુભવ દર્શાવે પછી—

આ પુસ્તકના લખનારે (યા. મો. શાહ)

જર્મનીનાં પાતાના નામની છાપ સાથે,

દિમને નહિ બની રાક્ષા અગત્યના હન-પાર્સ બનાવ

કે જે ઉવાલીટીમાં પ્સારને પણ રકર મારે છે, આ

તે હતાં, હાલમાં હસકા ઇંગિસ મેકરથી પણ

સસ્તા ભાવે વેચવામાં આવે છે.

પોલકર, તાતા, સંખ્યાબંધ હિંદુ, મુસલમાન, પ

માલિકોનાં હનાએ આ માલ વાપરીને ઉંચામાં

સર્વિશીકર આપ્યાં છે.

આ માલ પર VA-MO-SHA. (વા. મો. શા.) છાપ

ચિત્ત ઠેકાણે રાખીને સાંભળો:—

જો તદ્દમેને ખ્રિશ્તિ માલ છોડવામાં દેશનું હિત લાગતું

જો તદ્દમેને ખ્રિશ્તિ ઉંચામાં ઉંચા મેકરથીય સારો

તેથી આજા ભાવે મળતો હોય.

જો તદ્દમે વેપારીની સંભવિત ઇગાડથી બચવા માંગતો

તો તદ્દમને એકજ સલાહ હોઈ શકે કે—

ખીડના માલ હિંદમાં બનેલા જ વાપરો,

ખાકીના ભાગો જર્મન ‘વામોશા’ છાપના જ વાપ

સર્વિશીકર અને તુલનાત્મક ભાવોનું લીસ

હમણાંજ મગાવી ખાત્રી કરો.

‘વામોશા’ હન-પાર્સના સોલ એજંટસ:—

પાચોનિયર મીલ-સ્ટોર્સ ટ્રેડિંગ કંપ

